Sociologie Românească

Volumul XVI, Nr. 1-2 2018

DIRECTOR FONDATOR

DIN SUMAR:

Alexandra Deliu — **România socială: 1945–2018. Introducere**

Elena Zamfir — **Social Assistance in the Context of Social Changes. The Gustian Reform Programme**

Monica Marin — **Education in Communist Times: the Case of Romania**

Mălina Voicu, Alexandra Deliu — **Evoluția sistemului de sănătate și schimbarea demografică în România: 1945–2018**

Flavius Mihalache — **Reforma funciară în perioada postcomunistă**

Mihnea Preotesi — **Eficiența sistemului de protecție socială în reducerea sărăciei. Comparație România – țări din UE**

Cătălin Zamfir — **Tranziția la o Românie modernă de tip occidental**

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

Eugen Glăvan — **O resursă digitală pentru sociologia românească: Biblioteca Virtuală de Sociologie**

Asociația Română de Sociologie

Presa Universitară Clujeană

SUMAR

ROMÂNIA SOCIALĂ: 1945–2018
Coordonator: Alexandra Deliu,
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Alexandra Deliu
România socială: 1945–2018. Introducere 11

Elena Zamfir
Social Assistance in the Context of Social Changes. The Gustian Reform Programme 13

Monica Marin
Education in Communist Times: the Case of Romania 27

Mălina Voicu, Alexandra Deliu
Evoluția sistemului de sănătate și schimbarea demografică în România: 1945–2018 43

Mălina Voicu, Mădălina-Elena Manea
Îmbătrânirea demografică și practică religioasă în România: 1990–2018 55

Flavius Mihalache
Reforma funciară în perioada postcomunistă 71

Mihnea Preotesi
Eficiența sistemului de protecție socială în reducerea sărăciei.
Comparație România – țări din UE..... 83

Cătălin Zamfir
Tranziția la o Românie modernă de tip occidental..... 101

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

Eugen Glăvan
O resursă digitală pentru sociologia românească: Biblioteca Virtuală de Sociologie 157

CONTENTS

THE SOCIAL CONTEXTS OF ROMANIA: 1945–2018
Coordinator: Alexandra Deliu,
Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy

Alexandra Deliu
The Social Contexts of Romania: 1945–2018. Introduction 11

Elena Zamfir
Social Assistance in the Context of Social Changes. The Gustian Reform Programme 13

Monica Marin
Education in Communist Times: the Case of Romania 27

Mălina Voicu, Alexandra Deliu
The Evolution of the Healthcare System and the Demographic Change in Romania: 1945–2018 43

Mălina Voicu, Mădălina-Elena Manea
Population Ageing and Religious Practice in Romania: 1990–2018 55

Flavius Mihalache
Land Reform in the Post Communist Period 71

Mihnea Preotesi
The Efficiency of the Social Protection System in Reducing Poverty.
A Comparison between Romania and other EU States 83

Cătălin Zamfir
The Transition to a Modern and Western-like Romania 101

SCIENTIFIC ACTUALITY

Eugen Glăvan
A Digital Resource for Romanian Sociology: The Virtual Library of Sociology 157

ROMÂNIA SOCIALĂ: 1945–2018

Coordonator: Alexandra Deliu,
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

România socială: 1945–2018. Introducere

Alexandra Deliu*
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Anul 2018 marchează împlinirea a 100 de ani de la Marea Unire. În contextul Centenarului, Academia Română a pregătit o colecție de volume, *Civilizația Românească,* referitoare la România ultimilor 100 de ani. Contribuția Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) constă în volumul *Istoria socială a României,* în care sunt prezentate, în logică istorică, schimbările sociale care au avut loc în spațiul ce astăzi este teritoriu românesc, începând cu Revoluția Pașoptistă și idealurile sale de constituire a națiunii.

Corelat cu demersul ICCV de redactare a volumului dedicat Centenarului, acest număr special al revistei Sociologie Românească reunește o parte dintre materialele extinse, rezultate în urma procesului de documentare, care au stat la baza *Istoriei sociale a României.* Temele abordate variază, de la unele centrate asupra unor sisteme sociale, cum ar fi sistemul de sănătate, cel de protecție socială ori cel de educație, la perspective mai ample, necesare analizei tranziției de la România comunistă la România construită după modelul occidental. Articolele care formează acest număr oferă informații despre România comunistă, precum și despre România contemporană, aducând în prim plan elemente ce țin de implicarea statului în funcționarea societății prin politici sociale specifice, miza comună a acestora fiind aceea de a plasa efortul de înțelegere a societății românești în context istoric.

Primul articol din acest număr special, *Social Assistance in the Context of Social Changes. The Gustian Reform Programme (Asistența socială în contextul schimbărilor sociale. Programul Gustian de reformă),* este semnat de Elena Zamfir și prezintă constituirea sistemului de asistență socială în România, acordând un loc special proiectului gustian. Sunt prezentate atât logica sistemului de asistență socială, cât și evoluțiile acestuia în spațiul românesc, în convergență cu schimbările structurale care au avut loc, de la efervescența asociată cu personalitatea lui Dimitrie Gusti, până la perioada socialistă și caracterul său restrictiv.

Cel de-al doilea articol, *Education in Communist Times: the Case of Romania (Educația în perioada comunistă: cazul României),* este dedicat sistemului de educație în perioada comunistă, cuprizând atât date obiective despre contextul legislativ și opțiunile politice relevante, cât și o serie de date subiective, de tipul memoriilor. Autoarea, Monica Marin, prezintă atât aspectele problematice ale acestuia, cum ar fi accesul deficitar la educație al anumitor grupuri sociale, cât și efectele pozitive ale reformei educaționale din România comunistă, comparativ cu perioadele trecute.

În cazul următoarelor două articole, *Îmbătrânirea demografică și practică religioasă în România: 1990–2018* și *Evoluția sistemului de sănătate și schimbarea demografică în România: 1945–2018,* tema centrală este evoluția demografică a României, pusă în legătură cu sistemul de sănătate și schimbările acestuia odată cu schimbarea sistemului politic, respectiv cu practicile religioase în România postcomunistă. Mălina Voicu și Mădălina Manea argumentează faptul că, în România

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București. E-mail: alexandradeliu@yahoo.com.

contemporană, creșterea intensității practicii religioase poate fi explicată inclusiv prin îmbătrânirea demografică. Cu alte cuvinte, nu generațiile tinere devin mai religioase de la o perioadă la alta, ci înaintarea în vârstă este asociată pozitiv cu practica religioasă. Evoluția demografică este, de asemenea, importantă în ceea ce privește sistemul de sănătate din România. Mai precis, Mălina Voicu și Alexandra Deliu ridică problema evoluției viitoare a acestui sistem și, conex, a accesului populației la servicii medicale, în condițiile în care starea curentă a sistemului de sănătate este dominată de lipsa de personal și, de cealaltă parte, realitatea demografică a României este dominată de creșterea proporției persoanelor vârstnice, ca și de creșterea speranței de viață la naștere.

În cel de-al cincilea articol, *Reforma funciară în perioada postcomunistă,* Flavius Mihalache discută reforma funciară în postcomunism, subiectul abordat fiind unul extrem de important în contextul în care instaurarea comunismului și trecerea de la comunism la capitalism au echivalat cu schimbări ale regimurilor de proprietate. Situația curentă, dominată de dualitatea exploatații familiale de mici dimensiuni/mari exploatații agricole, este analizată cu referire la cadrul legal de după 1989, fiind punctate multiplele sale puncte de inflexiune. Situația României din punct de vedere funciar este plasată în contextul central și est european, datele empirice fiind utilizate în scop comparativ.

În următorul articol, *Eficiența sistemului de protecție socială în reducerea sărăciei. Comparație România-țări din UE,* Mihnea Preotesi analizează, în perspectivă comparativă la nivelul Uniunii Europene, sistemul de protecție socială din România și eficiența lui în reducerea sărăciei. În condițiile în care în România sărăcia este o problemă socială, ratele fenomenului fiind situate peste media UE, analiza propusă de autor, care argumentează că sistemul de protecție socială din România nu este flexibil și, ca atare, uneori neadecvat situațiilor pe care trebuie/ar trebui să le adreseze este extrem de relevantă.

Ultimul articol, *Tranziția la o Românie modernă de tip occidental,* oferă o perspectivă amplă asupra procesului de tranziție din România, integrând, implicit, o parte dintre informațiile prezentate în cele anterioare. Cătălin Zamfir, autorul articolului și, de asemenea, autorul volumului *Istoria socială a României,* reia aici propunerea de explorare a ceea ce s-a întâmplat în România după 1989, accentuând existența alternativelor de dezvoltare/tranziție și opoziția dintre acestea și ceea ce pare a fi lipsa de coerență și de viziune socială a transformărilor de la începutul noului tip de structură socială.

În ceea ce privește actualitatea științifică, în acest număr este prezentată, prin articolul intitulat *O resursă digitală pentru sociologia românească: Biblioteca Virtuală de Sociologie* semnat de către Eugen Glăvan, Biblioteca Virtuală de Sociologie, un demers de tip open access al Institutului de Cercetare a Calității Vieții, cu rolul de a contribui la consolidarea comunității științifice și de a înlesni accesul la cunoașterea produsă în domeniul sociologiei.

România socială: 1945–2018 constituie o invitație la a înțelege evoluțiile societății românești în contextul social în care acestea au avut loc și, în același timp, o provocare de a aborda problemele sociale curente cu referire la evoluțiile istorice care au contribuit la cristalizarea lor.

Social Assistance in the Context of Social Changes. The Gustian Reform Programme

Elena Zamfir*
Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy

Abstract: The present study is a brief incursion into the history of social assistance in Romania and its role in social changes. In this context, the contribution of the Sociological School of Bucharest founded by D. Gusti is emphasised with respect to the emergence of the modern statues of social assistance as distinct institutional field, and specialised profession. Dimitrie Gusti, a man of remarkable professional-scientific openness (studies of philosophy, sociology, ethics, social and political sciences, social statistics, etc.) was the promoter of a wide Social Reforms Programme based on the positions of scientific knowledge regarding society. It had as core objective to guide the evolution process of Romania on a modern development path. At the core of an extended programme of reforms laid also the assumption of the social responsibility of sociology and socio-humane sciences. Sociology emerges according to the Gustian vision as one of the fundamental social sciences involved in the processes of changing the society. As "sociologia militans", it is in the service of the nation and of the community. Next to sociology, social assistance's transformative function plays an essential role in approaching, solving, and preventing severe social phenomena. The changes demanded by Romania's modernisation had also perverse effects at social, human, and moral level by multiplying/emerging risks generating marginalisation, and social exclusion for a good part of the society. Thus, sociology and social assistance (centred on supporting vulnerable communities/individuals) gained a completely particular role in the reform model proposed by the Sociological School of Bucharest. Here, social and socio-humane sciences were regarded as not only active tools for gaining knowledge about the society, but also as efficient intervention and change means. Due to their technicality and professionalism, social and humane sciences in general, and sociology and social assistance in particular were regarded in the process of social change as true "social and human engineering" (Zamfir, 1981). Thus, the Sociological School of Bucharest created by D. Gusti and supported by cultural and politic-administrative institutions mobilised also a wide collective of experts, and intellectuals of multi- and interdisciplinary openness, men with wide-ranging cultural perspective, as demanded by transformative processes. The objectives of the Gustian reform project were structured clearly based on a general theory of the social system. They were guided with priority on knowledge about the society starting with empirical research regarding local communities, as such. Focusing on field research regarding the reality of the communities in their entirety, underpinned the idea that villages developed historically, as distinct social entities. Consequently, their research and knowledge about them imposed the monographic-type analysis. In the vision of the Sociological School of Bucharest, the village and the communities become sure milestones of social development and activism. In this context, social assistance plays a central role not only in recording the needs of the vulnerable ones, but also in solving their specific issues by multiple approach. This participative instance of social intervention and support work at the community and individual level is sustained by "action-research". Thus, taking into account its multiple levels of practical intervention in social reality, assistance gains also a special mission of prevention and diminishing modern risks.

* Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy, Calea 13 Septembrie Street, no.13, Bucharest, Romania. E-mail: ezamfir1@gmail.com.

Keywords: *The Romanian social work system; integrated social work/services; reform; Gusti's programme.*

Cuvinte-cheie: *Sistemul românesc de asistență socială; asistență socială integrată; reformă; programul gustian.*

The mission of social intervention. Historical perspective

The society, by its own forms of social solidarity was always concerned by those social disadvantaged group/person categories, vulnerable to risks, marginalisation, and exclusion. All these categories required for surviving a minimum social and/or moral support. One thing was obvious: the needy and the helpless had to be supported under various forms for surviving. The sentiment of charity/compassion, of solidarity against those in difficulty was understood at the same time also as support for the social balance and security of the community as in the saying "help them in order to make them help themselves", "help them to help yourself".

Though, in the beginnings, social assistance was linked to charitable and voluntary action, it structured in time its own specialised system, based on an own institutional construction, a specific legal-normative framework, with specialised forms of social action and intervention. These were oriented towards individual/social change based on social programmes coordinated by public institutions. Once the Law of 1601 was issued in England, respectively the "Elizabethan Poor Act Law", a first legislative initiative was recorded regarding social assistance. This law proposed the initiation of some charitable actions of the wealthy, compelling them to pay a "poverty tax" intended for those socially disadvantaged. Hence, formal means of solidarity were implemented within the community. The purpose was to support voluntary services of help for the poor, elderly, sick, and for those lacking family support. The philosophy of this formula of community help was based on social control in identifying the wealthy with the purpose of directing part of their taxes on wealth to assist the poor or those with health problems. By specific forms of financial redistribution, the funds collected from the wealthy who were grand landowners, and opulent living resources, were distributed to the poor or helpless, who had no support. Though important for the social assistance of the time, the law legalising such a Robin Hood-type philosophy, proved to be inefficient in relation to the high numbers of the poor population and of the groups in difficulty. The idea as such, is later on brought up again in the 19th century in England and USA represented the background of a modern social protection system. True, initially, more marked emphasis was put on the health field. This type of social support is found subsequently in Germany (during the times of Chancellor Bismarck) under the form of a broader and compulsory social insurance formula for illness and maternity support, but also for orphans, widows, work accidents, and pensions for the elderly. The Bismarck model extended in the ensuing period to the other European countries. Later on, this stimulated the emergence of some alternative formulas of protection in the framework of social policies: the "Welfare State" model, but also the "Workfare State" one, with differing approaches and options in ensuring social welfare by means of the social security and assistance system (Zamfir and Zamfir, 1995).

> "Social assistance, as essential part of social protection, represents an operative way of putting into practice a structured

> assembly of policies, social programmes, and measures for recuperating vulnerable individuals and groups with risk of social exclusion. The social assistance system is founded on a basic principle: means tested benefits. Thepersons in difficulty depending on the profile of their needs for gaining the necessary autonomy for leading a decent life are supported from budgetary funds of the state, or from other funds obtained based on voluntary action from the individuals or the community. The social assistance intervention is achieved by specialised support forms (mainly financial benefits and personalised social assistance services)" (Zamfir and Precupețu, 2018, 307).

Over time, the complexity of societal answers increased regarding the needs of those in difficulty. The diagnosis of social issues was reconsidered in its swift dynamics. The issues related to social marginalisation by population's impoverishment received increased attention at the level of antipoverty and social inclusion policies.

Nevertheless, the answers of social assistance by concrete solutions proposed for gradual alleviation and elimination of poverty and social marginalisation did not meet the size/dimensions of the phenomenon, nor its depth. This is because the reasons for people's dependency on social support were and still are multiple, extremely different depending on the individual. They are strictly personalised and closely interlinked. Moreover, the needs of the individual, that are extremely diversified and structured according to a specific profile, are individualised markedly. Therefore, the consistency of the punctual responses given by the assistance to the needs of the beneficiary is linked to identifying and partial knowledge of the actual cases/situations at the individual and/or community level. This explains why, only by placing concrete activities of support and rehabilitation of the various types of vulnerabilities, located in the most different locations and spaces (schools, hospitals, maternities, penitentiaries, institutions for children, elderly, disabled individuals, family, community, and churches, etc.), social assistance gains a new **"practical-action" of the participative-type** substance. Thus, it becomes an active instrument of social/human intervention and change.

Modern social assistance can no longer be associated with philanthropic forms, and charity acts that were present in its prehistory. To the contrary, it imposes itself as a universal right of the individual in difficulty, as necessary support through his/her periods of crisis, as a necessary element for balancing his/her community room. By its promoted values, the assistance becomes an important milestone of social justice. Therefore, the basic functions of the social assistance, exercised by financial benefits, personalised services, and other forms of emergency help, are centred with priority on rehabilitating and integrating/reintegrating the vulnerable ones into the normality of life. To this is added the most important mission of social assistance regarding the prevention of marginalisation and social exclusion risks. If the basic function of social benefits in money is mainly a rehabilitating one, the one of social services includes next to the function of immediate help, of rehabilitation/recovery, also the one of preventing risk situations (Zamfir, 2012a). The efficiency of an integrated social assistance system presupposes the complementarity of all forms of help, monetary, and services, as these are closely interlinked. While financial benefits in assistance mitigate an economic-monetary deficit, the assistance services cover/rebuild the deficit of individual and/or moral capabilities required for hisautonomous life. In fact, social assistance benefits and services only together, based on the interdependence of their functions can ensure the rehabilitation and even complete recovery of the autonomy for the marginalised ones (Zamfir, 2012b).

Modern social assistance, as profession and practice of social change developed specialised evaluation and monitoring standards for the institutional forms of social support. These might mark the progress registered in the process of social inclusion and social justice. ISFW in 2000 underpins that "social assistance promotes social change, solving issues in inter-human relationships, as well as the mobilisation and participation of individuals for increasing welfare. By using theories about the human behaviour and social systems, assistance intervenes in the points where people interact with the environment. The principles of human rights and of social justice are fundamental for the social assistance" (Krogsrud Miley, O'Mellia and DuBois, 2006, 28).

Perhaps this is the reason why social assistance in its evolution aimed not only the technical professional competences required for assisting vulnerable individuals/groups/communities. It included, at the same time, compulsively, ensuring the quality of specialised support actions, based on the high principles and moral values. Consequently, in applying social support forms are incorporated basic principles regarding the compliance with specific norms of the deontological code of the profession. Here, at the forefront, is shown the respect for the dignity, integrity, and autonomy of the disadvantaged individuals.

Social assistance in Romania. History and evolution

In Romania, as anywhere else in the world, the pre-modern history of the first forms of social assistance support are related to philanthropic actions, charitable, and religious type actions. In the beginnings, monasteries, churches, and parishes developed a support system for the needy (sick, elderly, orphaned children, and persons with handicap, etc.). It is interesting that initially, social assistance by its various forms of support highlighted the role of parishes/communities in caring for the vulnerable and for those with increased risks of marginalisation. Actually, by stimulating the solidarity and mutual help spirit, the Romanian community presented itself permanently as an active social actor for maintaining local balance and harmony of its living space. If at the beginning these seemed as current habits in the community, under the form of customs, over time a major change occurred in the philosophy of social assistance. The idea of solidarity with those in difficulty was doubled by precise institutional-legal norms that ensured the right to assistance for the disfavoured categories. One mention is necessary in this context. These rights were accepted not only as simple advantages for the marginalised ones. Their beneficial effects were captured also at the community level ensuring the stability, security, and social community balance.

By active forms of social support granted to those in need, the community protected itself actually against negative, unwanted consequences of the marginalisation risks. The private initiatives of the charitable organisations were taken over gradually by official services/institutions with a decisive role for the emergence of modern social assistance. In Romania, the very slow urbanisation process led to the emergence of systematic concerns for registering the helpless and lacking elementary subsistence means only after 1300. In 1565 is set up in Mataul de Jos (Campulung), a hospice for protecting the persons with handicap (crippled, blind, gnarled persons, and with other infirmities). The oldest form of social assistance under the supervision of the state by distributing public funds to the needy is represented by very ***Poor Houses*** **communities** (in Romanian, old term, ***Caliciile***). These had the form of "professional organisations of those in need – of the guild – had as leader a headman of the poor elected by them" (Encyclopaedia of

Romania, vol. 1, 520). The poor houses could benefit of help out of public money. One document from 1686 shows that the registered poor received one coin per day from the state's treasury to which were added the necessary clothing and footwear. The hospitals founded after 1695 had also social assistance functions being used also as shelters for the helpless and poor. An example in this case is the Asylum for women Domnita Balasa set up in 1751 for supporting poor girls and "impoverished boyars", which is regarded as the first institution with the character of modern social assistance from Romania. In the 18th century, state social assistance in both Moldova (***House of Charity***) and Muntenia (***Charity's Box***) records concerns in caring for orphaned, poor, or abandoned children. The assistance for these categories is granted from state funds (see Encyclopaedia of Romania, Ch. Social Assistance, 519–545).

Subsequently, organised social models emerge for supporting persons in difficulty, sustained by institutional measures regulated by clear normative-legal acts.

The year **1775, is the year when the first law for the protection of child and for setting up specialised institutions** for vulnerable persons (unwed mothers, poor, persons with handicap, elderly), and thus might be considered as a year of reference for the birth certificate of modern social assistance in Romania. The social objectives of the modern public system are highlighted by the adoption of the ***Organic Regulation of Wallachia in the year 1831.*** This document establishes a functioning regulation for the first entities of social assistance.

After the **Union of the Romanian Principalitiesin 1859** are set by means of normative documents attributions for the social assistance services at the level of villages and counties.

In 1881 is recorded with the Town Hall of Bucharest the first state social assistance service followed by other social support institutions. The first Census of social assistance issues realised in Romania in the year 1936 identified **521** entities of social assistance, from which **50** belonged to the state[1].

Social assistance and the Social Reform Programme of D. Gusti

Dimitrie Gusti succeeded in mobilising a wide intellectual community with inter-, and multidisciplinary profile in designing a programme for Romania's exit from underdevelopment and for guiding the country towards a modern society. His Programme was conceived as an open project, an ongoing process of social construction and development.

The Gustian Programme seems as very ambitions by both amplitude of approached social-economic development issues of the country, and by proposing some structural changes in all components of the Romanian society. In the context of swift modernisation, the programme is noticeable by the exactness of the integrating analysis about the components of the social system based on **deep scientific knowledge of the Romanian society's reality** (urban and rural communities). Thus is opened a new integrated, systemic type approach in the framework of public policies of the time. Among the socio-economic, humane, and demographic sciences, sociology, social statistics, and assistance take a privileged place. Sociology as "science of the nation" assumed, then, the mission to support and monitor the modern process of social government. Here, its active, transformative role in the process of constructing the social confers to it also the novel instance of "**sociologia militans**". Thus, Gusti proposes in 1935 to set up a sociology review "**Sociologia Militans**", that would gather the results of field researches of the Monographic School from Bucharest. "Two are the instances for making a radiography of the «nation's sociology» in the interwar

period: on one hand the theoretic aspect – the *cogitans* sociology of the nation, on the other hand, the practical and applied aspect, the *militans* sociology" (Dungaciu, 2003, 78). The sociological project of social change was a permanent milestone for the political decision factors of the time. It is found in active governmental measures. It is not accidentally that remarkable personalities of the scientific world were heading key ministries of the time, like the Labour, Health, and Justice. The modern vision of social changes proposed by the Gustian Programme ensured also an efficient mechanism for evaluating and monitoring its outcomes over time. It is interesting that the suggestions of social change included in the **general reform** programme were founded on a scientific methodology of society's analysis built professionally. They started from a clear diagnosis referring to the needs of the population correlated with the existing resources of the country and sustained by the active force of public social policies. D. Gusti, as Chairman of the Romanian Academy (1944–1946) sets up the ***National Council of Scientific Research***. In this institutional framework is emphasised the integrating power of social and humane sciences in changing/reforming society. Their role as "true human and social engineering" qualified them as basic tools in the knowledge and modelling of the social. The entire social reform programme is coordinated by the **Romanian Social Institute.** Later on, after the model of RSI is established the ***Social Institute of the Nations*** (1946–1947), with high international visibility for post-war Romania. Another major component of the Gustian Social Programme is the Project regarding ***Research of the regions and the sociological map of Romania for the years 1948–1949***.

In the framework of this extended programme of modernising the country was conceived also a **unitary, coherently integrated social assistance system** for recovering marginalised individuals, victims of some modern risks. The system was imagined on its main components: vocational and professional training, institutional, and legislative building based on the clear deontological norms of the profession.

Thus, social assistance was circumscribed on a rapid and spectacular evolution path and turns into an example for western countries with tradition in the field, as well. Between the two World Wars, both at the level of vocational training, and regarding the practice by means of community services, the Romanian social assistance gains a prestigious place in the world. In the twenties, Romania was one of the first countries to implement the **profession of social worker.** The modern profession of social worker, already at its beginnings, imposed itself as a component of the Gustian programme for social reform. In 1927 began the training of social workers based on post-high school courses. Subsequently, in 1929, the post-high school changed into faculty, which operated up to the year 1947. Sociologists of high professional standing were involved in the superior training of social workers. The original vision of the Romanian School of Social Assistance placed Romania at the top of the pyramid in the world hierarchy of social assistance practice (Mănoiu și Epureanu, 1996; Zamfir, 1995).

In this context, the first **Law regarding Pensions from 1912** remains as reference within the system of public social insurances. **In 1920, together with the set-up of the Ministry of Labour, Health, and Social Protection,** social assistance enters into a new stage of development. Its rethinking is realised in the framework of structured assembly of social reforms based on the **scientific knowledge about the society.** Hence, a **General Integrated Project of Country's Social Change** is formulated. The newly established Ministry of Labour gains in the context important functions in developing the entire national programme of social reform. In addition, it receives as

attribution also the role of methodologic and professional coordination of the entire activity of social assistance (Mănoiu și Epureanu, 1996).

Throughout this period, the emergence of public and private institutions of assistance focused on specialised forms of protection and support helps to developing/strengthening a modern administrative system.

The Sociological School from Bucharest under the coordination of professor D. Gusti considered the training of social assistance experts as major challenge regarding the severe social issues generated by the rapid process of urbanisation. The transition from village to town of a large number of Romanians, without any prior preparation in order to meet the modern risks of urbanisation requested urgent solutions in their adjustment process. Thus, the massive migration from village to town was accompanied by worrying phenomena of adjustment for the rural population. The issues related to vagrancy, prostitution, alcoholism, domestic violence, delinquency, rapid impoverishment, social inadequacy of all kinds, and accompanied by divorces, family disorganisation, abandon, neglect, and many child abuse cases, etc. were multiplied. The new emerging social issues had to be identified, recorded, controlled, and solved within specialised centres.

In 1929, under the direct coordination of the Romanian Social Institute, and with the approval of the Ministry of Health and Social Protection is established the ***Superior School of Social Assistance "Princess Ileana" from Bucharest***. D. Gusti, together with the Minister of Health and Social Protection, Doctor Iuliu Moldovan, and the director of the Institute of Statistics Sabin Manuila, and the director of the Social Assistance School, Venturia Manuila developed the curricula and analytical programmes for the experts.

Even though these were deeply rooted in the concrete socio-economic Romanian realities of the time, they made full use of top modern educational experience from advanced western countries where many of the Romanian experts were trained (Mănoiu și Epureanu, 1994; Zamfir și Filipescu, 2015, 149–171; Pop, 2002, 116–126). The duration of the studies' was initially of 4 years (1929–1959) and thereafter of 3 years (1959–1969) and accompanied compulsory by a consistent practice module in specialised services and model centres dedicated especially to the activities of the students.

In 1930, within the Romanian Social Institute was elaborated the ***Law of Social Service for the Community***. This law provided for the institutional framework of organising public social services that were used also as model centres for the practice of the students. The implementation of this law represents an efficient initiative of wide-reaching scope in the practice of modern social assistance. It is a significant touchstone of active, participative-type community support also nowadays. The law had as starting point the importance of personalised social assistance services placed in the proximity of those in need. At the same time, the law was based on stimulating the initiative of the community, and on the existence of an active solidarity spirit regarding community social actions (Zamfir, 2000). In the present, as well, the development of community assistance services remains a core objective of active assistance policies. The law, by its contents, has major significance even nowadays in the modern process of decentralising social assistance services, and of personalised assistance centred on needs.

In this incentivising context for the community practice, Xenia Costa-Foru, a close collaborator of D. Gusti, suggests for training experts in the field two correlative objectives:

- Knowledge about all social issues and of situations generating risks, by using methods and techniques of sociological investigation: empirical research, interdisciplinary monographic studies. These were realised by data gathering methods referring to "frames,

manifestations, relationships, processes and based on the idea that there could be no primacy of any of the elements**…**" (Golopentia, 2016, 23). A systemic, integrating vision of the social life elements is obvious in the context. The analysis **"on frames" is focused on research** from cosmologic, objective perspectiv**e** of the community. The one **"on displays" highlights a subjective approach** focused on moods, and active intervention realised by **"relationships/actions"** of the community actors);

- Elaborating some active intervention techniques by social assistance means developed inspecialised entities and institutions of the closed type, but also by open social assistance, personalised and focused on the individual-type requirements' profile (Mănoiu and Epureanu, 1996).

The training of the expert laid particular emphasis on evaluating the intervention methods in risk situations, on counselling, and individual therapy, but especially on active techniques of social action for changing the situation of individuals in difficulty. In this context, the particularities and role of social statistics for knowledge about, diagnosis and analysis of issues gain major significance. The courses of the school were of the multi- and interdisciplinary type, while predominant were the socio-economic and psychological-social disciplines (e.g. sociology of communities and dependent social groups, the bio-sociology of disorganised families, concubine or divorced, the delinquency, the issues of women and children, etc.), followed by social statistics, law, and social medicine. Compulsory were the information about the legislation of the country, the economy, sociology, general and differentiated psychology, cultural anthropology, public hygiene and health, demography, etc. The general aspects of methodology and technique of social investigations were doubled by a casuistic wealth provided by vital and social statistics (Mănoiu and Epureanu, 1996). These provided for a set of general knowledge required for any social expert and activist. If the sociology of the period emerges in the actual process of social reforms in the instance of "active sociology", and "sociologia militans", the social assistance focuses guides its researches towards supporting the actions of social change and intervention of the "action-research" type. The constructive role of the sociology and of the social assistance, as "social and human engineering" is an obvious one, in the context of social reform process.

The techniques of social action were focused on communities, and groups of beneficiaries, or on individual social cases (see handbook in two volumes developed by Ioan I. Matei and H.H. Stahl: "Prevederi sociale Metode și tehnici de asistență socială" ("Social insurance/previsions. Methods and techniques of social assistance" (in Romanian from 1962).

The specialised practice was organised within the entities and institutions of social protection in the profile, or in experimental centres created for the purpose. A few examples are relevant in the context. For the assistance of the family, was dedicated the Demonstration Centre from the district Tei. It was created in 1930, initially, for elaborating a district monography, but also for organisational activities for a State census. For the hospital social services was allocated the Demonstration Centre near the Coltea Hospital. For the practice in industrial assistance was used the A.C.F.R. association. To these were added other practice centres, as well, for the students from state institutions of social profile, the Tribunal for Juveniles from Bucharest, the penitentiary Vacaresti, the hospital Colentina respectively the department for mental disturbances, and the one of venereal diseases for granting assistance to prostitutes. The hospital Filantropia was used for heart diseases and maternity, as well as other departments of the

hospitals Pantelimon, Brancovenesc, Dr. Cantacuzino. Regarding assistance for the children, the centres were at the Society the Sf. Ecaterina Shelter, the society Prince Mircea, and the children's hospital. Activities with the profile of specialised assistance extended rapidly from Bucharest to the other towns of the country. Distinct entities were created near the "shelter offices" from the municipalities of Brasov, Cluj, Sibiu, Craiova, Ploiesti, and Timisoara. The modern, original vison of promoting social assistance by means of specialised social services at community level, centred strictly on the needs of the beneficiary as promoted in Romania throughout the thirties placed the training of experts in social assistance among the top positions in the world in this respect (Mănoiu și Epureanu, 1996; Zamfir, 1995, 2009, 2015; Zamfir, 2006).

At the same time, a wide legislative construction in key fields of the society accompanied the social reform programme. The legal-normative institutional framework was added to the regulation regarding the functions of the social system on modern basis. **The Sanitary and Social Protection Law** of 14 July 1930 represents a significant moment for the modern social assistance. It ascertains the global integrated perspective of the social reform process from Romania in the interwar period. The vision of macro- and microsocial change of all-important fields for ensuring normal living conditions is the dominant one in the Gustian reform philosophy.

The changes of an articulated, coherently structured reform of that time are found in an integrated assembly of social development measures and programmes. They are rendered concrete by the construction of an articulated administrative-institutional system, by the openness towards a wider legislative-normative and formative-educational framework in agreement with the requirements of the modern world. In the framework of these wide initiatives/projects of social-economic development was designed also the **reform of social assistance on three distinct components: at institutional building, vocational training, and active support practice based on services for the vulnerable ones level.** The researches regarding the actual profile of the needs of vulnerable persons and groups started from a clear diagnosis of the issues they faced. The researches were oriented on intervention actions for helping the beneficiary out of the dependency on social assistance. Together with the identification of social issues and their specific knowledge, the distinct profile of vulnerable groups/persons could also be clearly established. Starting from the profile of needs, techniques, personalised rehabilitation and prevention services regarding risk factors were initiated. In this large context of social reforms, assistance emerges as integral part of the general process of modernising Romania.

A systematic account about the pre-history and history of social assistance in Romania up to the year 1990 is found inthe Encyclopaedia of Romania vol. 1 (519–545) and in Florica Manoiu and Viorica Epureanu, 1996, Zamfir, E. 1998, 2004, 2008, 2009.

Marginalisation of social assistance in the socialist period

The interwar period represented for Romania an important stage on the modernisation and social progress path in all fields of economic, political, scientific, and cultural-artistic fields. This period was accompanied also by the hope that Romania will be able to achieve the level of the European developed countries. Unfortunately, Romania's evolution in the twenties and thirties was more complex, with a contradictory trajectory, and many undesirable effects. It was dominated not only by economic and technical increases, but also by numerous disruptions because of the tough economic and moral crises, and by

political instability and multiple searches for directions of development. The modernisation process was interrupted suddenly by the outbreak of the Second World War. It should be noticed that the modern social assistance in Romania was shaped in a clear, coherently structured framework of institutional and legislative building according to the requirements of international standards.

Unfortunately, the ensuing socialist period is noticeable by its numerous restrictions imposed to social and humane sciences (sociology, social assistance, psychology, social psychology, etc.). Although immediately after the war attempts were made based on numerous public debates, to resume the Gustain social programme for rebuilding the country with the help of the scientific knowledge tools. In spite of this, the effort was completely ignored by the new communist regime. It is interesting that, this time, Gusti emphasised the role of scientific knowledge not only for determining the future directions of development for the country, but also for the requirement of creating some coordination, control, and for monitoring institutions of the social-political change process, with emphasis on the form of governance. D. Gusti proposed to the political factor of the time a modernisation and social-economic development programme for Romania based on wide sociologic researches in the service of the nation. Thus emerged two large projects of the Sociological School from Bucharest, but without chances of being finalised by the socialist regime:

- ***The research of regions and the sociological map of Romania.*** The project was supposed to be realised between the years 1948–1949.
- ***Establishing the Social Institute of the Nations*** (1946–1947), created after the model of the Romanian Social Institute.

As acknowledgement of his theoretic, but also practical-institutional merits, D. Gusti was elected The President of the *Romanian Academy* for a brief period of time (2 June 1944–6 June 1946). He establishes the *National Council of Scientific Research* and formulates the *National Research Programme.* The coordination of the entire programme pertained to the *Romanian Social Institute.* Unfortunately, the socialist regime ignored the elements of this Programme, moreover, abolished institutionally as professions both sociology and social assistance. In 1948, are wound up also the institutions initiated by D. Gusti, respectively the ***Romanian Social Institute***, and the ***National Council of Scientific Research***.

The socialist period was less than receptive to the practice of social assistance under the form of specialised services of the personalised type, though they existed in Romanian communities and operated successfully in the interwar period. The answers to the severe social issues of the communities were transferred in the framework of bureaucratic-administrative type institutional structures. Thus, in 1949, the Social Assistance School is changed into the *Institute of Social Provisions,* which operates up to the year 1952 when it is disbanded. For preparing a new re-launch of social assistance under the new socialist system, Henri Stahl and Ioan I. Matei publish a couple of handbooks/references works in the field. In 1962 are published two volumes with major significance for the practice of social assistance. These works remain among the few social assistance handbooks published in the world. They will direct the post-high school social assistance education until the time of its abolishment in 1969 together with the entire practical network of social assistance throughout the country. Even though with lower social-professional statutes, the post-high school while operating under the communist regime created a new generation of social workers. They were properly trained, especially regarding community practice. By their professional vocation, by their capacity of active intervention within the community, by their

understanding/empathy with those in difficulty, but also by the respect shown for the moral values of the profession, they preserved the traditions of the Sociological School from Bucharest.

Actually, the socialist regime of Romania had a destructive effect on the modern professional system of social assistance that had been successfully launched by the Sociological School from Bucharest.

Next to sociology, the social assistance suffered perhaps most than any other social disciplines because of the pressures of the new regime that was intractable about social and humane sciences. Thus, the practice of support social services diluted up to disappearance. The socialist state, by its bureaucratic-administrative tools assumed gradually the social protection and assistance functions. Social assistance survived only due to the vocation of the social assistance workers' generations trained in the past, and due to the sociologists with active orientation towards social actions and reforms. (See Zamfir, C. and Filipescu, I., eds., *Romanian Sociology: 1900–2010, A Social History,* 2015, chapter. Social Assistance) (Zamfir and Filipescu, 2015).

Instead of conclusions: references to the Post-December social assistance

The void left for more than 25 years in the collective conscience regarding the training of experts in social assistance had as effect that the relaunch of social assistance (as profession, institutional system, organised practice, and deontology) in the post-December Romania in 1990 was rather problematic and hardly accepted unanimously in the social reform projects. During the transition, social justice and social inclusion as core values of the public policies had differing weights in the political programmes of the governing parties. If, immediately after the Revolution, the tradition of the interwar period would have been picked up, the post-December social assistance could have benefitted by a rich and sound inheritance in its process of institutional building. Unfortunately, this top experience of interwar Romania was much too less fructified in the institutional construction and in the practice of community social assistance services. The successful relaunch of social assistance education at university level after 1990, though not a fluid, hindrances, and pressures lacking process, was accomplished by a team of a couple of prestigious sociologists and another team of intellectuals dedicated to socio-humane professions. The profession of social worker gained in time academic prestige, and the trust of the community. The interest and motivation for the profession of social worker increased for both young and those working already within the system of practical activities (Zamfir and Filipescu, 2015).

The experience of the Gustian school in the field of assistance was used for training-educational purposes in preparing experts (at the level of university education for bachelor and master degrees). Maybe this is the reason why during the first period of transition a significant gap was recorded regarding the development of social assistance in the formative-professional sphere (e.g. training experts), and in the one of the public institutional system for developing practical services (Zamfir, 1998, 2006, 2009). Research and tertiary education during transition advanced rapidly as they were supported by a wide multi- and interdisciplinary network of experts. Thus, a generation of specialised professionals on categories of beneficiaries and needs profile was shaped. By means of research were proposed models for a coherent, integrated social assistance system. The experts from the academic field of research, and scholars were social actors involved actively in the institutional construction. They contributed to elaborating and evaluating some modern

legislative strategies and projects of social development.

Nevertheless, for a long period, the public system of assistance was used only by unskilled public clerks in the field, despite the existence of a large number of experts trained in universities. Completely unjustified, experts in the field were forced to embrace other skills, and to leave skilled activities to some bureaucrats, mere public clerks. Maintaining within the social assistance system some unskilled clerks in the field meant misunderstanding completely the position and role of the expert within the system and, hence, a major deficit of coherence and integrated vision regarding public social policies. Under the pressure of solving emergencies, social assistance ignored often the priorities within the system. Prompt answers to the risks of poverty and social exclusion were unjustified postponed and thus their severity and amplitude grew markedly threatening also the future for large segments of vulnerable population.

This is the reason why today, even after 30 years of transition, heated controversies re-emerge in the public debates, even conflicts about the injustice regarding and exclusion of some vulnerable groups (elderly, children, Roma population, young delinquents, etc.). Often, these discussions are doubled by shocking images about their social condition, however, images that were dominant only in the first years after the Revolution.

Actually, the activities of the social assistance institutions throughout the post-December period were dissipated a lot at local level, and very often developed chaotically, haphazardly, without systematic monitoring and control. Unfortunately, the distribution of social help was dominated by a 'fire-extinguishing' vision, chaotic, fragmented, dominated by narrow parish interests. This is the explanation why social support actions lacked consistency over time, and the initially aimed for efficiency. All the way, intra-, and inter-institutional/departmental cooperation was ignored. Thus, the assistance system was pushed in contradictory, confusing directions, while the possibility of monitoring over time the effects of social assistance on the beneficiaries was excluded. A substantial gap was recorded regarding the mitigation and active intervention capacity of the social assistance forms with respect to severe social issues, in particular during the times of economic crisis, and periods of austerity. Unfortunately, the role of social assistance of prevention and rehabilitation was weak in these periods, and inconsistent when related to the high difficulties and risks faced by the population.

Many actions and projects of assistance were dependent on external financing. The underfinancing of the social assistance system remained a constant throughout the transition period. Romania was placed most times at the periphery of European standards regarding the quality of assistance delivery and personalized social services.

Another lacking aspect of social assistance policies during the post-December period was owed to the missing cooperation and dialogue of the political and governmental decision factors with the experts from the academic and scientific environment from Romania. Academic researches and studies remained more often than not just researches in the field, without major impact in the public social policies. The repeated proposals of the Romanian academic community for active measures of the integrated type for the rehabilitation of vulnerable individuals and groups, as well as the ones regarding the prevention of marginalisation risks were often ignored by decision makers. Thus, in time, were accumulated to the existing severe issues also other new issues that contributed to more marked marginalisation of the vulnerable categories. All these shortcomings of the public policies regarding social assistance have given a fluctuating, spontaneous, and often hasty character to the institutionalised forms of social assistance.

Over the transition period, the capacity of solving multiple social issues by the public authorities based on active support policies remained extremely underdeveloped.

The present limits of the assistance system in solving severe social issues faced by individuals and large communities are not only the outcome of underfinancing as is mentioned within many papers and other publications. They are owed also to a **major deficit of coherence and vision of public social policies in the institutional and legislative development** of the new system (Zamfir and Precupețu, 2018). **The initial confusion about prioritising needs** on categories of beneficiaries, and concrete forms of specialised support led to maintaining chronic underdevelopment in the sphere of social assistance services. The costs of the services, depending on the minimum quality standards and on the functioning specifics seemed by the beginning of the transition for the political decision factors too high as related to the restricted budget of social expenditures.They failed to understand the flexibility of costs for assistance services that were very diversified and adjusted to the difficulty degree of the new risks entailed by modern societies. Probably, it was simpler at the beginning of the transition for the assistance of vulnerable groups to focus more on financial help. Financial benefits, though oversized and more heavily financed, had also high fluctuations over time. Much too low in relation to the amplitude of poverty and the necessities of those in need and poorly focused on types of beneficiaries. They could not ensure constant/sustainable social protection for large segments in difficulty. In relationship to the difficulties of individuals and groups with exclusion risks, Romania had constantly throughout the transition the lowest expenditures for social protection and assistance within the EU. **The chronic underfinancing** of the social assistance system, especially of the public assistance services determined the accumulation of severe social issues, as they escalated in time. **An articulated public-private system of measures to mitigate the needs of the family in its entirety, but also of each member of the family was never created. Actually,** the quality and efficiency of public services of social assistance related to European standards requirements remain a priority objective to be achieved even in the present.

Note

[1] An analysis and presentation of the social assistance history in Romania up to the year 1990 is found in F. Mănoiu and V. Epureanu, 1996; Zamfir, E., 1995, 1998, 2009; Zamfir, C. and Filipescu, I., coord., 2015.

References

Dungaciu, D. (2003) *Elita interbelică. Sociologia românească în context European –contribuții la o sociologie a sociologiei.* București: Mica Valahie.

Golopenția, S. (2016) *Arhipelagul Gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București.* București: Enciclopedică.

Krogsrud Miley, K., O'Melia, M. and DuBois, B. (2006) *Practica asistenței sociale. Abordarea participativă.* Collegium Polirom.

Mănoiu, F. and Epureanu, V. (1996) *Asistența socială în România.* București: All.

Pop, L. (2002) *Dicționar de politici sociale.* București: Expert.

Valentin, I.-V. (coord.) (2017) *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani, Sumar executiv.* București: Academiei Române, 57–61.

Zamfir, C. (coord.) (1999) *Politici sociale în România:1990–1998.* București: Expert.

Zamfir, C. and Filipescu, I. (coord.) (2015) *Sociologia românească: 1900–2010. O istorie socială.* Cluj-Napoca: Școala Ardeleană; București: Eikon.

Zamfir, E. (1981) O nouă ipostază a științei: instument de reconstrucție umană, în *Teorie și Metodă în științele sociale,* vol. XII. București: Politică.

Zamfir, E. (1997) *Psihologia socială. Texte alese.* Iași: Ankarom.

Zamfir, E. (coord.) (2000) *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară.* București: Expert.

Zamfir, E. (2006) Asistența socială în România, un proces istoric dificil, în C. Zamfir (coord.), *O provocare: dezvoltarea socială,* București: Polirom.

Zamfir, E. (2009) *Asistența Socială în România. Teorie și acțiune socială. Texte alese.* Craiova: Mitropoliei.

Zamfir, E. (2012a) Asistența socială față în față cu societatea riscurilor din perspectiva politicilor sociale europene. *Calitatea Vieții,* 2, 123–160.

Zamfir, E. (2012b) Legea asistenței sociale și riscurile dependenței populației de sistemul de ajutor social. *Revista de Sociologie,* X, 1, 115–130.

Zamfir, E. and Zamfir, C. (coord.) (1995) *Politici sociale: România în context European.* București: Alternative.

Zamfir, E., Bădescu, I. and Zamfir, C. (coord.) (2000) *Starea societății românești după 10 ani de tranziție.* București: Expert.

Zamfir, E., Stănescu, S. and Arpinte, D. (coord.) (2015) *Asistența socială în România după 25 de ani: răspuns la problemele tranziției.* București: Eikon; Cluj-Napoca: Școala Ardeleană.

Zamfir, E. and Precupețu, I. (2018) *Calitatea vieții. Un proiect pentru România.* București: Academiei.

*** (2010) Enciclopedia României, vol. 1. Iași: Tipo Moldova, 519–545.

Education in Communist Times: the Case of Romania

Monica Marin∗
Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy

Abstract: The paper analyses the educational policies in Romania for the period 1948–1989. The purpose is to examine the main features that defined the educational system during the communist period, thus providing the background for a better understanding of the strengths and the weaknesses of education during these years. The paper consists of five distinct sections: (i) legislative reforms; (ii) human, material and financial resources; (iii) access and participation; (iv) educational environment; (v) voice of the pupils and students. Whenever data are available, the paper uses a comparative perspective with other communist countries (Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Poland), particularly regarding the access to and participation in education. Several achievements in the field of education are present in communist Romania: (i) the positive evolution of participation in education, particularly regarding elementary education; (ii) the campaign to eradicate illiteracy was successful, at least in terms of numbers; (iii) vocational education displayed spectacular increases in the communist period; (iv) the number of students enrolled in higher education increased significantly; (v) expansion of support forms to broaden participation, especially in the higher education system. Nevertheless, there are also a series of negative aspects, such as access and participation of particular groups to education – children with disabilities, children from placement centres, pupils, and students of "unhealthy social origin". A selection of oral history fragments completes the picture about the educational environment.

Keywords: *Romania; education; policies; communism.*

Cuvinte-cheie: *România; educație; politici; comunism.*

Introduction

This paper analyses the educational policies in communist Romania, from 1948 to 1989. The study relies on secondary data analysis using the available statistics, desk research of the identified papers and a selection of fragments of oral history collected from various sources (books that approached subjects related to communism, archives of oral history available online, etc.). The purpose of the paper is to analyse the main features that defined the educational system during the communist period, providing the background for a better understanding of the strengths and weaknesses of education during these years. The paper consists of five distinct sections: (i) legislative reforms; (ii) human, material and financial resources; (iii) access and participation; (iv) educational environment; (v) voice of the pupils and students. Whenever data are available, the paper uses a comparative perspective with other communist countries (Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Poland), particularly regarding the access to and participation in education. The final section gives several concluding remarks on the identified characteristics.

∗ Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, 050711, București. E-mail: monicatoba@hotmail.com.

Legal framework

The first important legislative reform in the field of education, during the communist period, was in 1948[1]. The reform stipulated the equal access to training for all children and young people, with no discrimination, as well as education in the mother tongue for all national minorities. Overall, the reform aimed, however, to transfer in Romania the pattern used in the USSR (Stanciu, 1992). By this law, the pre-university education was reduced to 10 years, decision with adverse results on the education. However, a positive aspect of the 50s was the enrollment in the primary education of all the children at early schooling age and finishing the alphabetization of the four million illiterates, process which had started as early as 1945 (Rădulescu, 2006). At the same time, however, the young people coming from families whose properties had been nationalised, as well as the young people from rural area of wealthier condition, were banned from attending higher education. The "social origin became a criterion of admission in high school and higher education, replacing the criterion of competence" (Stanciu, 1992, 167).

The Higher Commission for Diplomas was established also by the 1948 educational reform (Sadlak, 1991). Led by the Ministry of Education, its role was to confirm the PhD degrees or the lower titles of "candidates to sciences", necessary conditions for the positions of professor and lecturer.

The structure of education includes the pre-school education, which is facultative, the elementary school of 7 years, the secondary, and higher education. Education was free of charge, and the first 4 grades were compulsory. As of the fourth grade, the study of the Russian language was compulsory. The same reform stipulated the possibility of establishing special schools for children with physical disabilities[2]. Nevertheless, children with disabilities were a vulnerable group for the educational policies and for the social work policies during the communist period, as shown in the following section on access and participation.

This reform together with the Constitution of 1952, established the grounds for the organisation of education based on the integration with production. Compared to the Constitution from 1948, the Constitution from 1952 brings a new element, namely the "organisation of free professional education for the working people, within industrial enterprises, state agricultural farms, stations for machinery and tractors, collective agricultural farms". The secondary school lasts 4 years and includes four types of schools – high schools, pedagogical schools, technical schools and professional schools. The latter (technical and professional schools) are organised depending on the necessities of production, and the number of students[3] is planned by the Council of Ministers.[4]

The professional and technical education was reorganised in 1955 according to the following structure: i) professional and apprentice schools for skilled workers; ii) technical schools for the graduates of at least 10 years of schooling for technical staff and iii) technical schools of foremen, for the graduates of the professional schools, after at least three years of practice in production.

The 60s bring the free of charge character for all grades. The 7 years' compulsory education was generalized in 1961/1962, followed by the 8 years' compulsory education in 1965. The Romanian education expanded significantly quantitatively and diversified significantly, at the secondary and higher level, in 1960–1970. The reorganization of education continues thus in response to the increasing economic industrialization and agricultural cooperatives growth. The "Certificate of study – for 7 or 8 grades – was opening the doors to industry and the urban environment" (Stanciu, 1992, 168).

Another important step in the educational legislative reforms during the communist

period was the law of education from 1968, during the ruling of Nicolae Ceaușescu (who became leader of the Party and country in 1965), that increased the duration of compulsory education to 10 grades. In principle, this law is considered the return of the Romanian education to the European traditions in education, which have been severed by the reform from 1948. At the same time, this law continues the series of reforms aiming to organise education so as students become "militant citizens of the socialist and communist construction", decisive factor for the "development and blooming of the socialist order and nation".[5] The same law stipulated the establishment of special high schools (industrial, agricultural, economic). In reality, this law was observed only for some years because, already from the early 1970s, the Romanian schools had been the subject of new transformations, related particularly to the continuous implementation of the principle of integrating education with research and production (Stanciu, 1992). The same law of 1968 also stipulated apprenticeship at the place of work, with a duration of 1 year for the day school and 2 years for evening school. The same law also regulated the post high school education that, in 1–2 years of study, trained the graduates of general high schools to perform medium-level activities, technical or socio-cultural.

The law of education from 1978 marginalized the universal culture, setting the training of the workforce as fundamental objective of the high school education, by continuing the line of educational development in agreement with the demands of the economic production. Nevertheless, quantitative progresses were reported during the communist period: in 1989–1990 the school population was 5,670,000, compared to 1,781,210 in 1938–1939. The number of students related to the total population was much lower, however, than in the other European countries.[6]

In a comparative perspective, in communist Poland, the legislative reform of 1961 in the field of education remained unchanged (Piwowarski, 1996, 25). By this act, the compulsory elementary education was set to 8 grades (this compulsory level was to be set in Romania in 1965). Likewise, both in Romania and in Poland, all levels of education were free of charge, while a system of financial support was established as scholarships and free accommodation in residence halls (Januszkiewicz, 1973, 33; Muraru and Iancu, 1995, 147). Like in Romania, this form of support was an essential factor for increased access to education of peasants' and workers' children (Januszkiewicz, 1973, 33). A common element was introduced in the 70s within the legal framework of education both in Romania and in Poland, but the result was different in the two countries. Both countries introduced the compulsory 10 grades of education. Yet, for the Polish people, this new type of school lacked popularity and they perceived this change as an "attack to the Polish traditions and a threat to the quality of education by the suppression of the four grades of middle school" (Zahorska, 2000, 43). The result was that all components of the school reform failed and, in the fall of 1979, a new curriculum was introduced, which changed the compulsory 10 grades to 8 grades. On the other hand, in Romania, the reform initiated by Ceaușescu to increase the level of compulsory education to 10 grades was not changed. Therefore, in 1990, the compulsory education was 8 grades in Poland and 10 grades in Romania.

Human, Material and Financial Resources

Education was not a financing/investments' priority during the communist period. In terms of investments, the share of education within the total investments in the national economy decreased continuously, from 1.4% in 1950 to 0.2% in 1989. Even though the

expenditures' volume of the state budget increased constantly during the same period (from 19,073.2 in 1950 to 288,425 current lei in 1989), the share of expenditures on education (from the budget for financing social-cultural actions) decreased from 6.8% in 1950, to 5.8% in 1989 (Statistical Yearbook of the Socialist Republic of Romania, 1970, 1980, and 1990). At the same time, compared to the financing of education, the share allocated for research increased after 1980, as expression of the potential contribution to the development of the national economy (Florian, 2014, 8). Otherwise, the financing of education and research during the communist period is considered to be a null sum game: as the share for education decreases, the share for research increases, and vice versa (ibid.). The problem of education's underfinancing during the communist period was much as pressing as the school population increased continuously during that period. The expenditures for education in Romania were in 1987–1989 among the lowest in Europe – 1.9% – 2.1% of the GDP (compared to Sweden – 7.4%, Belgium – 6.9%, Netherlands – 6.8%).

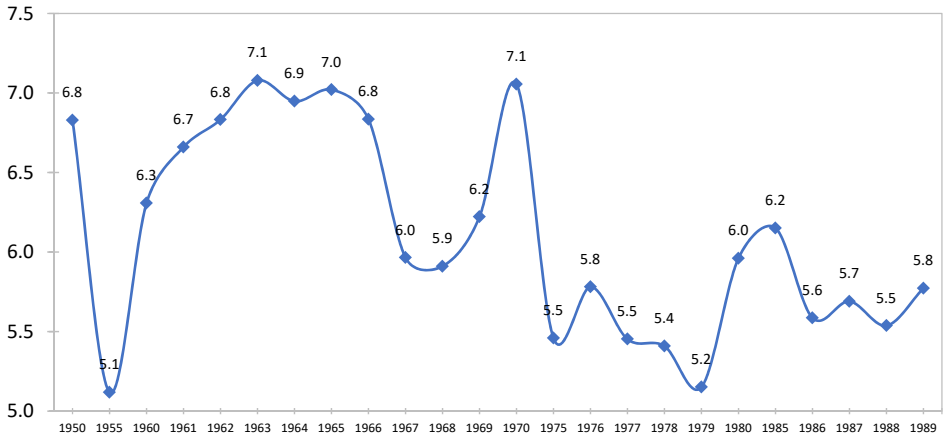

Source: Statistical Yearbook of the Socialist Republic of Romania, 1970, 1980 and 1990

Figure 1: Share of expenditure with education within the total expenditure from the state budget

For the entire period, both material infrastructure (number of schools) and human resources (teaching staff) experienced spectacular increases. However, the increase was not even for all levels of education. For higher education institutions, for instance, the increase of the number of institutions peaked in the 1970s, decreasing thereafter from 51 to 44 in 1988/1989. The number of elementary and secondary schools existing in 1989 was lower than in 1939, although the number of school children was almost double. The number of students and teaching staff decreased during the same time span (with a peak of increase in 1980–1981). Within the context of the communist countries, Romania had the highest student-teacher rate in higher education in 1989, almost double compared to Hungary.

Table 1: Student-teacher rate, tertiary education

Country	**1971**	**1972**	**1973**	**1974**	**1975**	**1976**	**1977**	**1978**	**1979**	**1980**	**1987**	**1988**	**1989**
Czech Republic	7.5	7.2	6.9	7.4	8.1	8.7	9.3	10.0	10.2	10.7	9.2	8.7	9.0
Bulgaria	13.0	13.1	13.4	12.6	11.8	10.5	9.3	9.7	7.5	7.3	7.2	8.0	7.9
Romania	11.3	10.3	9.9	9.9	11.0	11.7	12.8	13.4	13.4	13.3	12.6	13.0	13.5

Country	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1987	1988	1989
Hungary	8.2	8.4	8.4	8.7	8.9	8.9	9.0	8.6	7.9	7.6	6.5	6.5	6.3

Source: World Bank Database on Education.

The material resources such as student residences and canteens have been developed especially to increase access to higher education. Between 1950 and 1989, the number of students accommodated in student residences almost tripled. Thus, from 18,877 students in residence halls in 1950/51 and 31,342 students eating at canteens, the number increased to 60,654 students accommodated in student residences, and 44,445 students eating at canteens in 1989[7]. Other forms of support increasing the participation to education were free syllabuses and handbooks, scholarships and free transportation for students during holidays.

Access and Participation

Romania displayed a positive evolution in terms of participation to education during the communist period, particularly at the level of the elementary school. The rate of increase was not constant throughout the analyzed period, but exceeded 90% as gross rate of inclusion in the elementary education, which is a success, at least quantitative, of participation to the lower levels of education. These evolutions are partially explained by the campaign to eradicate illiteracy (1946–1956). The results of the campaign "No school-age child outside the school" were noticeable even from the school year 1948/1949, when 92.1% of the children were enrolled in schools (Bârsănescu and Bârsănescu, 1978).

Romania recorded in 1985 one of the best European performances as gross rate of inclusion in education of all levels (related to the whole population), ranking 5th, after Island, Ireland, Spain and France (Dannehl and Groth, 1992, 75). Education was actually the field with the best results among the communist countries (compared to the non-communist countries, for the period 1970–1985) (ibid.).[8]

The vocational education oriented towards the economic production also experienced spectacular increases during the communist period, both in terms of the number of graduates of professional schools – from 2.35% of the total number of enrolled children, to 6.7%, with the following absolute values: from 39,250 children in 1938/1939, to 304,533 in 1989/1990. We must mention, nevertheless, that starting with 1978, most high schools became industrial high schools; therefore, a significant part of the vocational education has been developed within high schools (Hatos, 2014, 1701). At the same time, the pressure for industrialization was higher in Romania than in other communist countries, such as the Czech Republic or Poland, which involved a higher need, hence a larger expansion of the access to vocational education (ibid.).[9]

Despite the spectacular growth of the number of students enrolled in higher education, Romania has the lowest gross rate of inclusion in the university education, among the group of communist countries. In 1971, Romania and the Czech Republic reported rather similar rates of inclusion, while in 1989 Romania was the only communist country with a lower rate of inclusion in higher education (8.5%) than in 1971. The best performances in this field were reported by Bulgaria (25%) and Poland (19.8%).[10]

Table 2: School enrollment, primary (% gross)[11]

Country	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1987	1988	1989
Czech Republic	123.3	126.7	128.8	130.1	128.9	125.4	122.5	120.1	117.2	..	94.1	92.1	92.1
Bulgaria	106.2	104.3	102.1	99.7	96.4	98.3	100.4	103.1	103.7	101.4	106.0	103.8	101.7
Romania	114.5	115.4	108.8	106.7	..	..	..	..	..	..	93.4	92.1	91.0
Poland	98.4	99.2	100.3	101.0	100.9	100.9	100.6	100.5	100.4	100.5	103.0	102.1	100.0
Hungary	98.0	101.0	104.1	105.7	106.2	104.7	104.0	101.7	98.5	97.7	91.7	85.5	83.8

Source: World Bank Database on Education. Note: Gross enrollment ratio is the ratio of total enrollment, regardless of age, to the population of the age group that officially corresponds to the level of education shown.

Table 3: School enrollment, secondary (% gross)[12]

Country	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1987	1988	1989
Czech Republic	84.5	84.7	84.7	84.8	86.5	89.3	92.1	93.6	94.8	94.7	93.7	91.5	92.7	91.4
Bulgaria	90.2	91.3	92.5	94.1	95.4	91.1	93.9	92.3	89.7	89.9	100.3	102.0	102.5	99.1
Romania	70.2	70.2	73.1	74.2	..	..	..	..	..	..	..	..	97.3	98.7
Poland	72.6	73.6	73.7	74.3	75.4	76.0	77.5	79.0	80.2	81.3	85.4	87.1	87.8	88.9
Hungary	74.3	72.7	72.7	72.0	73.1	74.9	76.9	79.5	82.8	84.9	89.0	89.4	88.8	87.4

Source: World Bank Database on Education. Note: Gross enrollment ratio is the ratio of total enrollment, regardless of age, to the population of the age group that officially corresponds to the level of education shown.

The explanations pertain to the low physical access to universities for much of the population, next to a low level of social mobility and a low level of financing for education (Florian, 2014, 11). The evolutions in the field of higher education are also explained by the introduction of evening school and distance learning, starting from the 50s, as their purpose was to improve the access of students coming from the working class. In the late 50s, the "compulsory percentages" of at least 40% students coming from worker families and 30% students coming from peasant families were replaced by preponderantly academic criteria (Sadlak, 1991).

Table 4: School enrollment, tertiary (% gross)

Country	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1987	1988	1989
Czech Republic	8.9	8.4	8.5	9.2	10.2	11.4	13.1	14.6	15.3	16.3	16.5	16.5	16.3
Bulgaria	14.3	15.5	17.2	18.1	19.1	19.5	19.8	22.1	18.3	17.2	20.8	22.6	25.0
Romania	9.1	8.6	8.0	7.8	8.1	8.6	9.1	9.5	10.1	10.6	9.9	9.0	8.5
Poland	13.4	12.8	13.3	14.4	15.2	16.4	17.2	17.2	17.3	17.2	17.4	18.2	19.8
Hungary	10.0	10.3	10.4	10.8	11.2	11.7	12.2	12.4	12.6	12.9	15.7	15.3	14.8

Source: World Bank Database on Education. Note: Gross enrollment ratio is the ratio of total enrollment, regardless of age, to the population of the age group that officially corresponds to the level of education shown.

Alongside the generally positive evolutions in education, some negative aspects are present that influenced substantially access and participation of particular groups to education during the communist period. They refer to:

- Children with disabilities. Although the 1948 reform stipulated the establishment of special schools for "those pupils who are not able to attend regular schools: sightless, dumb-and-deaf", actually children with various physical and psychic disabilities, particularly those with severe disability, were marginalized and represented a vulnerable group in terms of access to education and care. Many of them were trusted into state care, in placement centres, such as the orphanage-camp from Cighid, proof of a policy of extermination.[13]
- Children from the placement centres. The lack of a functional system of social protection during the communist period, correlated with the above-mentioned marginalization of the people with disabilities, turned the orphanages from Romania into live examples of a policy of deep discrimination and intolerance. The disastrous results of this policy were revealed to the public opinion only after 1989, by an ample mass-media campaign conducted mainly by western TV stations.
- The pupils and students with "unhealthy social origin". Particularly in the '50s, personal data or the parents' background, were the criteria of admission or maintenance of the continuity/promotion, particularly into higher education. A significant number of students and teaching staff (particularly from the faculties of humanist and juridical sciences) were forced to give up their studies/jobs. Part of the teaching staff was deprived of liberty due to "political reasons" (Sadlak, 1991).[14]

> At Agronomy, nobody asked me anything. They might have known something about my file, but my father told me: I don't want to expose you to a very strict verification of the personal file, because your grandpa died in prison at Sighet. My maternal grandpa A.B., who had been minister, State sub-secretary at the Ministry of Justice. He was one of the martyrs from Sighet; his name is on the memorial plate from Sighet… (S.S., Archives of oral history of the Third Europe Foundation).

> When I registered for the admission exam at Medicine, in the early 60s, there were two categories of candidates. Those who had parents who were teachers, physicians, pharmacists, public officers, economists or accountants were considered as belonging to the small-bourgeoisie class, which was a foolish thing… (it was even worse if the parents were priests, or had unusual professions, they were actually in no position to be admitted) the candidates from the second category, those with "files from the council" didn't even register to the faculty for the admission examination. Just 10% of the seats were reserved for us, the small-bourgeoisie … in my group there were thousands and thousands of young people from Bucharest who wanted to study medicine … who were rejected because the entry limit was above the mark of 9, while for the candidates with "healthy social origin", the admission level was the mark of 5" (M.S.M. in Pârvulescu, 2015, 280).

Educational Environment

Just like in other communist countries, in Romania education was used as a means of propaganda as well. The cult of Nicolae Ceaușescu's personality, which peaked in the 80s, was visible almost everywhere – in the classrooms where the leader's picture was on the wall, also in syllabuses, handbooks, journals and any other educational publications, events and meetings of the organisations active in the field of education. Linked closely with the propaganda actions, censoring affected substantially all the publications in the field of education, including the student journals, even though their circulation was small. As temporal differentiation, the memories of the people who were students at that time show that the

censoring after 1977 was even more drastic than before the Decree which supressed the "Directorate of press and printings" (Antonesei, 2004, 139).

The associative organisations in the field of education were a means of control and propaganda in communist Romania. The 1968 Law of Education stipulated that the "Ministry of Education collaborates with the Union of Communist Youth, Union of Student Associations and with the Pioneer Organisation, according to their statutes, to improve the professional training and the civic and moral education of the pupils and students" (Art. 14). The first detachments of the pioneer organisation had been established back in 1949, but in 1966 by PCR resolution, the leadership of this organisation had been officially passed into the responsibility of the party (Bârsănescu and Bârsănescu, 1978). The Romanian Union of Student Associations was established in 1957[15] (ibid.).

The influence of the party in pioneer organisations depended on the level of the particular position – leader of group, of detachment or of unit. Those at class level (group, detachment) were considered democratic, organised under the training of educators/teachers (Szabo, 2012). The positions of unit leader were directed strategically, in direct relation with the influence and connections within the Party (ibid.). Common activities and events were organised at the group, detachment, and unit levels, which included compulsory "voluntary" actions or "patriotic work" such as collecting recyclable materials, cleaning the green areas, visits in factories and plants, growing silkworms, etc. The agricultural works were compulsory for all the students across Romania, from September to October. According to the learning results, groups were organised, in order to became pioneers – the first group included the "best at learning", excursions and various events marked the transition to the new status, that of pioneer.

"In September 1985, in the middle of the agricultural campaign, a fuel interdiction is imposed, which keeps the busses in the garage (the fuel is reserved for the agricultural equipment), so that the commuting pupils have to walk to school, work in the field and return home just the way they came. Once at home, most of them had to work again, this time for their family" (R.P. in Pârvulescu, 2015, 258).

The content of school curriculum had been changed as to respond to the requirements of the system – importance given to the Marxist-Leninist philosophy and the introduction of the Russian language. In 1977, the school curriculum was "assailed by technical studies – materials' fiability, technological processes for processing by chipping" coupled with compulsive classes of practice in the machinery workshops – "a tiresome and dangerous work – one of my colleagues lost a finger in those machineries" (V.Z. in Pârvulescu, 2015, 221).

The quality of the university education was substantially affected adversely by the purging among the teaching staff from the teaching areas that were considered "ideological" – school of law, history, economic sciences, sociology, philosophy, psychology, pedagogy (Cosmovici, 2004, 48). Part of the people purged in the 50s, were reintegrated professionally during the period when oppression subsided (1964–1974). However, the feeling of fear and permanent surveillance dominated the entire communist period, particularly within the higher education system (ibid.). At the same time, the faculties with learning at distance or the "workers" faculties (two years, for high school education) also had an adverse influence on the quality of educational results.

Another factor with negative influence on the quality of education was the lack of objective evaluation for different favoured groups, such as the party activists or the favours granted in return for gifts, rare goods offered by the foreign students – "it ultimately came to the situation when the

professor left at his secretary a list of the things he needed. The students were crowding to register quickly, because expensive objects were sometimes asked, some of which didn't even exist in the province" (Cosmovici, 2004, 52). The quality of the pre-university education was also affected by "compulsory" graduation quotas – "curiously, the next autumn, the illiterates were showing up again in the class" (I.P. in Pârvulescu, 2015, 223).

Duplicity or dissociation characterized the results of the propaganda done by education in communist Romania (Szabo, 2012). The formal propaganda within the educational activities/various activities of the pupil and student organisations was dissociated by an opposite discourse within the family and with friends. Under these circumstances, the ideological indoctrination, particularly during the 80s, existed rather as policy objective, than result/effect (Szabo, 2012). In the everyday life, the policy objectives acted as an even more diluted form of sabotage than shown by the official documents (ibid.).

> Were we an indoctrinated generation? I wouldn't say so. Personally, I am not even now clear how Nicolae Ceaușescu could allow secondary school pupils to study French, for instance. I was part of this experiment, in the mid-70s: I started French in the second grade of the elementary school (while we started Russian only in the 5th grade), at a district school in Craiova. If I got an 8 (eight) at French, this was a family drama; however, if I got a 5 (five) at Russian, my parents would understand (and my grandparents would even give me more money for chewing gum). So, from early school I was indoctrinated rather by Pif Gadget comic strips than by the party documents. When, at the end of my childhood, I went to Bucharest to compete for admission in faculty, the written paper included some questions about the national conference of the party, which had just finished. I was not able to write the answer. If all the other competitors had known the answer, I would have never got to be dean of the History Faculty (not even student at this faculty). This shows that nobody was reading these, supposedly, compulsory references (A.C. in Preda and Antonovici, 2016, 8).

Pupils and Students' Voice

This section includes several excerpts preponderantly from oral histories, but also from available survey data[16] which illustrate opinions and aspects of the everyday life in communist Romania, related to the access and participation in education, influence of the associative organisations, "compulsory" voluntariness, precariousness if the resources available for education.

The influence of school on the "importance of protecting the socialist property" is considered more important by the young people of the 80s, than the influence of the youth organisations such as UTC (Union of Communist Youth).

Table 5: Moral influence of the schools

Importance of protecting the socialist property	**Positive moral influence of the schools (%)**			
	Great importance	Medium importance	Low importance	No influence
Extremely important (76%)	68	27	3	1
Great importance (18%)	55	34	9	1
Medium importance (4%)	42	42	13	2
No importance (1%)	34	46	16	3

N=3,894.
Source: Centre of Studies and Research for Young People, in Szabo, 2012, 108.

The most important negative aspects about the activity of UTC[17] refer to the lack of adequacy regarding the problems it addressed – e.g. doesn't target the daily problems at the place of work and in school, insufficient attention paid to the leisure and travel activities. The high school pupils were the least satisfied group. Almost a quarter of UTC members that were interviewed were dissatisfied[18] with the activity of the organisation. Still, school is seen as the factor with the highest contribution to the development of universal culture (from a list which includes the influence of families, UTC or self-education (study from 1985, ibid.). UTC is credited with the lowest influence on this list of potential factors.

UTC is not considered as an efficient means for the propaganda activities among the young people. The school, however, or the actions organised with the support of schools/teachers, such as debates, discussion, political information, or political-ideological lessons, are much more efficient as means of propaganda. [19] The open questions show that the youth want more sincere and more open debates, more interesting activities, not just the compulsory ones, more free discussions with no fear of consequences, more debates and less presentations, more attractive and more interesting visual propaganda. The reports produced by the same Centre of studies show that one of the problems refers to the leaders of this organisation – UTC leadership is seen as incompetent, superficial, and apathetic.

> The class where I was the principal always had the tidied notebooks of "political education" … I had a rule: I was giving them clippings from papers, which they copied in their notebooks, writing as correctly as possible and as calligraphically as possible. My convention with them was that if they are nice for half an hour, I would read them something "in series", prolonging it from one week to another. More or less as a joke, I checked my pupils: they remembered nothing from their "artistic" copying of the paper clippings from Scânteia, but the memories regarding little Cosette would never fade from their minds. This was how I read them during the classes of political education, the books with Alice, Les Miserables in an edition for children, Morcoveață … this kind of eternal stories (I.B. in Pârvulescu, 2015, 219).

Among the compulsory activities was the attendance of different events dedicated to the celebration of the national day, or of the name days of the party leaders, or to the different artistic activities. The memories about these events show the psychological stress experienced by the participants due to the fear of making errors when performing their role, but also some "flexibility" in participation for some groups:

> During the reverential shows, there were several types of acts – dancing, chorus, patriotic songs – and poetry recitals. There were two categories of recitals – some interpreted by adult actors while other, by the children … we, the children were treated in a different manner … we didn't have to sit in the sun all day long (like the rest of the summoned people) because we were actually artists, not just an indefinite mass of people. It was true, however, that some children were exploited, and it would happen that they fainted … As we grew up, it all started to seem boring and annoying, because I realised their absurdity. All you could do was to swallow your frustration and seek internal power to go on because, if, God forbid, you would have turned them off, your entire family would have had problems, you included (A.D., in Malloy, 2012, 104).

The affiliation to associative forms, as well as the participation in their activities was compulsory – "We were all UTM[20] members, although I don't remember having asked it. The meetings lasted until 11 in the

evening, we returned home in darkness, on deserted streets … and this really was a problem. We were all enrolled in GMA (Ready for work and defence), where we had to obtain particular results in different sports." (D.P. in Pârvulescu, 2015, 229). At the same time, the affiliation to the Association of Communist Youth could make the "50 hundredths" difference for the assignment to jobs at the end of the faculty (Pârvulescu, 2015).

The strong economic crisis of the 80s had a substantial impact on the availability of electric power and heat in schools and for the population, which affected homework preparation. The lack of food, "cold at home, cold in the classrooms and in laboratories" (Cosmovici, 2004, 58) added to the precariousness of the resources required for different levels of education.

> The students, with the coats on, with hats on their head and gloves in their hands, look at me, with blue faces because of the cold. They ceased to take notes. The words I am saying now, freezing inside, come out in steam. As I felt I could barely move my lips, I asked my comrades in sufferance:
>
> – Don't you want to leave earlier? You can't write, and I got no more breath to go on…
>
> A boy in the first row answers me, while trembling:
>
> – At home it is as cold as it is here. At least, here we are together (M.P. in Pârvulescu, 2015, 238).

The importance of doing the homework reflected the priority of Romanian, maths, physics, and chemistry in the curriculum.

> With much light or little light, the homework had to be done. We arranged them depending on the … source of light: the most difficult ones, where we had to write most, we did when there was daylight; those not so complicated, at the faint light of the lamp; the easy ones, at candle light (the candle helped my mother make something to eat for the evening). Romanian, maths, physics, and chemistry had priority, therefore light. On the other hand, geography and biology were to be fumbling in semidarkness and smoke, and the book pages were sprinkled with wax stains from the candle, which like the notebooks, pen, square ruler, and rubber, was one of the compulsory stationeries of the Romanian pupil in the golden era (L.B. in Pârvulescu, 2015, 20).

Conclusions

This material analyses the educational policies in Romania for the period 1948–1989. The study relies on secondary analysis of the existing statistical data, on desk research of the identified papers and on a selection of oral history fragments. The paper examines the legislative framework and provides a brief analysis of the resources (human, material and financial), next to data on access and participation in education, from a comparative perspective with other communist countries (Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Poland). Based on the identified fragments of oral history, the paper includes the opinions of the pupils and students from the communist period, particularly concerning the educational environment.

Alongside a series of negative aspects (referring to access and participation of particular groups to education – children with disabilities, children from placement centres, pupils, and students from "unhealthy social origin"), the education in communist countries had experienced several successes, as follows:

- Romania registered a positive evolution of the participation in education during the communist period, particularly concerning the elementary education. In 1985, Romania had one of the best performances, at European level, as gross rate of enrollment into education at all levels (related to the whole population).

- The campaign to eradicate illiteracy was a success, at least in terms of numbers. The results of the campaign "No school age children outside the school" were visible even starting with the 1948/1949 school year, when 92.1% of the children were enrolled in schools.
- The vocational education displayed spectacular increases during the communist period, both in terms of the number of graduates from professional schools – from 2.35% of the total number of enrolled children, to 6.7% – and in absolute values, from 39,250 in 1938/1939 to 304,533 in 1988/1989.
- The number of students enrolled in higher education also increased significantly. However, Romania had the lowest gross rate of enrollment in university education, within the group of surveyed communist countries.
- The expansion of the forms of support to broaden the participation, particularly in higher education, by scholarships, accommodation in student homes, free meals in canteens, free school books, free transportation during holidays.

All these successes were obtained under conditions of rather poor financing, which reflects the fact that education was not a priority of the funding/investments done during the communist period. The problem of underfinancing of education during the communist period was much too pressing as the school population increased continuously throughout this interval.

Although almost 30 years have passed since the 1989 revolution, which has changed deeply the educational reforms of the communist period, the study is useful for understanding the generations educated by the communist schools. Moreover, also the generations that were, one way, or another, part of the educational system: teaching staff for all levels of education, members of the central and local administration, etc. Beyond the statistics, the paper also presents the learning environment, as described by the pupils, students and teaching staff who lived in that period. It shows opinions about the associative forms, about the influence of the party, about the educational effects of the economic crisis of the 80s, about the compulsory voluntarism, etc. From this perspective, additional efforts are required for the systematic collection of oral histories regarding various aspects of the everyday life in communism, which could benefit from the coordination and scientific analysis of multidisciplinary teams consisting of historians, sociologists, and representatives of the different social sectors from communism – education, healthcare, and employment.

Notes

[1] This reform abolished the sociological education in Romania, which was re-established subsequently in 1965–1966 – Department of Sociology reinstated within the Faculty of Philosophy. In 1977, the Department of Sociology is suppressed by political decision. The sociological training was limited to specialisation in the final years at the Faculty of History-Philosophy of the Bucharest University, to post-graduation courses and to the system of PhD studies, at the Academy of Socio-Political Sciences (former "Ștefan Gheorghiu"). Source: History of the Department of Sociology, Faculty of Sociology and Social Work, Bucharest University, http://sas.unibuc.ro/trecut_ro.

[2] Art VIII of Decree 1948: Special schools will be established for the children that are not able to attend regular schools: sightless, deaf-and-dumb.

[3] Art XVIII of Decree 1948: Duration of the studies in the higher education institutions is of 3–4 years.

[4] The same institution also set the number of seats for doctoral studies.

[5] Law 11 of 13 may 1968 regarding the education in the Socialist Republic of Romania,

published in the Official Bulletin no. 62 of 13 may 1968.

[6] For more details, see the next section on Access and participation.

[7] Source: Statistical Yearbook of the Socialist Republic of Romania, 1970, 1980 and 1990.

[8] The comparison involved the per capita consumption of energy, the volume of passengers in the international air transportation, participation to education, life expectancy and the value of the foreign trade, in USD per capita.

[9] The same source also mentions nationalist considerations among the explanative factors for the development of the educational policies in Romania.

[10] Source: World Bank Database on Education.

[11] Duration of the elementary education is of 4 years in all listed countries, except Poland (6 years). Source: World Bank Database on Education.

[12] Duration of the secondary education is of 8 in Hungary, Romania and the Czech Republic, of 7 years in Bulgaria and of 6 years in Poland. Source: World Bank Database on Education.

[13] The Institute for Investigation of Communist Crimes filed in June 2017 a penal claim at the General Prosecutor Office regarding the inhuman treatment, during the communist period, of the residents from the hospital-homes at Cighid, Păstraveni and Sighetul Marmatiei, whose result was the death of at least 771 children.

[14] The same source mentions the following names: P.P. Panaitescu; Victor Jinga; Mihail Manoilescu, Alexandru Marcu, Nichifor Crainic, Gheorghe Strat and Petre Tomescu. At the same time, the following members of the Bucharest School of Sociology have been arrested: Anton Golopenția, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Mircea Vulcănescu, Traian Herseni, Octavian Neamțu, Lena Constante, Harry Brauner, Gheorghe Retegan (Rostas, 2013).

[15] As of 1974, it was renamed as the Union of Communist Students from Romania.

[16] Surveys conducted by the Centre of Studies and Research for Young People, and cited in Szabo, 2012.

[17] Elvira Cinca "Image of the youth about the activity of the Union of Communist Youth" in The youth, a strong social force 2/80 CCPT in Szabo, 2012, 109.

[18] The proportion also includes non-responses.

[19] Buburuzan, Leon. "Opinii ale tinerilor despre eficienta mijloacelor de propaganda" (Opinions of youth on the efficiency of propaganda measures) in Tineret cercetare actiune sociala 2/1985, cited in Szabo, 2012, 112.

[20] Union of the Working Youth (UTM) was the name of Union of the Communist Youth (UTC) during the period of the Romanian Popular Republic.

References

Antonesei, L. (2004) Cenzura noastră cea de toate zilele (Our Everyday Censorship), in A. Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism* (Everyday life in communist times), Iași: Polirom.

Bârsănescu, Ș. and Bârsănescu, F. (1978) *Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România: dicționar cronologic* (Education, schooling, pedaogical thinking in Romania: chronological dictionary). București: Didactică și Pedagogică.

Cosmovici, A. (2004) Viața universitară în comunism. O perspectivă psihosociologică (University Life in Communism. A psychosociological perspective), in A. Neculau (coord.). *Viața cotidiană în comunism* (Everyday life in communist times), Iași: Polirom.

Dannehl, C. and Alexander, G. (1992) Communist and Non-Communist Europe: Functional Differentiation, 1970–1985. *Social Indicators Research,* 27, 59–87.

Florian, B. (2014) Exploring the Communist Higher Education System. Contributions towards a theoretical framework. *International Review of Social Research,* 4, 2, 5–24.

Hatos, A. (2014) Serving the New Class: The Dynamics of Educational, Transitions for Romanian Adults Born Before 1985, During Communism and Afterwards. *Social Indicators Research,* 119, 1699–1729.

Januszkiewicz, F. (1973) *Education in Poland.* Warsaw: InterPress Publishers.

Molloy, P. (2012) *Lumea dispărută a comunismului. O istorie orală a vieții cotidiene în spatele Cortinei de Fier* (The lost world of communism. An oral history of everyday life behind the Iron Curtain). București: Rao.

Muraru, I. and Iancu, G. (1995) *Constituțiile Române* (Romanian Constitutions). București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial".

Neculau, A. (2004) Manipularea contextului și controlul reprezentărilor sociale (Context Handing and Control of Social Representation) in A. Neculau (coord.), *Viața cotidiană în comunism* (Everyday life in communist times), Iași: Polirom.

Oral History Archive of the Third Europe Foundation. Available at: http://www.memoria.ro/studii/timisoara/arhiva_de_istorie_orala_a_fundatiei__quote_a_treia_europa_quote_/stela_simon,_n_dot__1938,_timisoara_/1533/pagina-2/. Accesed on June 27, 2017.

Pârvulescu, I. (ed.) (2015) *Și eu am trăit în comunism* (I also lived in communism). București: Humanitas.

Piwowarski, R. (1996) *Modern Trends and Actors in Education: Policies and Reforms in Poland.* Bialystok: Trans Humana University Press.

Preda, S. and Antonovici, V. (eds.) (2016) *"Tot înainte!", Amintiri din copilărie.* (Straight ahead, Memories from childhood). București: Curtea Veche Publishing.

Rădulescu, D. C. (2006) Învățământul românesc 1948–1989 – Între derivă și recuperare instituțional funcțională (Romanian Education 1948–1989. Between institutional and functional drift and recovery). *Calitatea Vieții,* XVII, 3–4, 307–318.

Republica Socialistă România, *Anuarele Statistice 1970, 1980 și 1990* (Statistical yearbooks of 1970, 1980 and 1990).

Rostas, Z. (2013) *O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești* (A history without make up of rehabilitating the Romanian Sociology). Available at:
http://www.cooperativag.ro/o-istorie-nefardata-reabilitarii-sociologiei-romanesti/. Accessed on June 27, 2017.

Sadlak, J. (1991) The Use and Abuse of the University: Higher Education in România. *Minerva,* 29, 2, 195–225.

Stanciu, I. Gh. (1992) *Istoria pedagogiei* (History of Pedagogy). București: Didactică si Pedagogică.

Szabo, V. (2012) *Youth and Politics in Communist Romania (1980–1989).* Phd thesis. University of Pittsburgh.

Zahorska, M. (2000) Changes in Education- Ideas and Conditions, in L. Kolarska-Bobinska (ed.), *The Second Wave of Polish Reforms,* Warszawa: Institute of Public Affairs.

Annex 1: Children enrolled in education of all degrees in 1938–1990

School year	1938/'39	1950/'51	1960/'61	1970/'71	1980/'81	1985/'86	1986/'87	1987/'88	1988/'89	1989/'90
Education / total										
Units	15,879	21,078	23,890	26,861	29,766	28,961	28,679	28,297	27,975	27,327
School population	1,781,290	2,319,196	3,195,229	4,364,652	5,584,821	5,592,344	5,488,087	5,541,688	5,562,631	5,544,648
Children in kindergartens	90,787	199,096	354,677	448,244	935,711	864,332	836,225	828,079	831,108	835,890
Total pupils	1,664,014	2,067,093	2,768,563	3,764,523	4,456,341	4,568,214	4,454,688	4,556,568	4,572,058	4,544,251
Students	26,489	53,007	71,989	151,885	192,769	159,798	157,174	157,041	159,465	164,507
Pre-school education										
Kindergartens	1,577	5,435	7,375	10,336	13,467	12,811	12,548	12,251	12,169	12,108
Enrolled children	90,787	199,096	354,677	448,244	935,712	864,332	836,225	828,079	831,108	835,890
Elementary school and middle school										
Schools	13,654	15,342	15,110	14,958	14,381	14,076	14,046	13,895	13,768	13,357
Enrolled pupils	1,575,477 94.67 %	1,779,208 86.07 %	2,346,343 84.74 %	2,941,265 78.13 %	3,308,462 74.24 %	3,030,666 66.34 %	3,017,339 67.73 %	3,027,196 66.43 %	2,974,555 65.05 %	2,981,810 65.61 %
High schools										
High schools	408	343	587	831	971	981	981	981	981	981
Enrolled pupils	49,287 2.96%	93,255 4.51%	251,144 9.07%	505,891 13.43	979,741 21.98 %	1,226,927 26.85 %	1,196,949 26.86 %	1,228,490 26.96 %	1,271,588 27.81 %	1,346,315 29.62 %
Professional education, professional schools										
Schools	224	546	519	403	603	753	747	764	788	798
Enrolled pupils	39,250 2.35%	99,257 4.80%	127,224 4.59%	195,941 5.20%	139,758 3.13%	287,818 6.30%	257,196 5.77%	278,003 6.10%	313,717 6.86%	304,533 6.70%
Apprenticeship at work										
Enrolled pupils	-	-	-	85,731 2.27%	-	-	-	-	-	-

Source: Statistical Yearbook of Romania, 1990, National Commission for Statistics.

Evoluția sistemului de sănătate și schimbarea demografică în România: 1945–2018[1]

Mălina Voicu*
Alexandra Deliu**
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: This article presents the demographic transition as it took place in Romania, focusing on the communist and contemporary periods. In general, demographic transition is governed by the increase of life expectancy at birth, doubled, in time, by the decrease of natality. These trends occur in the context of modernization, due to access to public utilities, to better healthcare and major improvements in life conditions. In the case of Romania, data seems to suggest that the communist period, albeit the numerous restrictions it imposed on population and its ideological constitution, was the period in which, at least from a demographic standpoint, Romania left its pre-modern condition and entered modernity. Another stake of the article is to problematize the current state of healthcare system, taking into account at least two major factors: population aging (due to demographic transition and mobility of people across borders) and the particular case of brain drain experienced by Romania in the past decades, focusing mainly on the emigration of medical staff. The paper points out that , in order to better address the needs of population, the healthcare system has to be adjusted to the socio-demographic context, paying a special attention to labor force shortage in the healthcare system.

Keywords: *demographic transition; ageing; modernization; healthcare system.*

Cuvinte-cheie: *tranziție demografică; îmbătrânire demografică; modernizare; sistem de sănătate.*

Modernizarea societății aduce cu sine o serie de schimbări de natură demografică. Dezvoltarea economiei, progresul științei și tehnicii, urbanizarea și industrializarea au dus la scăderea insecurității existențiale (Inglehart, 2018), având impact inclusiv asupra evoluției demografice. Creșterea economică și urbanizarea au contribuit la îmbunătățirea condițiilor de viață pentru un număr tot mai mare de oameni, în timp ce progresele în sfera îngrijirii sănătății au condus la scăderea mortalității și la prelungirea speranței medii de viață. Astfel, societățile moderne au traversat un proces de tranziție demografică, ce a constat în scăderea mortalității și fertilității (Thomspon, 1929; Notestein, 1954), proces al cărui debut a avut loc în momente istorice diferite de la o țară la alta și a cărui durată a variat de la o societate la alta în funcție de o serie de factori istorici (Trebici, 1978).

România face parte din grupul țărilor europene în care tranziția demografică a început relativ târziu și a avut o durată mai scurtă, evoluție similară cu cea din alte state din Sud-Estul Europei (Trebici, 1978; Simon, 2004). Studiile de demografie plasează începutul tranziției demografice în România, marcat de scăderea mortalității, la finele secolului al XIX-lea. Conform lui Ghețău (1997) în 1870 se înregistrează pentru prima dată o scădere a mortalității, iar

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București. E-mail: malina.voicu@iccv.ro.

** Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București. E-mail: alexandradeliu@yahoo.com.

din 1885 mortalitatea intră pe un trend descrescător. În ceea ce privește fertilitatea, aceasta începe să scadă în perioada interbelică și cunoaște două perioade de revigorare, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial și în perioada 1966–1989 datorită politicii demografice promovate de regimul comunist (Gheț ău, 1997). Ambele procese merg mână în mână cu dezvoltarea economică și socială, progresele medicinii și dezvoltarea sistemului de îngrijire a sănătății făcând parte din procesul de modernizare socială. Starea de sănătate a populației este un indicator al nivelului de dezvoltare al unei țări, aceasta fiind în strânsă legătură cu o serie de aspecte, cum ar fi: accesul la servicii de sănătate, măsuri de prevenție și eficiența lor, costul îngrijirii medicale. La rândul lor, toate acestea sunt determinate, la nivel structural, de configurarea sistemului de sănătate.

Această lucrare se focalizează pe interconexiunea dintre evoluția sistemului de sănătate din România și fenomenele care au dus la procesul de îmbătrânire demografică. Accesul populației la servicii de sănătate și, implicit, felul în care este constituită relația dintre indivizi, ca beneficiari ai sistemului de sănătate, și sistem ca întreg a trecut prin numeroase schimbări după cel de-al Doilea Război Mondial. Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, modelul Bismark, de origine germană, dădea seama de funcționarea sistemului de sănătate românesc. Acesta era bazat pe asigurări de sănătate plătite de către beneficiari și în baza cărora aceștia aveau acces la servicii medicale. După 1949, modelul Bismark a fost înlocuit de modelul Semashko, cu un sistem medical controlat în totalitate de către stat și centralizat. După 1989, sistemul de sănătate a trecut prin schimbări structurale, ajungând să semene din nou cu modelul Bismark (Vlădescu, Rădulescu și Cace, 2005).

Lucrarea se compune din patru părți. Prima expune pe scurt bazele teoretice ale tranziției demografice, cea de-a doua prezintă evoluția sistemului de sănătate ca premisă a tranziției demografice în perioada comunistă, iar cea de-a treia se focalizează pe perioada postcomunistă. Secțiunea finală este dedicată unor scurte concluzii și recomandări pentru studiile viitoare.

Tranziția demografică

Termenul desemnează trecerea unei societăți de la un regim demografic caracterizat de fertilitate și mortalitate crescute, la unul în care ambele fenomene demografice au valori reduse (Chesnais, 2000). Scăderea mortalității este cea care apare prima, urmată de scăderea fertilității. Aceste fenomene apar ca urmare a urbanizării și industrializării, mortalitatea scăzând prima, datorită îmbunătățirii condițiilor de viață în societățile moderne comparativ cu cele agrare și a progreselor făcute de medicină. Într-un prim pas, volumul total al populației crește deoarece fertilitatea se păstrează la niveluri ridicate. Într-o etapă ulterioară, fertilitatea scade și ea, ca rezultat al amânării vârstei la prima căsătorie și la prima naștere prin cuprinderea largă a fetelor în sistemele de educație formală și prin extinderea perioadei de școlarizare. Astfel, se extinde celibatul definitiv, în timp ce familiile se formează mai târziu, ceea ce duce la scăderea numărului nașterilor de rang superior, deoarece suprapunerea dintre căsătorie și perioada fertilă estemai redusă (INS, 2012). Într-o a treia etapă, după ce mijloacele contraceptive devin accesibile la scară largă, fertilitatea scade drastic, deoarece cuplurile pot să controleze direct și să decidă numărul copiilor pe care îi doresc.

Acest model pune în legătură directă modernizarea și schimbarea demografică, dezvoltarea economică și schimbarea instituțională fiind direct corelate cu reducerea mortalității și reducerea fertilității. În această constelație, schimbarea nutriției, impunerea unor norme igienico-sanitare și dezvoltarea sistemului de sănătate au impact

direct asupra scăderii mortalității, în timp ce progresele în domeniul cercetării medicale fac posibil controlul nașterilor, ducând la reducerea fertilității.

Van de Kaa și Lesthaeghe (1987, 2010) elaborează o explicație alternativă pentru legătura dintre modernizare și fenomenele demografice, care are în centrul ei schimbarea valorilor sociale pe fondul trecerii de la societatea agrară la cea modernă și postmodernă. Autorii împart tranziția demografică în două etape, prima tranziție demografică constând în scăderea mortalității, centrarea pe familie și copii, context care conduce la creșterea importanței familiei ca și grup social, cu rol în socializarea generației următoare. Astfel, deși nupțialitatea rămâne crescută și divorțul este rar, fertilitatea scade prin scăderea nașterilor de rang superior. A doua tranziție demografică rezidă în scăderea drastică a fertilității, sub nivelul înlocuirii generațiilor, datorată utilizării mijloacelor contraceptive și a liberalizării avorturilor, fiind însoțită de scăderea nupțialității și de creșterea divorțului și a coabitării. Nucleul celei de-a doua tranziții demografice îl reprezintă schimbarea valorilor sociale, familia tradițională fiind mai puțin valorizată, accentul căzând pe egalitate de gen și auto-realizare individuală (Surkyn și Lesthaeghe, 2004).

Conform definiției stricte a termenului de tranziție demografică, acesta se termină atunci când societatea atinge un nou echilibru între numărul nașterilor și cel al deceselor, așa cum se întâmpla în societățile pre-industriale, unde numărul mare al deceselor era compensat prin fertilitate foarte ridicată (Chesnais, 2000). Cu toate acestea, evoluțiile produse în contextul celei de-a doua tranziții demografice nu se opresc atunci când se atinge un punct de echilibru, ci scăderea fertilității continuă, sub nivelul înlocuirii generațiilor, ceea ce conduce la scăderea volumului total al populației și la fenomenul de îmbătrânire demografică (Ghețău, 1997). În plus, migrația accentuează dezechilibrele demografice în anumite societăți sau în rândul anumitor grupuri sociale (Ghețău, 2004). Dacă în perioada comunistă este vorba de îmbătrânirea demografică a populației rurale, după 1990 România se confruntă cu îmbătrânirea demografică la nivelul întregii populații, ca rezultat al tranziției demografice și al migrației externe. Vom expune în secțiunile următoare modul în care evoluția sistemului de sănătate influențează acest proces.

Perioada comunistă: modernizare socială și schimbare demografică

Starea de sănătate a populației s-a îmbunătățit considerabil în perioada comunistă în comparație cu perioada interbelică, într-un context social dominat de fenomene ca industrializarea, urbanizarea și modernizarea. Îmbunătățirea stării de sănătate și scăderea mortalității sunt aduse și de creșterea nivelului de educație și progresele înregistrate în medicină. Pe lângă acești factori, semnificative au fost și îmbunătățirile în ceea ce privește infrastructura sanitară și de transport, și politicile promovate de regimul comunist în domeniul sănătății.

Accesul la serviciile de sănătate este gratuit, urmând modelul Semashko „importat" din URSS. Sistemul de sănătate este integral finanțat de stat iar accesul este universal. Trecerea de la sistemul de tip Bismark, la cel de inspirație sovietică presupune o reconstrucție instituțională care se face în mai multe etape, prin măsuri legislative succesive. Întreaga perioadă comunistă poate fi conceptualizată ca având două etape în ceea ce privește evoluția legislației relevante pentru domeniul sanitar, aici marcant fiind anul 1965. Astfel, prima perioadă, cuprinsă între anii 1948 și 1965, este dominată de canalizarea eforturilor către schimbarea regimului de proprietate, inclusiv în domeniul sanitar (Bărbulescu,

2010). A doua perioadă, începută după 1965, este asociată cu construirea/restructurarea instituțională. Sistemul de sănătate este structurat prin intermediul elaborării mai multor legi, al căror caracter a fost mai degrabă general, dar a căror importanță în economia activității medicale a fost vizibilă: legea sănătății populației (1978), legea serviciilor medico-legale (1966), legea sanitar veterinară (1974).

Naționalizarea din 1948 a avut efecte și în ceea ce privește funcționarea sistemului medical, prin aceea că toate unitățile medicale au trecut în proprietatea statului. Schimbările generate de reorganizarea comunistă a sistemului de sănătate au avut efecte pozitive în ceea ce privește starea de sănătate a populației, datorită accesului universal la serviciile de sănătate. Acest principiu s-a transpus în practică prin extinderea infrastructurii din domeniul sanitar prin construirea a noi unități sanitare, de tipul policlinicilor, spitalelor ori dispensarelor. Acestea din urmă au un rol foarte important, fiind înființate, alături de farmacii, în toate comunele. Astfel, de la 37 de policlinici existente în toată țara în 1938 se ajunge la 385 în 1970, iar numărul de paturi de spital crește în aceeași perioadă de la 33.000 la 150.000 (Rotariu, Dumănescu și Hărăguș, 2017, 22). Numărul personalului medical calificat crește corespunzător. În 1989, numărul de locuitori ce revin la un medic este de 4 ori mai mic raportat la 1938.

Tabel 1: Numărul de locuitori ce revin la un medic 1938–1989

Anul	**Nr. locuitori/medic**
1938	1.806
1950	1.047
1965	682
1975	624
1980	558
1985	480
1989	472

Sursa: Anuarul Statistic al României 1987 și 1993.

Dincolo de aceste investiții în extinderea teritorială a unităților sanitare, perioada comunistă a fost marcată de o pondere scăzută a cheltuielilor cu sănătatea în PIB-ul României, aceasta situându-se în jurul valorii de 4%, scăzând de la 4,1% în 1950 la 3,6% în 1989 în contextul în care investițiile majore în infrastructură au fost realizate până în 1965. Actul medical, ca și accesul la serviciile de sănătate, sunt influențate de această subfinanțare a sistemului de sănătate. Personalul medical/angajații din sistemul de sănătate au salarii mai mici decât angajații din industrie, cercetare sau educație, ceea ce contribuie la dezvoltarea unui sistem informal de plăți pentru actele medicale. Fondurile reduse ale unităților sanitare au efecte în ceea ce privește dotarea cu aparatură medicală și stocul disponibil de medicamente, pacienții fiind adesea în situația de a-și achiziționa singuri medicamentele necesare. Aceste aspecte creează contextul de dezvoltare a inegalităților de acces la serviciile medicale, contrar logicii sistemului comunist, centrată pe diminuarea sau chiar eliminarea acestora.

Tabel 2: Evoluția speranței medii de viață pe sexe, între 1930 și 1990

Anul	**1930**	**1950**	**1960**	**1970**	**1980**	**1985**	**1990**
Masculin	41,2	59,4	63,6	66,3	66,6	66,4	66,6
Feminin	42,6	62,8	67,1	70,9	71,8	72,3	73

Sursa: T. Rotariu, 2003, p. 144–145.

Dincolo de subfinanțarea sistemului, datele de tip demografic sugerează o îmbunătățire marcantă în perioada comunistă a stării de sănătate a populației. De exemplu, rata mortalității infantile scade de la 179 de decese la 1.000 de născuți vii în 1938, la 26,9 în 1990, iar speranța de viață la naștere înregistrează creșteri semnificative din 1930 până în 1990, atât în cazul femeilor (cu 30 de ani), cât și în cazul bărbaților (cu 25 de ani). Astfel, România pare să fi făcut, în această perioadă, trecerea de la o societate premodernă la o societate modernă.

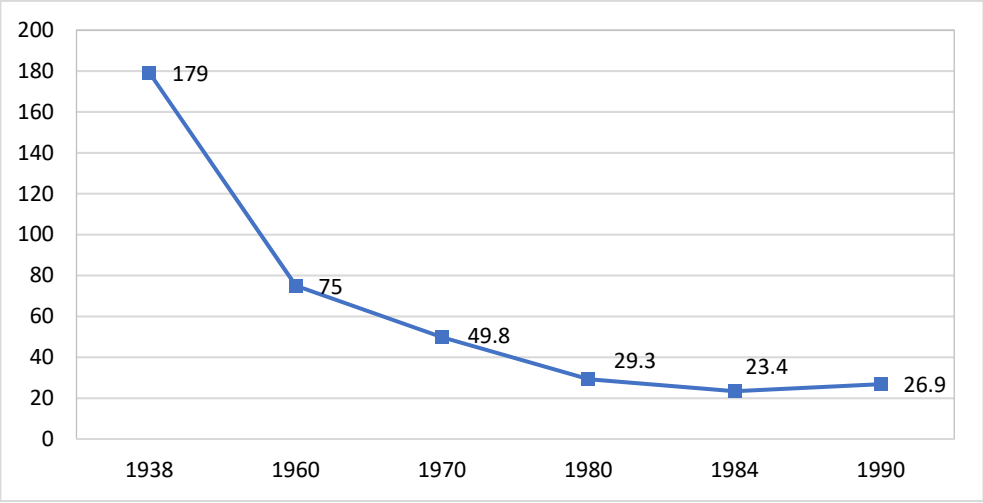

Sursa: UNICEF, 2005.

Figura 1: Rata mortalității infantile între 1938 și 1990 (la 1.000 de nașteri vii)

Mortalitatea generală scade și ea și durata medie de viață crește de la 42–43 de ani în perioada 1946–1948, la 69,59 ani în 1973 (Rotariu, Dumănescu și Hărăguș, 2017). Cu toate acestea, autorii citați arată că durata medie de viață nu mai crește de la începutul anilor ’70 până la căderea comunismului. Ipoteza pe care o lansează este legată de calitatea serviciilor de sănătate care nu reușesc să combată bolile degenerative, cum sunt cele de tip cardiovascular.

O serie de factori, precum modernizarea infrastructurii și a condițiilor de locuire, urbanizarea, accesul la utilități (canalizare, apă curentă), cuplate cu implementarea unui management al deșeurilor și a controlului și tratării apei potabile, au dus la diminuarea incidenței bolilor de tip infecțios, cu transmitere pe cale digestivă. Acestea sunt înlocuite în locurile fruntașe ale ierarhiei cauzelor de deces de către bolile cardio-vasculare și cele de tip canceros. Situații similare sunt raportate și în țările dezvoltate, vest-europene (Rotariu, 2003). Această schimbare este semnificativă, deoarece marchează și ea transformarea României într-un stat modern, într-o perioadă ce urmează celei interbelice, în care cauzele principale ale deceselor, bolile și infecții ale aparatului digestiv și ale celui respirator, erau asociate subdezvoltării/condițiilor improprii de locuire și accesului deficitar la utilități, cu care se confrunta majoritatea populației. Anul 1945, marcat de schimbarea structurală prin care a trecut România, punctează începutul acestei schimbări, importante aici fiind și accesul de masă și utilizarea pe scară tot mai largă a antibioticelor, evoluția descendentă a mortalității infantile, menținută la cote ridicate în perioada

interbelică și prealabil acesteia din cauza lipsei antibioticelor fiind sugestivă (Rotariu, 2003).

O serie de schimbări negative în condițiile de viață ale populației au loc în deceniul al optulea. Aceasta cuprinde raționalizarea alimentelor, furnizarea cu intermitență a utilităților (apă caldă, căldură, apă potabilă, curent electric). Aceste restricții erau motivate economic în discursul oficial al regimului Ceaușescu, prin apel la necesitatea/urgența plății datoriilor externe. În acest context, starea de sănătate înregistrează un declin ușor la finele anilor ’80, vizibil în creșterea ratei mortalității generale. Acestea urcă de la 9,5‰ în anii ’70 la 10,5‰ în anii ’80. Ca și mortalitatea generală, și mortalitatea infantilă crește ușor în intensitate, cu rate ale căror valori cresc de la de la 26,4‰ în 1985 la 29,6‰ în 1989.

În domeniul sănătății, perioada comunistă a fost marcată de politica pro-natalistă și impactul acesteia asupra vieții populației. Decretul 770 din 1966 punctează debutul acestei politici. Prin acest decret, avortul devenea aproape universal interzis, fapt semnificativ având în vedere că el constituia principala metodă de prevenire a nașterilor nedorite în România acelor vremuri. Efectul demografic al decretului a fost, pe termen scurt, apariția așa-numitelor generații ale „decreteilor”, rata totală a fertilității crescând de la 1,9 copii/femeie în 1966 la 3,7 copii/femeie în 1967 (Rotariu, 2003). Această măsură a avut un puternic efect psihologic, reprezentând o încorsetare majoră a vieții sociale și a identității de gen a femeilor. Cu toate acestea, efectele sale demografice pe termen lung nu au fost cele scontate, rata fertilității situându-se sub limitele estimate/dorite de autorități, populația găsind strategii prin care să prevină efectele decretului. Astfel, după o creștere în primii ani, rata totală a fertilității scade și se menține la valori constante, între 2,2 și 2,7, din 1970 până la finalul perioadei comuniste.

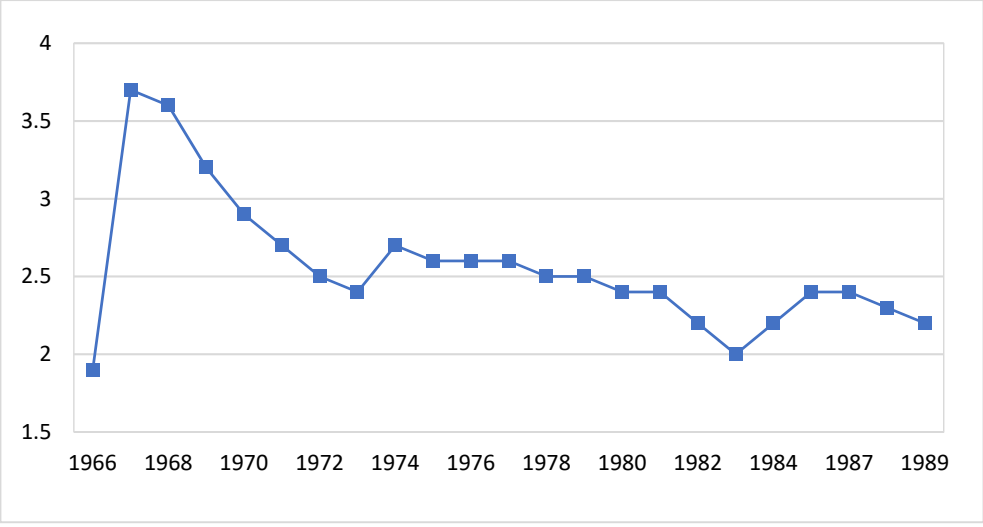

Sursa: INSSE.

Figura 2: Evoluția ratei totale a fertilității între 1966 și 1989 (număr de copii născuți vii/femeie de vârstă fertilă)

Între 1945 și 1989 România înregistrează un trend descendent al mortalității, pe fondul creșterii calității și accesului la serviciile de sănătate, trend care continuă evoluțiile începute la finele secolului al XIX-lea, când debutează tranziția demografică. Progresele ating însă un plafon în anii ’70 cauzele fiind multiple. Pe de o parte, condițiile de viață se

deteriorează din cauza restricțiilor impuse populației în ceea ce privește accesul la bunuri și servicii. Pe de altă parte, sistemul de sănătate suferă din cauză subfinanțării și a izolării externe, care împiedică accesul cadrelor medicale la rezultatele cercetărilor de ultimă oră și utilizarea echipamentelor medicale moderne. În ceea ce privește fertilitatea, regimul comunist a reușit să stopeze pentru scurt timp și apoi să îi încetinească trendul descendent. La finele perioadei comuniste România are o populație tânără comparativ cu alte state europene, însă premisele continuării tranziției demografice sunt prezente.

Tranziție socio-economică și tranziție demografică după 1989

Intrarea în perioada de tranziție a însemnat, și în cazul sistemului de sănătate, declanșarea a numeroase reforme și restructurări, ca și o schimbare a filozofiei sistemului: îngrijirea medicală (cu excepția urgențelor medicale) oferită pe baza contribuției individuale la fondul aigurărilor de sănătate a înlocuit accesul universal la servicii medicale/îngrijire medicală, definit legal în 1949 (Bara et al., 2002). Printre principalii actori instituționali actuali din sistemul de sănătate se numără Casa Națională de Asigurări de Sănătate (CNAS), Ministerul Sănătății, Colegiul Medicilor, Colegiul Farmaciștilor. Personalul medical este organizat în sindicatul SANITAS.

Dacă în perioada comunistă sistemul medical era unul centralizat, odată cu legea administrației publice din 1991 este demarată descentralizarea acestuia, unele servicii trecând din subordinea Ministerului Sănătății în subordinea prefecturilor (Bara et al., 2002; Vlădescu, Rădulescu și Cace, 2005). Cadrul legislativ ce consfințea schimbarea în modul de finanțare a sistemului de sănătate de la bugetul de stat la fondul asigurărilor de sănătate constituit în regim contributiv a fost stabilit în 1997. Varianta inițială a legii asigurării sociale de sănătate a trecut printr-o serie de modificări, intrând în vigoare de facto în 1999 (Vlădescu, Rădulescu și Cace, 2005).

Nivelul veniturilor este referința pentru stabilirea cuantumului plăților către fondul asigurărilor de sănătate. În afara celor care pot accesa servicii medicale doar în baza contribuțiilor, există și grupuri sociale care sunt asigurate a priori: femeile însărcinate (pe perioada sarcinii, chiar dacă nu au niciun venit), persoanele cu dizabilități, beneficiarii de VMG (venitul minim garantat), șomerii, pensionarii, minorii, studenții a căror vârstă este mai mică de 26 de ani. Aceste cazuri excepționale, care se abat de la regula contributorie, ar trebui, în principiu, să conducă la universalizarea accesului la servicii medicale. Totuși, adesea au loc cazuri de excluziune socială, în care anumite categorii, aflate de cele mai multe ori la intersecția mai multor forme de excluziune, au acces deficitar la servicii medicale. Asemenea cazuri vin inclusiv din rândul populației rome, în situații în care mai mulți factori obiectivi, potențial dublați de atitudini discriminatorii ale prestatorilor de servicii, converg: absența formelor de identificare formală (cărți de identitate), forme de sărăcie care nu sunt cuprinse de reglementarea acordării VMG (Bleahu, 2006).

Finanțarea sistemului de sănătate, ca și eficiența cu care sunt utilizate resursele disponibile, sunt teme prezente atât în discursul public, cât și în studiile centrate pe analiza sistemului medical (Bara et al., 2002; Tinică, Bostan și Grosu, 2008; Vlădescu, Astărăstoae și Scîntee, 2010; Botezat și Copoeru, 2013). Cu alocări din PIB pentru sănătate mai mici decât media europeană, și în condițiile în care există o discrepanță între ritmul creșterii economice și ritmul creșterii cheltuielilor pentru sănătate la nivel european (Tinică, Bostan și Grosu, 2008), România pare să se confrunte cu o problemă importantă în acest domeniu.

Date ale Băncii Mondiale, prezentate în figura 3, arată evoluția cheltuielilor totale făcute în domeniul sănătății în România de la 3,2% din PIB în 1995 la 5,6 din PIB în 2014.

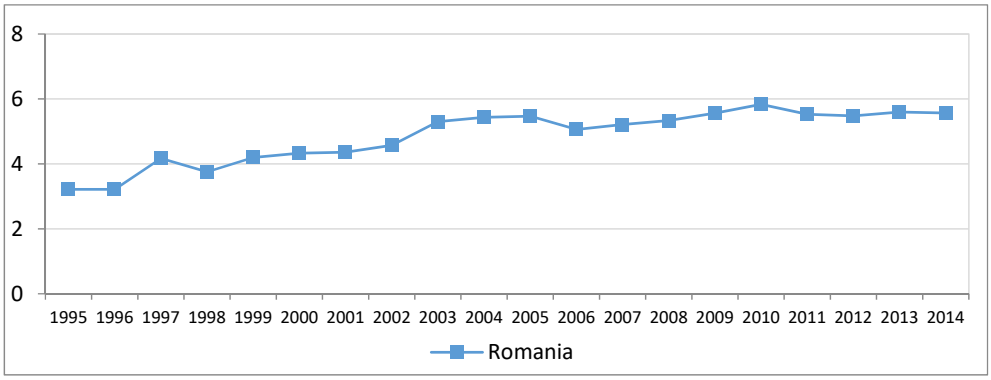

Figura 3: Evoluția cheltuielilor totale cu sănătatea ca procent din PIB. Date disponibile la https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.PUBL?locations=RO

Suma cheltuielilor publice și a celor private pentru aspecte legate de sănătate, prezentate în figura 3, indică totalul cheltuielilor pentru prevenție, tratament, activități de planning familial, nutriție, servicii de urgență. Trendul este unul crescător, deși România este codașă comparativ cu alte state membre UE, în ceea ce privește bugetul alocat sănătății.

Date ale Eurostat arată pentru România 54.807 medici înregistrați oficial, în anul 2015. Cifra în sine nu oferă, singură, o imagine asupra sistemului de sănătate. Când este luată în calcul și dimensiunea populației, lucrurile capătă o mai mare claritate: deși numărul de medici la 100.000 de locuitori din România a crescut din 2010 până în 2015 de la 236,9 la 276,6, o valoare mai mică este înregistrată, în rândul țărilor UE, doar în Polonia.

Evoluția numărului de locuitori ce revin unui medic nu a fost una liniară după 1989. Astfel, imediat după schimbarea sistemului politic, valoarea acestui indicator a crescut, comparativ cu 1989. Trendul descendent, care se menține și în prezent, a început în 1998, când valoarea scade de la 558 (1997) la 545. Abia în 2003 se înregistrează o valoare mai mică decât cea din 1989: 463, față de 472.

Acest indicator pare să sugereze că starea sistemului de sănătate s-a îmbunătățit în prima parte a tranziției postcomuniste, prin creșterea accesului la serivicii medicale oferite de un număr mai mare de medici. Totuși, înainte de a face inferențe cu privire la starea sistemului, în general, trebuie considerat un factor important aici, și anume scăderea numărului de locuitori ai României, în corelație cu îmbătrânirea demografică.

Tabel 3: Numărul de locuitori ce revin la un medic, 1990–2016

Anul	**Nr. locuitori/medic**
1990	555
1995	565
2000	490
2005	456
2010	411
2016	344

Sursa: Anuarul statistic al României, 1990–2017.

Schimbările produse în structura sistemului de sănătate și în modul de acces la servicii de sănătate are efecte contradictorii, în funcție de perioadă și de grupurile sociale le care ne raportăm. Începutul tranziției este marcat de criză economică, care afectează atât sistemul de sănătate, cât și starea de sănătate a populației. Astfel, speranța de viață scade în primii ani ai tranziției și crește apoi continuu, însă evoluția este diferențiată.

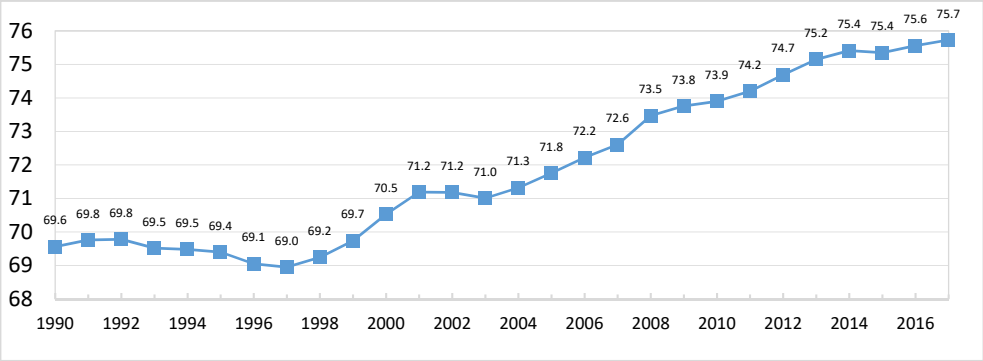

Sursa datelor: INSSE.

Figura 4: Speranța medie de viață la naștere, total 1990–2017

În cazul femeilor aceasta stagnează între 1990 și 1997 și apoi crește vertiginos cu aproape 6 ani până în 2014, în timp ce la bărbați speranța de viață scade până în 1997 la toate grupele de vârstă ca să recupereze ulterior prin creșteri anuale (Rotariu, Dumănescu, Hărăguș, 2017).

Tabel 4: Evoluția speranței medii de viață pe sexe, între 1991 și 2017

Anul	**1991**	**1995**	**1997**	**2000**	**2005**	**2010**	**2017**
Masculin	66,59	65,7	65,19	67,03	68,19	70,27	72,28
Feminin	73,05	73,36	73	74,2	75,47	77,64	79,24

Sursa: INSSE.

Mortalitatea infantilă, în schimb, cunoaște un trend descendent. De la valoarea de 29,3 decedați la vârsta de sub un an la 1.000 de născuți vii, aceasta ajunge la sub 10‰ în 2010. Cu toate acestea România înregistrează și la ora actuală cele mai ridicate valori ale acestui indicator, între țările membre ale UE.

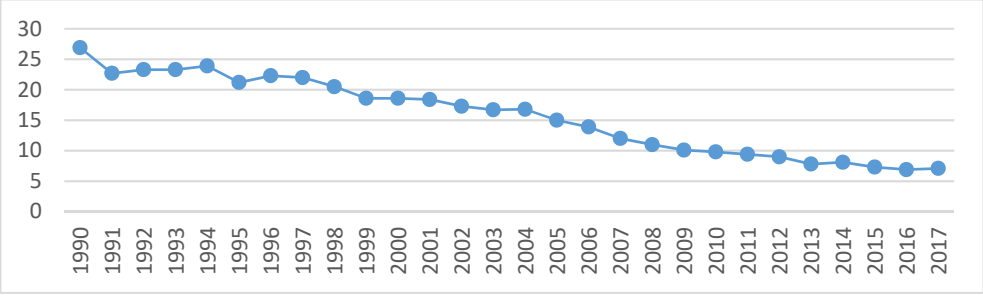

Sursa: INSSE.

Figura 5: Mortalitatea infantilă 1990–2017 (decedați sub 1 an la 1.000 de născuți vii)

După ridicarea restricțiilor cu privire la contracepție, impuse de regimul comunist, fertilitatea scade vertiginos. După 1990 fertilitatea scade brusc și, începând cu 1995, rata totală a fertilității (numărul mediu de copii la o femeie) se stabilizează la nivelul de 1,3 (Rotariu, Dumănescu și Hărăguș, 2017, 221; INSSE, 2012). Datele arată că politicile impuse de regimul comunist au întrerupt doar un trend descendent, care este caracteristic tuturor statelor din zonă (Bradatan și Firebaugh, 2007).

Evoluția ratei generale a fertilității confirmă acest trend, înregistrând și ea o scădere în primii ani după 1989, ajungând la o relativă stabilizare în 1995–1997.

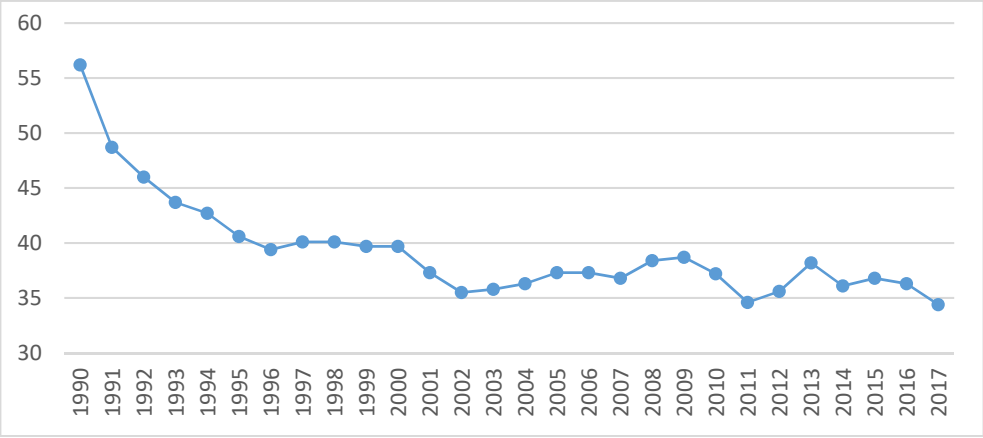

Sursa: INSSE.

Figura 6: Rata generală a fertilității 1990–2017 (născuți vii la 1.000 de femei de vârstă fertilă)

A doua tranziție demografică și-a urmat cursul în România postcomunistă, trendul descendent al fertilității combinat cu creșterea speranței de viață și migrația masivă în rândul populației de vârstă activă, accelerând procesul de îmbătrânire demografică (Bodogai și Cutler, 2014).

În contextul îmbătrânirii demografice, migrația unui segment anume ridică probleme speciale sistemului de sănătate: migrația personalului din sănătate. Pentru migrația medicilor români, anii 2007 și 2011 sunt cruciali, aceștia fiind ani în care se înregistrează cele mai multe plecări. Dacă 2007 marchează intrarea României în UE și, cu alte cuvinte, ridicarea restricțiilor cu privire la mobilitate în spațiul european, anul 2011 este un an de criză, în care salariile din sectorul bugetar sunt diminuate cu 25%, ca măsură de austeritate (Boncea, 2015). În rândul motivelor asociate cu emigrarea sau intenția de emigrare se numără salariile mici, ca și mediul de lucru, incluzând condițiile de lucru/infrastructura spitalicească (Boncea, 2015). În condițiile în care o populație îmbătrânită, așa cum este cea a României, necesită atenție sporită cu privire la starea de sănătate și acces facil la servicii de sănătate în mod continuu pentru o calitate corespunzătoare a vieții (Stanciu, 2014), fenomenul migrației medicilor este de luat în seamă la nivel decizional, necesitând eforturi pentru stoparea sa și suplinirea carențelor create în sistemul de sănătate prin plecările înregistrate până în prezent.

Concluzii

România a parcurs după 1945 etapele tranziției demografice specifice unei societăți în curs de modernizare. Deși începută mai târziu decât în multe țări din Europa și marcată de efectele politicii comuniste, de izolare externă și de creștere a

natalității, tranziția demografică și-a urmat drumul ei, conducând România pe calea îmbătrânirii demografice. Efectele acesteia se simt tot mai acut și vor fi probabil mult mai nocive decât în cazul statelor din Vestul Europei, pe fondul migrației externe masive a populației de vârstă activă. În acest context predicțiile pe termen mediu și lung sunt greu de făcut, evoluțiile viitoare depinzând în mare măsură de contextul politic și economic european, atât de cadrul politic comun al Uniunii Europene, cât și de contextele particulare din diversele state care sunt destinații predilecte pentru migrații români.

În toată această perioadă sistemul de sănătate a furnizat condițiile favorabile tranziției demografice, susținând în ciuda restricțiilor bugetare și a izolaționismului din perioada comunistă, niște tendințe pozitive în ceea ce privește atât starea de sănătate a populației, cât și niște evoluții similare cu cele înregistrate în alte societăți europene. Deși încă la coada clasamentului în UE în ceea ce privește o serie de indicatori demografici precum mortalitatea infantilă sau speranța de viață, România a parcurs drumul tranziției demografice de la o societate agrară la una puternic dezvoltată[2].Atât evaluarea parcursului, cât și cea a efectelor politicilor sociale și a celor cu impact demografic trebuie să țină seamă de faptul că România a luat startul mai târziu decât alte țări și a traversat experimentul comunist.

Așa cum arată literatura, sistemul de sănătate este unul dintre factorii cu contribuție majoră la schimbările demografice. În momentul de față însă migrația, un fenomen demografic, este cea care afectează puternic sistemul de sănătate. Migrația externă a medicilor și a cadrelor sanitare lasă descoperit un sistem care furnizează servicii de sănătate unei populații din ce în ce mai vârstnice și care numără din ce în ce mai mulți vârstnici peste 80 de ani. Îmbătrânirea demografică pune presiune pe un sistem de sănătate din ce în ce mai firav în ceea ce privește personalul angajat. Studiile viitoare ar trebui să se focalizeze pe analiza impactului pe care migrația personalului din sistemul de sănătate îl poate avea asupra evoluției speranței de viață și indicatorilor mortalității. Prognozele demografice ar trebui probabil să ia în calcul, dincolo de factorii standard, și trendurile demografice care afectează funcționarea sistemului de sănătate.

Note

[1] Acest text are la bază materialul extins pregătit pentru volumul *Istoria socială a României,* ce va apărea la finalul anului 2018.

[2] Indicele Dezvoltării Umane calculate de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare clasează începând cu anul 2017 România în rândul țărilor cu nivel înalt de dezvoltare.

Bibliografie

Bara, A. C., Van den Heuvel, W. J. și Maarse, J. A. (2002) Reforms of health care system in Romania. *Croatian Medical Journal,* 43, 4, 446–452.

Bleahu, A. (2006) Mecanisme ale excluziunii de la serviciile de sănătate, cu accent pe problematica romilor. *Calitatea Vieții,* 1–2.

Bodogai, S. și Cutler, S. (2007) Aging in Romania: Research and Public Policy. *The Gerontologist,* 54, 2, 147–152.

Boncea, I. (2015). *Migrația forței de muncă înalt calificate: cazul medicilor din România,* Teză de doctorat, Academia de Studii Economice, București.

Botezat, D. și Copoeru, I. (2013) Ethics and health care policies in today's Romania. *Revista Română de Bioetică,* 11, 1.

Bradatan, C. și Firebaugh, G. (2007) History, Population Policies, and Fertility Decline in Eastern Europe: A Case Study. *Journal of Family History,* 32, 2, 179–192.

Chesnais, J.-C. (2000) The future of French fertility: back to the past, or a new implosion. Below Replacement Fertility. *Population Bulletin of the United Nations,* 40/41, 1999, United Nations, New York.

Gheţău, V. (2004) Declinul demografic al României: ce perspective? *Sociologie Românească,* II, 2, 5–41.

Gheţău, V. (1997) Evoluția fertilității în România. *Revista de Cercetări Sociale,* 1, 2.

Inglehart, R. (2018) *Cultural Evolution. People's Motivations are Changing and Reshaping the World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Institutul Național de Statistică (2012) *Evoluția natalității și fertilității în România.* Disponibil la http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/Evolutia%20natalitatii%20si%20fertilitatii%20in%20Romania_n.pdf. Accesat în 20.01.2018.

Lesthaeghe, R. (2010) The unfolding story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review,* 36, 2, 211–251.

Notestein, F. W. (1954) Population: The long view, în T. W. Schultz (ed.), *Food for the World,* Chicago: University of Chicago Press, 36–57.

Simion, M. (2004) Profilul demografic al României. *Calitatea Vieții,* XV, 1–2, 45–58.

Stanciu, M. (2014) Current socio-economic premises for the access to public healthcare services in Romania, în M. Stanciu, A.-D. Jawad și A. Mihăilescu, *Healthcare services in Romania,* Saarbrucken: Lambert Academic Publishing, 31–46.

Surkyn, J. și Lesthaeghe, R. (2004) Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research,* 3, 3, 45–86.

Thompson Warren, S. (1929) Population. *The American Journal of Sociology,* 34, 6, 959–975.

Tinică, G., Bostan, C., și Grosu, V. (2008) Dinamica cheltuielilor publice pentru sănătate și evoluția demografică în Italia și România. *Revista Română de Bioetică,* 6, 3.

Trebici, V. (1978) Tranziția demografică în România. *Viitorul Social,* VII, 2, 335–344.

Van de Kaa, D. (1987) Europe's second demographic transition. *Population Bulletin,* 42, 1, Population Reference Bureau, Washington.

Vlădescu, C., Radulescu, S. și Cace, S. (2005) The Romanian healthcare system: between Bismark and Semashko. *Decentralization in healthcare: Analyses and experiences in Central and Eastern Europe in the 1990s,* 436–485.

Vlădescu, C., Astărăstoae, V. și Scîntee, S. G. (2010) Un sistem sanitar centrat pe nevoile cetățeanului. România. Finanțarea, organizarea și politica medicamentului. Soluții (II). *Revista Română de Bioetică,* 8, 3.

Îmbătrânirea demografică și practică religioasă în România: 1990–2018

Mălina Voicu*
Mădălina-Elena Manea**
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: In Romania, as is the case in other Central and Eastern European states, there was a revival of religious practice after the fall of communism. In addition to the series of explanations proposed in the literature to understand this trend, we bring arguments for a hypothesis that starts from a demographic perspective. The main idea discussed in this paper is that the evolution of the population structure has consequences on its values and beliefs. In this article, we are looking at the evolution of the age structure of the Romanian population. As a result of improving life expectancy, decreasing fertility and a consistently negative net migration, there has been a steady increase in the share of the elderly in population in recent years. This article analyses the relationship between ageing population and religious practice in Romania after 1989. Based on data from 22 opinion polls and administrative data, using correlation analysis specific to small samples, we show that there is a positive association between population ageing and church attendance during the reference period. This association is also preserved when we consider factors suggested by alternative hypotheses, such as the economic situation of the elderly and the economic context of Romania at different moments during the period considered here.

Keywords: *Religious practice; post-communism; population ageing; migration.*

Cuvinte-cheie: *practică religioasă; postcomunism; îmbătrânirea populației; migrație.*

Îmbătrânirea populației este un fenomen cu care se confruntă statele puternic industrializate, cu nivel de dezvoltare socioeconomic ridicat. În România, problema îmbătrânirii populației a devenit de interes pentru cercetarea științifică și pentru decidenții politici în perioada postcomunistă. Îmbătrânirea demografică și efectele ei asupra societății românești au fost analizate mai ales prin prisma efectelor pe care le are asupra forței de muncă, a economiei, precum și a politicilor și serviciilor sociale (Bodogai și Cultler, 2014). Cu toate acestea, interacțiunea dintre demografie și societate este una extrem de complexă (Bălașa, 2005), schimbările demografice având efecte în toate sferele vieții sociale, politice și economice.

Structura demografică influențează nu numai forța de muncă disponibilă sau bugetul asigurărilor sociale, ci și cultura politică, participarea civică sau suportul față de statul bunăstării. Mare parte a literaturii sociologice arată că populația vârstnică tinde să fie mai conservatoare din punct de vedere politic (Danigelis, Hardy și Cutler, 2007), mai pasivă din punct de vedere civic (Jennings și Stoker, 2004) și favorabilă cheltuielilor sociale crescute, fiind beneficiara directă a beneficiilor și

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București. E-mail: malina.voicu@iccv.ro.

** Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București, Universitatea din București, B-dul M. Kogălniceanu, nr. 36–46, sector 5, București. E-mail: madalina.manea@cc.unibuc.ro.

serviciilor sociale furnizate de stat (Taylor-Gooby, 2001). Literatura de specialitate subliniază deci, relația dintre structura pe vârste a populației și atitudini, orientări de valoare și credințe. Lucrarea de față abordează relația dintre îmbătrânirea demografică și practica religioasă, în România, în perioada postcomunistă.

Studiile de sociologie a religiei raportează o revitalizare religioasă în societățile din Europa Centrală și de Est după căderea comunismului (Gautier, 1997; Tomka, 1995). În unele state, fenomenul a fost de scurtă durată, marcând ridicarea restricțiilor impuse de regimul comunist religiei și eliminarea efectelor „ateismului științific" din viața socială (Froese, 2008). Într-un număr limitat de societăți, printre care și România, revitalizarea religioasă a persistat, credințele și practicile religioase continuând să înregistreze un trend ascendent pe tot parcursul celor trei decenii scurse de la schimbarea regimului politic. Literatura furnizează explicații multiple pentru acest trend, opus secularizării care reprezintă scăderea importanței sociale a religiei (Wilson, 2000). Teoria secularizării asociază creșterea religiozității cu insecuritatea existențială datorată dificultăților economice apărute în decursul tranziției postcomuniste (Inglehart și Noris, 2004; Immerzeel și van Tubingen, 2011), științele politice leagă creșterea credințelor religioase de o nevoie de a umple vidul lăsat de abandonarea ideologiei comuniste (Inglehart, 2018) sau de recrudescența naționalismului care este însoțită de creșterea religiozității (Franklin Lytle, 1998; Merdjanova, 2000). Alți autori aduc dovezi empirice conform cărora persistența revitalizării religioase după anul 2000 este o caracteristică a societăților predominant ortodoxe (Brenner, 2016; Müller și Neundorf, 2012; Northmore-Ball și Evans, 2016), între care se numără și România.

Fără să nege validitatea explicațiilor menționate anterior, acest studiu analizează creșterea practicii religioase, mai precis a frecventării bisericii, din perspectiva schimbării structurii demografice a României. Folosind o serie de date de sondaj de opinie, provenind din 22 de studii care acoperă perioada 1990–2018, lucrarea se centrează asupra variației în timp a frecventării bisericii, analizând asocierea dintre structura pe vârste a populației și revitalizarea religioasă. Rezultatele analizelor realizate arată că evoluția practicii religioase în România este diferită de cea din societățile vestice. În România, cohortele tinere, socializate după căderea regimului comunist au o frecvență mai redusă a practicii religioase decât generațiile socializate în perioada precomunistă și în cea comunistă. Acest fapt ar trebui să conducă în mod normal la scăderea practicii religioase la nivelul societății pe măsură ce cohortele tinere le înlocuiesc pe cele vârstnice, așa cum s-a întâmplat în societățile vestice (Voas, 2009). Totuși, frecvența participării la slujbe religioase în România se înscrie într-un trend ascendent. În această lucrare, argumentăm că în România frecventarea bisericii este în creștere pe fondul îmbătrânirii demografice.

Acest articol contribuie la dezvoltarea literaturii în domeniu care caută să înțeleagă evoluția comportamentului religios în state postcomuniste, cu populație majoritar ortodoxă prin identificarea unor explicații alternative față de cele propuse de teoria secularizării. Ipoteza principală pe care o propunem are la bază o abordare inspirată din demografie și arată că practica religioasă este asociată cu îmbătrânirea demografică. Această asociere se păstrează și dacă ținem seama de mecanisme derivate din teoria secularizării, atunci când vorbim despre participarea cu o frecvență ridicată la slujbe religioase (săptămânal sau mai des). Rezultatele studiului arată că îmbătrânirea populației este asociată cu frecventarea bisericii indiferent de contextul economic mai larg sau de situația economică a grupului.

Lucrarea de față este compusă din patru secțiuni. Prima secțiune expune premisele teoretice ale studiului, făcând referire la mecanismele care conduc la schimbarea

socială în general și în sfera vieții religioase în special. Secțiunea de teorie abordează și evoluția demografică din România, în perioada ultimelor trei decenii, pe baza cărora elaborează ipotezele de cercetare. A doua secțiune introduce datele și metodele folosite în analiză, în timp ce a treia secțiune prezintă rezultatele analizelor. Secțiunea finală este dedicată concluziilor și recomandărilor pentru cercetări viitoare.

Cadrul teoretic

Schimbarea socială: efecte ale vârstei, perioadei și cohortei

Literatura sociologică indică trei mecanisme care contribuie la producerea schimbării sociale, la nivel agregat: înlocuirea generațiilor, modificarea contextului social, economic și politic și trecerea indivizilor de la un ciclu de viață la altul. Credințele și comportamentele religioase se supun acelorași reguli și se modifică sub impactul celor trei mecanisme menționate anterior.

Efectul schimbării generațiilor asupra variației credințelor și practicilor religioase la nivel societal este strâns legat de socializarea timpurie (Kelly și De Graaf, 1997). Credințele și comportamentele religioase se învață în perioada socializării primare, în familie și apoi în școală. Un efect important îl au prietenii și nivelul general de religiozitate din perioada copilăriei (Müller, De Graaf și Schimdt, 2014). Astfel, cei care cresc în familii religioase și frecventează biserica de timpuriu au probabilitate mai mare ca la vârsta adultă să se afle printre cei activi din punct de vedere religios. De asemenea, cei socializați în societăți cu grad ridicat de religiozitate vor fi mai implicați religios când devin adulți.

Conform teoriei secularizării, dezvoltarea economică și socială experimentată de societățile din Europa și America de Nord, în ultimul secol, a dus la scăderea importanței sociale a religiei (Norris și Inglehart, 2004) și a influenței pe care aceasta o are asupra societății. Procesul a fost unul gradual, astfel că fiecare cohortă a fost socializată într-un mediu din ce în ce mai puțin influențat de religie (Voas, 2009). Pe măsură ce cohortele vârstnice, cu grad ridicat de religiozitate datorat socializării timpurii în medii înalt religioase, au ieșit din populație, fiind înlocuite de cohorte cu socializare religioasă mai scăzută, nivelul general de religiozitate din societate a scăzut. Procesul de înlocuire a generațiilor a făcut ca, la nivel societal, să scadă treptat numărul celor care împărtășesc credințe religioase și frecventează biserica (Crocket și Voas, 2006).

În ciuda faptului că teoria valorilor afirmă că odată achiziționate în copilărie, credințele și valorile tind să rămână neschimbate pe tot parcursul vieții, studiile empirice au demonstrat că evenimentele istorice au impact asupra acestora (Argue, Johnson și White, 1999). De exemplu, credința și practica religioasă tind să crească în perioade de criză economică sau de conflicte sociale violente, atunci când supraviețuirea este amenințată și nivelul de insecuritate existențială este foarte crescut (Inglehart, 2018; Immerzeel și van Tubingen, 2011). În acest caz, efectele se resimt asupra tuturor cohortelor, care reacționează similar, indiferent de nivelul de socializare religioasă din copilărie. Practic, cursul istoriei poate să împingă nivelul practicii și credinței religioase în sus sau în jos, afectând în același fel toată populația, adică religiozitatea crește sau scade uniform la nivelul tuturor cohortelor, indiferent de efectele inițiale ale socializării primare.

Cel de-al treilea mecanism care duce la schimbări în ceea ce privește credința și practica religioasă este trecerea individuală de la un ciclu de viață la altul. Deși controversată, ideea corelației dintre îmbătrânire și creșterea nivelului credințelor și practicii religioase este susținută de date empirice (Argue, Johnson și White, 1999; Greely, 2003; Miller și Nakamura, 1996).

Astfel, pe măsură ce se apropie de partea finală a vieții, indivizii încep să se preocupe tot mai mult de domeniul religios, pe de o parte pentru că nivelul lor de securitate existențială scade din motive biologice, iar pe de altă parte, pentru că au mai mult timp liber odată cu pensionarea (Azzi și Ehrenberg, 1975).

Demografie și religie în România

De la finele celui de-al Doilea Război Mondial până în prezent, România a experimentat o serie de schimbări care au dus atât la modificarea structurii demografice a populației, cât și la variații ale nivelelor credințelor și practicilor religioase. Similar altor state din fostul bloc comunist, România a fost expusă pentru jumătate de secol unui proces de dublă secularizare (Meulemann, 2000; Need și Evans, 2001). Pe de o parte, este vorba de secularizarea care s-a produs ca rezultat al procesului de modernizare socială și economică din a doua jumătate a secolului XX. Pe de altă parte, regimul comunist a încercat să elimine religia din societate, impunând o secularizare forțată, prin eliminarea religiei din spațiul public și din școli, prin impunerea de interdicții legate de practica religioasă, prin interzicerea anumitor denominații religioase sau prin arestarea și persecutarea preoților și credincioșilor (Gheorghe, 2004). Astfel, la începutul anilor ’90, de când există primele date empirice care permit comparații între țările din Estul și Vestul Europei, nivelul credințelor și practicilor religioase era mult mai scăzut în statele foste comuniste (Halman și Draulans, 2004). Însă lucrurile sunt nuanțate și, în timp ce în fosta Germanie Democrată și Cehia nivelul de secularizare era și continuă să fie între cele mai ridicate din lume, Polonia se număra printre cele mai religioase societăți europene (Gautier, 1997; Wolf, 2008).

Potrivit datelor empirice, la începutul tranziției postcomuniste, nivelul de credință religioasă era în România mai ridicat decât în multe dintre statele foste comuniste, în timp ce practica religioasă se afla la cote destul de reduse, comparabile cu cea din țările membre ale fostului bloc sovietic (Voicu, 2007). Primul deceniu de tranziție a dus la creșterea semnificativă atât a credinței religioase, cât și a practicii religioase (Voicu și Constantin, 2012). Trendul ascendent continuă și după anul 2000, însă creșterea este mai puțin spectaculoasă, comparativ cu perioada 1990–1999, așa cum arată studiul citat. Același studiu relevă faptul că la începutul perioadei de tranziție existau diferențe semnificative între cohorte, cohortele tinere fiind mai puțin religioase decât cele vârstnice, nivelul maxim de religiozitate înregistrându-se în rândul cohortelor socializate înainte de perioada comunistă, care au crescut într-un context social puternic marcat de prezența religiei. Conform decompoziției de cohorte, trendul ascendent se datorează efectelor perioadei istorice și afectează toate cohortele. Perioada de după 2000, se caracterizează prin uniformizarea nivelului de religiozitate, diferențele între cohorte devenind nesemnificative. Din lucrarea citată reiese însă că cei născuți după 1980 și care au fost socializați predominant după căderea comunismului au totuși un nivel de religiozitate mai scăzut decât restul cohortelor, deși diferența nu este statistic semnificativă.

La aproape trei decenii de la căderea comunismului, în contextul în care societatea românească a experimentat un proces marcat de modernizare și dezvoltare economică și socială, este de așteptat ca religiozitatea să intre pe un trend descendent, specific societăților puternic dezvoltate, România făcând parte la ora actuală din grupul țărilor cu nivel de dezvoltare umană foarte ridicat, conform clasificării realizate de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (UNDP, 2018). Pe baza teoriei secularizării se poate prezice că generațiile postcomuniste sunt semnificativ mai puțin religioase decât cele mai vârstnice fiind socializate într-un context modern, mai secular și în care insecuritatea existențială este redusă. De asemenea, redresarea economică este de așteptat să

producă efecte asupra întregii populații și să conducă la scăderea indicatorilor de religiozitate pentru toate cohortele.

Cu toate acestea, evoluția structurii demografice a României este de așteptat să interfereze cu procesul de secularizare și să modifice trendul urmat de credințele și practicile religioase. Datorită nivelului mai scăzut de dezvoltare economică, comparativ cu societățile puternic industrializate din Vestul Europei, România avea la începutul anilor '90 o populație relativ tânără, 10% din populație depășind vârsta de 65 de ani în 1990, în timp ce statele care aparțin la ora actuală zonei Euro aveau în același an 14% din populație peste 65 de ani (Banca Mondială, 2018a). Vârsta medie la deces era de 69,59 ani în 1989 (Rotariu, Dumănescu și Hărăguș, 2017, 23), iar rata fertilității se situa în jurul valorii de 2,6, fapt datorat politicii pro-nataliste promovate de regimul comunist după 1966.

Anii tranziției și apoi integrarea în Uniunea Europeană au dus la schimbarea semnificativă a structurii demografice. Mortalitatea scade și speranța medie de viață crește, astfel că se ajunge la o vârstă medie la deces în total populație de 72,7 ani în 2011–2013 (Rotariu, Dumănescu și Hărăguș, 2017, 176), iar fertilitatea scade mult sub nivelul de înlocuire a generațiilor, plasându-se constant la valoarea ratei de fertilitate de 1,3 (Gheț̆au, 2007, 13). Acestor tendințe li se adaugă migrația externă masivă după anul 2000, care implică mai ales populația de sub 40 de ani. Conform lui Gheț̆au (2007, 5), 62% din numărul migranților fac parte din grupa de vârstă 20–39 ani, iar 15% din grupa de vârstă 0–19 ani. Această combinație dintre creșterea speranței de viață, scăderea fertilității și migrația externă masivă în rândul populației de vârstă tânără conduce la accelerarea procesului de îmbătrânire demografică (Bodogai și Cutler, 2014), România recuperând rapid din decalajul față de statele din vestul Europei. Astfel că, în 2017, ponderea populației peste 65 de ani era de 20% în statele din zona Euro și de 17% în România.

În acest context, cohortele tinere care conform teoriei secularizării ar avea un nivel de practică și credință religioasă mai scăzut dispar din populație datorită migrației externe. Trendul semnalat de Gheț̆au în 2007 rămâne același și zece ani mai târziu, așa cum arată datele din Figura 1. Ponderea cea mai mare a migranților este în rândul celor din grupa de vârstă 19–40 de ani, adică exact cohortele tinere și cu religiozitate mai redusă. Chiar și atunci când luăm în considerare migrația de revenire, logica argumentului rămâne aceeași. Soldul migratoriu negativ cu valoarea absolută cea mai mare (indicând deci pierderea unui efectiv din populație) este înregistrat în rândul categoriei de vârstă 20–30 de ani, atât în cazul femeilor, cât și al bărbaților.

Creșterea ponderii populației de peste 65 de ani poate duce la creșterea religiozității prin două mecanisme. Similar celorlalte state europene, și în România nu crește numai ponderea celor peste 65 de ani, ci crește marcant și ponderea celor peste 80 de ani (Bălașa, 2005; Bodogai și Cutler, 2014), adică a celor care aparțin cohortelor socializate în perioada precomunistă, în care secularizarea atinsese în măsură redusă societatea românească și religia era prezentă atât în viața publică, cât și în cea privată (Voicu, 2007). Studiile anterioare arată că cei care aparțin generației „pre-comuniste" au avut mereu un nivel de religiozitate mai ridicat decât cohortele socializate în perioada comunistă.

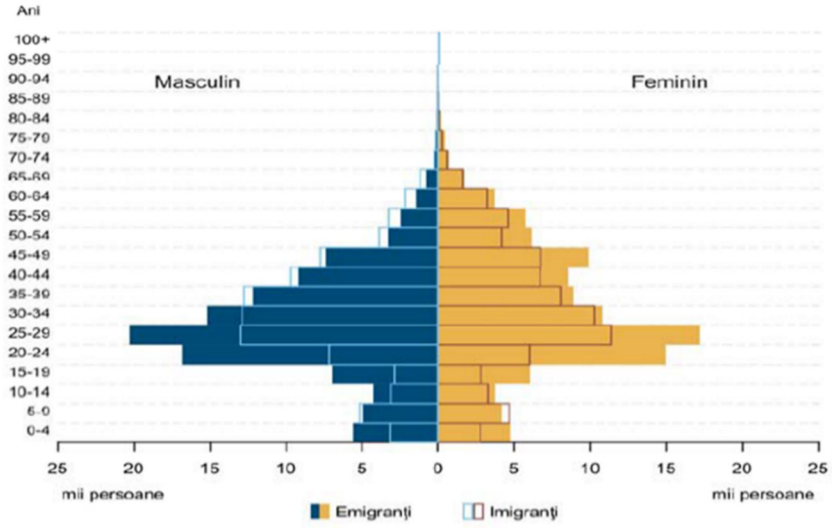

Figura 1: Migrația internațională temporară de lungă durată pe sexe și grupe de vârstă, în anul 2017[1]

Un al doilea mecanism prin care îmbătrânirea populației influențează gradul de religiozitatea din societatea românească este cel de schimbare a ciclului vieții, de trecere de la viața de adult activ la cea de pensionar care trebuie să gestioneze psihologic ideea că se apropie de sfârșitul vieții, ceea ce conform literaturii duce la apropierea de religie (Argue, Johnson și While, 1999; Miller și Nakamura, 1996). În plus, datorită politicii de pensionare foarte timpurii practicată la începutul tranziției postcomuniste pentru a se evita creșterea șomajului (Zamfir, 1999), România are un număr de pensionari ridicat cărora nu le oferă prea multe șanse de implicare activă în societate, voluntariatul în rândul vârstnicilor fiind redus (Cutler, 2014). În schimb cultele religioase și mai ales Biserica Ortodoxă Română (BOR) oferă o gamă largă de activități de petrecere a timpului liber, cum ar fi pelerinaje și excursii cu caracter religios la prețuri mici (Voicu, în curs de apariție). La aceasta se adaugă serviciile sociale oferite de BOR la nivelul comunităților locale și care atrag populația vulnerabilă social, cum este cazul vârstnicilor din rural, către biserică.

Această combinație de factori sociali care influențează structura demografică a populației, având impact asupra credințelor și comportamentelor religioase, conduc la ipoteza că, *în România, creșterea religiozității este asociată cu procesul de îmbătrânire demografică.* Testăm această ipoteză de cercetare folosind metode ce cercetare de tip cantitativ. Verificăm în același timp și două ipoteze ce pot fi considerate implicații ale teoriei secularizării: (1) *relația dintre îmbătrânirea demografică și creșterea religiozității este intermediată de vulnerabilitatea economică a vârstnicilor;* (2) *asocierea dintre îmbătrânirea demografică și creșterea religiozității este influențată de contextul economic:* ca în cazul populației generale, și vârstnicii vor avea mai des comportamente religioase în situații de recesiune economică.

Date și metode de cercetare

Pentru a testa ipotezele privind legătura dintre îmbătrânirea populației și creșterea frecvenței practicilor religioase în România, folosim date administrative și sondaje de

opinie puse împreună în acest scop. Datele sunt preluate din 22 de sondaje naționale și internaționale (N=22), fiind culese în perioada 1990–2018[2]. Datele administrative au fost extrase din bazele de date ale Băncii Mondiale, Eurostat și INS.

Pentru început, relația dintre îmbătrânirea populației și religiozitate este descrisă folosind o analiză de corelație specifică eșantioanelor mici, ce se bazează pe calcularea coeficientului *Kendall's Tau.* Avantajul oferit de folosirea coeficientului *Kendall's Tau* rezidă în succesul mai mare în aproximarea, în cazul eșantioanelor foarte mici (chiar cu N<10), a distribuției normale a unei caracteristici date în populația din care este extras eșantionul, prin comparație cu alte teste non-parametrice, cum ar fi corelație *Spearman* (Stata, 2017, 2624). Ulterior, ipotezele privind rolul de moderator al vulnerabilității economice a vârstnicilor și a nivelului de dezvoltare economică a țării, la un anumit moment, sunt testate verificând corelații parțiale între îmbătrânirea demografică și religiozitate, apelând tot la coeficientul *Kendall's Tau.* Cu alte cuvinte, examinăm modificările ce se produc în relația dintre cele două variabile principale în două situații: atunci când ecuația include doar cele două variabile și în varianta în care sunt menținute constante valorile variabilelor intermediare avute în vedere.

Operaționalizarea conceptelor

Pentru a surprinde procesul de îmbătrânire demografică, folosim ca indicator procentul persoanelor cu vârsta de cel puțin 65 de ani în fiecare an pentru care avem date de sondaj disponibile. Acesta provine din baza de date cu indicatori ai Băncii Mondiale (2018b). Când vorbim de religiozitate în acest studiu, avem în vedere frecvența mersului la biserică, măsurată în sondajele folosite aici printr-o variantă a întrebării: *În afară de nunți, înmormântări și botezuri, cât de des ați mers în ultimul timp la biserică?* Răspunsurile la această întrebare au fost recodificate, rezultând două variabile: una care înregistrează participarea cel puțin săptămânală la slujbele religioase și o a doua variabilă care măsoară frecventarea bisericii cel puțin o dată pe lună. Corelațiile sunt realizate folosind o agregare a fiecăreia dintre cele două variabile; indicatorii sintetici redau procentul persoanelor care au declarat că merg la biserică săptămânal sau mai des, respectiv lunar sau mai des, în fiecare an inclus în analize. În cazul variabilei nou construite ce măsoară participarea la slujbe religioase lunar sau mai des, în seria anilor cu care lucrăm, nu dispunem de informații pentru anii 1991 și 1992, iar pentru variabila care măsoară frecvența participării la slujbe religioase săptămânal sau mai des nu sunt disponibile date pentru anii 2013 și 2014.

Vulnerabilitatea economică a vârstnicilor este măsurată prin indicele pensiei medii reale (INS, 2018), care reprezintă un raport între indicele pensiei medii nominale și indicele prețurilor de consum (INS, 2011, 12). Pe de altă parte, situația economică a țării în anul sondajului este indicată în analizele noastre prin rata anuală de creștere a PIB/locuitor, a cărei sursă este depozitul de date ale Băncii Mondiale (2018c).

Un alt indicator folosit în analize este rata brută a migrației nete, pentru care sursa este Eurostat (2018). Pentru a obține această rată, se calculează mai întâi diferența dintre bilanțul total al populației și sporul natural al acesteia, iar rezultatul se împarte la volumul mediu al populației (Eurostat, 2017). Indicatorul are valori negative pentru toată perioada pusă în discuție, deși afișează variații considerabile. Punctele de inflexiune principale în această distribuție marchează evenimente principale din istoria recentă a migrației românești în străinătate (plecarea etnicilor germani de la începutul anilor '90, posibilitatea de a circula liber în spațiul Schengen începând cu anul 2002 și intrarea României în Uniunea Europeană). Pentru scopul acestei lucrări, rata migrației nete trimite cu precădere la pierderea efectivelor de populație tânără. Tabelul 1 prezintă

statisticile descriptive pentru variabilele incluse în analiză.

Tabel 1: Statistici descriptive pentru variabilele folosite în analize

	N	Medie	Minimum	Maximum	Abatere standard
Participare săptămânală sau mai des	20	23,7	12,5	34,1	5,2
Participare lunară sau mai des	20	44,2	24,4	55,4	7,2
Procentul vârstnicilor	28	14,3	10,4	17,9	2,1
Rata anuală de creștere a PIB/capita	27	2,8	-12,2	10,1	5,5
Indicele pensiei medii reale	28	83,3	44,0	155,4	34,4
Rata brută a migrației nete	28	-4,5	-25,2	-0,1	6,4

Rezultate

Datele referitoare la variația frecventării bisericii în funcție de generație, prezentate în Figura 2, evidențiază o diferență clară între generațiile socializate în perioada precomunistă (1910–1940), în cea comunistă (1941–1984) și postcomunistă (1985–2001). Aceste date confirmă predicțiile realizate pe baza teoriei secularizării, conform căreia generațiile mai tinere sunt din ce în ce mai puțin religioase, intensitatea frecventării bisericii scăzând de la o generație la alta. Dincolo de efectul de cohortă, în baza căruia generațiile precomuniste au practica religioasă cea mai ridicată, în timp ce aceasta este cea mai scăzută în cazul generațiilor postcomuniste, datele indică și prezența efectelor datorate contextului social și economic. Astfel, practica religioasă variază în cazul celor trei generații în aceeași direcție în funcție de schimbarea socială. Începutul anilor ’90 este marcat de o creștere vertiginoasă a frecventării bisericii în cazul ambelor generații, atât cea precomunistă, cât și cea comunistă, produsă de ridicarea restricțiilor impuse de regimul comunist și de criza economică de la începutul tranziției postcomuniste. Cele două trenduri sunt aproape paralele în prima parte a tranziției postcomuniste.

Începând cu ani 2003 avem date care permit și măsurarea practicii religioase în rândul generației postcomuniste. Analizând comparativ dinamica practicii religioase în cazul celor trei generații, se constată că efectele de cohortă se cumulează cu cele ale perioadei, ducând la evoluții diferite în contexte istorice similare, în funcție de perioada în care persoana a suferit influențele socializării primare. Datele din graficul din Figura 2, indică prezența unei perioade de maximum al frecventării bisericii între 2009 și 2011, perioadă în care România a fost afectată de criza economică. Interesant este faptul că această creștere apare în rândul generațiilor precomuniste și postcomuniste, care au studiat religia în școală și care au crescut într-un mediu în care religia era mult mai prezentă, comparativ cu generația comunistă. Aceasta din urmă, deși înregistrează o tendință de creștere constantă, pe parcursul întregii perioade, nu apelează la religie în momente de criză, așa cum fac generațiile care au crescut într-un mediu puternic marcat de religie. Pentru acestea din urmă religia este un instrument, o resursă la care recurg în perioade de criză, pentru a face față dificultăților cu care se confruntă. După ce momentul de criză este depășit, practica religioasă revine la parametrii aproximativ asemănători perioadei dinaintea crizei.

Este, de asemenea, de remarcat faptul că în cazul generației comuniste, nivelul practicii religioase înregistrează o evoluție ascendentă mai ales spre finalul intervalului, după 2014, nivelul practicii religioase tinzând să se apropie de cel al generației

precomuniste. Tendința generală a comportamentului religios al generației socializate în comunism trimite cu gândul la ipoteza că evoluția ascendentă nu se datorează atât de mult efectelor de perioadă, generate de criza economică, ci preponderent procesului de îmbătrânire, care le face să se apropie de finalul vieții și să aibă comportamente religioase caracteristice persoanelor de vârsta a treia.

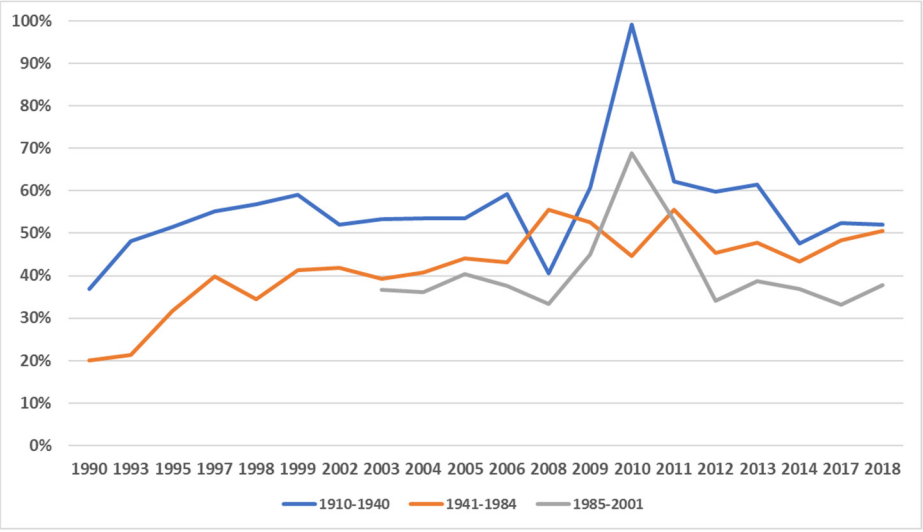

Figura 2: Ponderea celor care merg la biserică cel puțin o dată pe lună, în funcție de generație, între 1990 și 2018

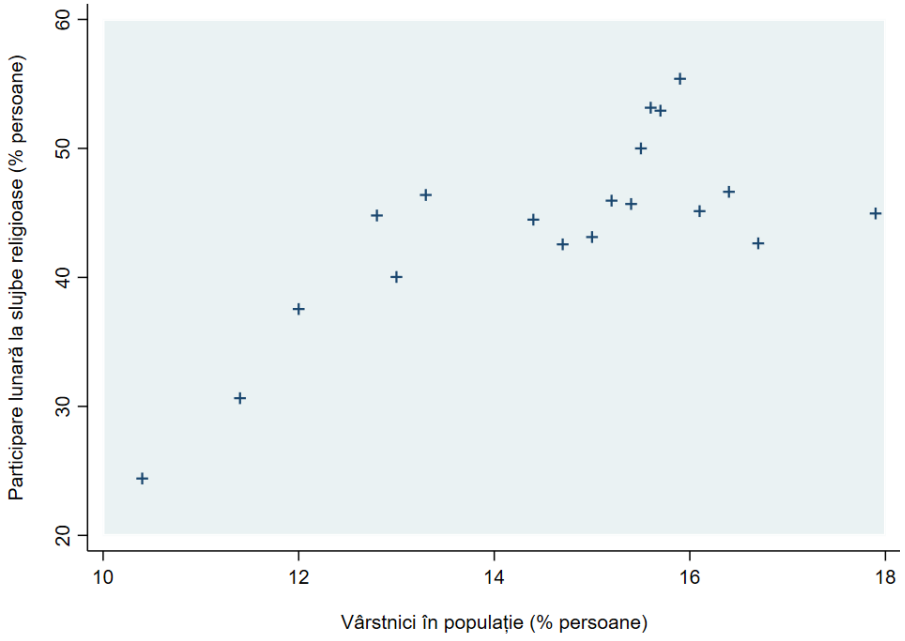

Figura 3: Procentul persoanelor care participă săptămânal sau mai des la slujbe religioase în funcție de Procentul populației vârstnice (1990–2017)

Chiar de la o primă vedere asupra datelor, există o asociere pozitivă între îmbătrânirea populației și frecvența practicii religioase, pentru ambele măsuri ale acestui tip de comportament (Figura 3, Figura 4). Pe măsură ce procesul de îmbătrânire demografică avansează, nivelul practicii religioase este în creștere. Acest lucru este confirmat și de analiza de corelație între procentul vârstnicilor din populație, pe de o parte, și frecvența participării la slujbe religioase, indiferent dacă avem în vedere mersul la biserică cel puțin lunar sau cel puțin săptămânal, prezentată în Tabelul 2.

Tot analizele de corelație sugerează că există mecanisme diferite ce leagă evoluția contextului economic de frecventarea lunară a bisericii și, respectiv, de frecventarea săptămânală a acesteia. Coeficientul *Tau* nefiind semnificativ, ne vom limita la o citire care se referă doar la datele de care dispunem. Astfel, o evoluție pozitivă a situației economice este asociată cu scăderea frecventării cel puțin lunare a bisericii, dar cu creșterea frecventării săptămânale sau mai des a lăcașurilor de cult. Primul rezultat, al relației negative dintre variabile, coincide cu asumpțiile bazate pe teoria secularizării; situațiile economice nefavorabile fiind însoțite de o intensificare a manifestărilor religiozității, iar creșterea economică aducând după sine o scădere a nivelului practicii religioase. Totuși, această afirmație nu este valabilă în cazul participării cu o frecvență mai ridicată la slujbele religioase. De aici se poate deduce că grupul credincioșilor mai apropiați de biserică prin ritmul practicii religioase tinde să crească în perioade de dezvoltare economică și să scadă în perioade de recesiune. Una dintre explicații ar putea fi dată de rețelele sociale care gravitează în jurul bisericii. Credincioșii care participă mai des la slujbe au șanse mai mari să facă parte din aceste rețele prin care diferite tipuri de resurse ar putea fi circulate și transformate. Din acest punct de vedere, participarea în comunitățile religioase ar putea fi mai atractivă în perioade de creștere economică decât în perioade de recesiune.

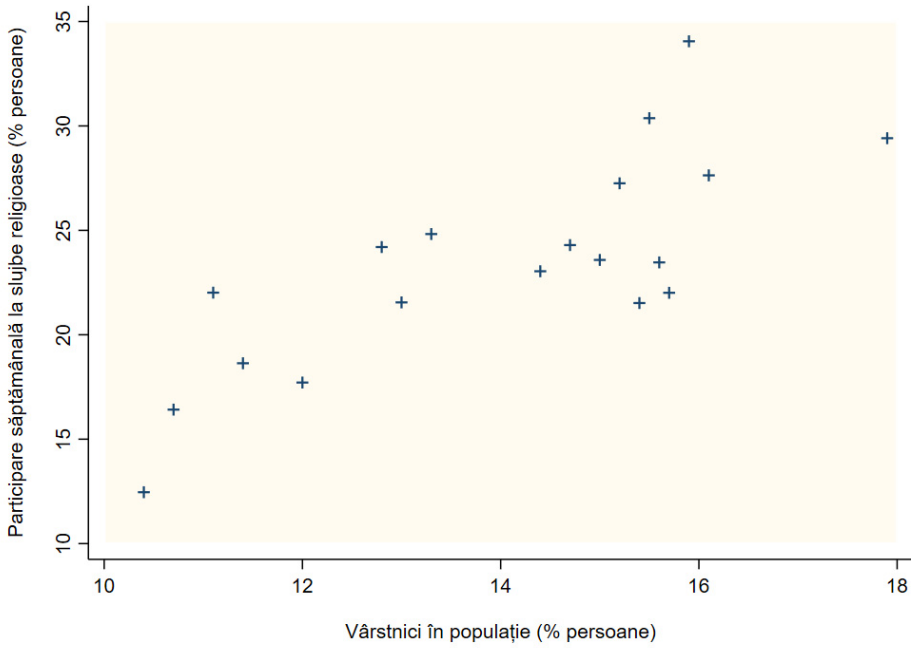

Figura 4: Procentul persoanelor care participă lunar sau mai des la slujbe religioase în funcție de procentul populației vârstnice (1990–2017)

Indicele pensiei medii reale este asociat pozitiv cu mersul la biserică, dar efectul este semnificativ doar în cazul participării lunare sau mai frecvente. În acest caz, rezultatul este contrar ipotezei derivate din teoria secularizării, conform căreia vulnerabilitatea grupului duce la creșterea comportamentului religios. Un rezultat similar a fost indentificat în cazul Sloveniei pentru salariați. Folosind date la nivel de individ din sondajul International Social Survey Program (ISSP), autorul arată că o valoare mai mare a salariului crește șansele participării săptămânale la slujbe religioase (Minarik, 2014, 312). Interpretarea pe care o propunem derivă din nou din înțelegerea capitalului economic ca parte a unui sistem de capitaluri, care include și capitalul social, dar și capitalul de sănătate. Astfel, vulnerabilitatea economică a grupului poate atrage după sine o serie de alte vulnerabilități care duc la excluderea socială a membrilor, de pildă prin dificultatea de a se deplasa ca urmare a stării de sănătate precare. Prin opoziție, un nivel ridicat de capital economic poate fi convertit în diferite alte tipuri de capital și poate conduce la facilitarea participării la activități în spațiul public.

Tabel 2: *Kendall's Tau* pentru corelații între frecvența practicii religioase și ponderea vârstnicilor, rata de creștere PIB/locuitor, indicele pensiei medii reale, rata migrației nete

	Participare cel puțin lunară la slujbe religioase	**Participare cel puțin săptămânală la slujbe religioase**
% vârstnici	0.41*	0.5**
Rata de creștere a PIB/capita	−0.12	0.22
Indicele pensiei medii reale	0.32***	0.12
Rata migrației nete	−0.23	−0.01

** $p < 0.01$; * $p < 0.05$; *** $p < 0.1$.

Dacă avem în vedere doar mersul la biserică cu o intensitate mai ridicată (o dată pe săptămână sau mai des), relația dintre îmbătrânirea populației și participarea la slujbe religioase rămâne semnificativă și după ce controlăm pentru efectele variabilelor ce măsoară contextul economic și vulnerabilitatea vârstnicilor (Tabelul 3). Prin urmare, în cazul acestui tip de comportament religios, demografia are un cuvânt mai greu de spus; continuă să existe un efect specific al îmbătrânirii demografice care nu este explicat prin mecanismele clasice ale teoriei secularizării. Nu același lucru poate fi spus și despre participarea cu frecvență mai redusă la slujbe religioase. În acest caz, efectul îmbătrânirii demografice pare a fi, în fapt, un efect al vulnerabilității grupului. Cu toate acestea, relația nu are sensul dat ei de teoriile secularizării. Relația dintre participarea la slujbele religioase și îmbătrânirea populației este într-adevăr mediată de vulnerabilitatea economică a vârstnicilor, dar în măsura în care această vulnerabilitate a vârstnicilor ca grup se diminuează. Cu alte cuvinte, cu cât situația economică a vârstnicilor este mai bună, cu atât crește ponderea persoanelor care merg la biserică (Tabelul 2). Desigur că acest rezultat nu poate contrazice efectul negativ al situației economice individuale asupra frecvenței mersului la biserică, descris în alte lucrări. Rămâne în sarcina unor studii următoare să testeze dacă acest efect se păstrează indiferent de situația economică a grupului sau dacă acesta este moderat de situația economică. Văzută din această perspectivă, relația pozitivă dintre vulnerabilitatea grupului și participarea religioasă ar putea căpăta semnificații noi, în special având în vedere conceptul de deprivare relativă. De pildă, este posibil ca o situație economică nesatisfăcătoare a individului să aibă un efect pozitiv asupra participării religioase, efect care poate fi mai

ridicat atunci când vulnerabilitatea grupului este scăzută.

Tabel 3: *Kendall's Tau* pentru corelații parțiale între îmbătrânirea populației și frecvența practicii religioase

Variabile ținute sub control	**Coeficient de corelație parțială îmbătrânirea populației – frecvență cel puțin lunară a practicii religioase**	**Coeficient de corelație parțială îmbătrânirea populației – frecvență cel puțin săptămânală a practicii religioase**
Rata de creștere a PIB/capita	0.43*	0.47**
Rata de creștere a PIB/capita și Indicele pensiei medii reale	0.3	0.47**

** $p < 0.01$; * $p < 0.05$;

Concluzii

Acest articol abordează dinamica practicii religioase în România, în perioada postcomunistă, urmând variațiile frecventării săptămânale și lunare ale bisericii. Folosind date provenite din sondaje de opinie care acoperă perioada 1990–2018, studiul furnizează o explicație de tip demografic pentru creșterea practicii religioase în România, în perioada postcomunistă. Fără a contrazice ipoteza secularizării, care se bazează pe asumpția că dezvoltarea economică și socială duce la scăderea nivelului de practică și credință religioasă, mecanismul principal care produce schimbarea socială fiind înlocuirea generațiilor vârstnice mai religioase, cu cele tinere cu un nivel de religiozitate mai scăzut, acest studiu arată că în România practica religioasă crește deși practica religioasă scade de la o generație la alta. Explicația pe care o oferim pentru această tendință rezidă în evoluția demografică înregistrată de România în ultimele trei decenii.

Scăderea fertilității după 1990, combinată cu scăderea mortalității și creșterea speranței de viață, precum și cu migrația externă masivă în rândul populației de vârstă activă, au dus la îmbătrânirea populației. Cohortele mai tinere sunt mai puțin religioase, însă ele sunt tot mai reduse ca pondere în populație, pentru că se nasc mai puțini copii și pentru că populația activă pleacă. În acest context, practica religioasă crește pe seama a două mecanisme: ponderea crescută pe care continuă să o aibă în populație membrii generației precomuniste, fapt datorat creșterii speranței de viață mai ales în rândul segmentul peste 75 de ani, și înaintarea în vârstă a celor care aparțin generației socializate în timpul comunismului, care, chiar dacă nu au primit o educație religioasă în timpul socializării primare, odată cu înaintarea în vârstă își ajustează comportamentul religios ca rezultat al creșterii insecurității existențiale datorită înrăutățirii stării de sănătate și a apropierii de finalul vieții. În acest context, practica și credința religioasă depind tot mai mult de evoluția demografică, în principal de creșterea ponderii populației vârstnice. Studiile viitoare ar trebui să se axeze pe analiza trendurilor viitoare și pe analiza corelației dintre îmbătrânire demografică, migrație și indicatorii religiozității.

Rezultatele obținute indică existența unei relații semnificative între sporul migrator și comportamentul religios, ceea ce pune într-o lumină diferită relația dintre migrație și religiozitate. Literatura de specialitate existentă în domeniu are drept centru de interes evoluția valorilor și comportamentelor religioase al imigranților,

referindu-se la persoane născute în alte state și/sau cu cetățenie diferită de cea a statului gazdă (e.g., Güveli și Platt, 2011; van Tubergen, 2006). Studiul de față sugerează, însă, că migrația de revenire ar putea fi, de asemenea, utilă în înțelegerea comportamentului religios în două feluri. Indirect, prin includerea acesteia în calculul migrației nete, acest tip de migrație influențează procesul de îmbătrânire demografică, care la rândul său este asociat cu religiozitatea. Ca factor individual, relația dintre migrația de revenire și frecventarea bisericii depinde de orientarea religioasă a migranților reveniți. Alte sondaje de opinie sugerează că nivelul de religiozitate al migranților reveniți este mai ridicat decât al migranților care rămân în țara gazdă (Carling și Petersen, 2014, 27; Sandu, 2010, 218)[3], dar nu mai mare decât al non-migranților (Bartram, 2013, 414; Sandu, 2006, 156).

Dincolo de contribuția adusă prin utilizarea explicației demografice în cazul fenomenelor de tip religios, lucrarea de față indică o nuanțare a comportamentului religios folosind dubla măsurare a acestuia ca participare cel puțin lunară și cel puțin săptămânală la slujbele religioase. Rezultatele obținute folosind aceste două variabile sugerează că cele două grupuri au caracteristici diferite și că factorii identificați în literatura de specialitate ca predictori ai comportamentului religios ar putea avea efecte diferite pentru fiecare grup. Acest rezultat este foarte relevant pentru măsurarea religiozității în cazul studiilor de tip cantitativ și impune măsurarea diferențiată a frecventării bisericii prin folosirea de indicatori diferiți pentru cei care merg la biserică foarte des și pentru cei care merg lunar.

Note

[1] Prin imigranți se înțelege aici atât cetățeni români, cât și cetățeni străini care au avut reședința obișnuită într-o altă țară decât România în ultimul an dinaintea sosirii în țară.

[2] Pentru mai multe informații despre bazele de date, vedeți Anexa nr. 1.

[3] Aceste studii vorbesc despre intenția de revenire, nu despre revenirea în sine.

Bibliografie

Argue, A., Johnson, D. și White, L. (1999) Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 38, 3, 423–35.

Azzi, C. și Ehrenberg, R. (1975) Household allocation of time and church attendance. *Journal of Political Economy,* 83, 1, 27–56.

Banca Mondială (2018a) Population ages 65 and above (% of total). World Development Indicators Online. Washington, DC: World Bank. Disponibil la http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SP.POP.65UP.TO.ZS&country=. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Banca Mondială (2018b) Population ages 65 and above (% of total) in Romania. World Development Indicators Online. Washington, DC: World Bank. Disponibil la http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SP.POP.65UP.TO.ZS&country=ROU. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Banca Mondială (2018c) GDP per capita growth (annual %) in Romania. World Development Indicators Online. Washington, DC: World Bank. Disponibil la http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.KD.ZG&country=ROU. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Bartram, D. (2013) Migration, return, and happiness in Romania. *European Societies,* 15, 3, 408–422.

Bălașa, A. (2005) Îmbătrânirea populației: provocări și răspunsuri ale Europei. *Calitatea Vieții,* XVI, 3–4, 273–288.

Bodogai, S. și Cutler, S. (2007) Aging in Romania: Research and Public Policy. *The Gerontologist,* 54, 2, 147–152.

Brenner, P. S. (2016) Cross-national Trends in Religious Service Attendance. *Public Opinion Quarterly,* 80, 2, 563–583.

Carling, J. și Pettersen, S. V. (2014) Return migration intentions in the integration-transnationalism matrix. *International Migration,* 52, 6, 13–30.

Crockett, A. și Voas, D. (2006) Generations of decline: Religious change in 20th-century Britain. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 45, 4, 567–584.

Danigelis, N., Hardy, M. și Cutler, S. (2007) Population Aging, Intracohort Aging, and Sociopolitical Attitudes. *American Sociological Review,* 72, 5, 812–830.

Eurostat (2017) Population change – Demographic balance and crude rates at national level (demo_gind). Reference metadata. Disponibil la https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/demo_gind_esms.htm. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Eurostat (2018) Demographic balance and crude rates (demo_gind). Bază de date disponibilă la http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_gind. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Franklin Lytle, P. (1998) Religion and Politics in Eastern Europe, în S. Remet (ed.), *Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1989.* Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 304–329.

Froese, P. (2008) *The Plot to Kill God.* Berkley. Los Angeles, London: University of California Press.

Gautier, M. (1997) Church attendance and religious belief in post-communist societies. *Journal for Scientific Study of Religion,* 36, 2, 289–296.

Gheorghe, M. (2004) *Religie și schimbare socială în România.* Iași: Fundației Axis.

Gheț ău, V. (2007) *Declinul demografic și viitorul populației României. O perspectivă din anul 2007 asupra populației României în secolul 21.* Buzău: Alpha MDN.

Greeley, A. (2003) *Religion in Europe at the End of the Second Millennium,* New Brunswick. New Jersey: Transaction Publishers.

Güveli, A. și Platt, L. (2011) Understanding the Religious Behaviour of Muslims in the Netherlands and the UK. *Sociology,* 45, 6, 1008–1027.

Halman, L. și Draulans, V. (2004) Religious beliefs and practices in contemporary Europe, în W. Arts și L. Halman (eds.), *European Values at the Turn of the Millennium,* Boston: Brill, 283–316.

Immerzeel, T. și van Tubergen, F. (2013) Religion as Reassurance? Testing the Insecurity Theory in 26 European Countries. European Sociological Review, 26, 2, 359–372.

Inglehart, R. (2018) *Cultural Evolution. People's Motivations are Changing and Reshaping the World.* Cambridge: Cambridge University Press.

INS (2018) PNS106A – Indicii pensiei medii reale a pensionarilor de asigurări sociale de stat, inclusiv pensiile M.Ap., M.A.I., S.R.I, București. Disponibil la http://statistici.insse.ro/shop/index.jsp?page=tempo3&lang=ro&ind=PNS106A. Accesat în 11 noiembrie 2018.

INS (2011) Metodologia privind numărul de pensionari și pensia medie lunară. Anexă la Ordinul 714/20.04.2011. București. Disponibil la http://colectaredate.insse.ro/metadata/view.file?researchId=1950&type=methodology&file=Metodologie%20-%20Numarul%20de%20pensionari%20si%20pensia%20medie%20lunara.pdf

Jennings, M. K. și Stoker, L. (2004) Social Trust and Civic Engagement across Time and Generations. Acta Politica, 39, 4, 342–379.

Kelley, J. și De Graaf, N. D. (1997) National Context, Parental Socialization, and Religious Belief: Results from 15 Nations. American Sociological Review, 62, 4, 639–659.

Kostadinova, T. (2003) Voter turnout dynamics in post-Communist Europe. *European Journal of Political Research,* 42, 6, 741–759.

Meulemann, H. (2000) Beyond Unbelief. Religious uncertainty and religious indifference in countries with self-induced and enforced secularization. *European Societies* 2, 1, 167–194.

Miller, A. S. și Nakamura, T. (1996) On the Stability of Church Attendance Patterns During a Time of Demographic Change. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 35, 275–284.

Minarik, P. (2014) Employment, Wages, and Religious Revivals in Postcommunist Countries. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 53, 296–315.

Müller, T. S., De Graaf, N. D. și Schmidt, P. (2014) Which Societies Provide a Strong Religious Socialization Context? Explanations Beyond the Effects of National Religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 53, 4, 739–759.

Müller, T. și Neundorf, A. (2012) The role of the state in the repression and revival of religiosity in post-Socialist societies. *Social Forces,* 91, 2, 559–582.

Müller, O. (2004) Religiosity in Central and Eastern Europe: Results from the PCE Survey, în D. Jerolimov, S. Zrinscak și I. Borowik (eds.), *Religion and Pattern of Social Transformation.* Zagreb: 61–78.

Need, A. și Evans, G. (2001) Analyzing patterns of religious participation in post-communist Eastern Europe. *British Journal of Sociology,* 52, 2, 229–248.

Norris, P. și Inglehart, R. (2004) *Sacred and Secular.* Cambridge: Cambridge University Press.

Northmore-Ball, K. și Evans, G. (2016) Secularization versus religious revival in Eastern Europe: Church institutional resilience, state repression and divergent paths. *Social Science Research,* 57, 1, 31–48.

Rotariu, T., Dumănescu, L. și Hărăguș, M. (2017) *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015).* Iași: Polirom.

Sandu, D. (2006) *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor 1990–2006.* București: FSD.

Sandu, D. (2010) *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate.* Iași: Polirom.

Stata (2017) Spearman – Spearman's and Kendall's correlations. *Stata Base Reference Manual: Release 15.* College Station, TX: Stata Press.

Taylor-Gooby, P. (2001) Sustaining the Welfare State in Hard Times: Who Will Foot the Bill? *Journal of European Social Policy,* 11, 2, 133–147.

Tomka, M. (1995) The Changing Social Role of Religion in Eastern and Central Europe: Religion's Revival and its Contradictions. *Social Compass,* 42, 1, 17–26.

UNDP (2018) Table 1. Human Development Index and its components, în *Human Development Reports Online.* UNDP. Disponibil la http://hdr.undp.org/en/composite/HDI. Accesat în 11 noiembrie 2018.

Van Tubergen, F. (2006) Religious Affiliation and Attendance among Immigrants in Eight Western Countries: Individual and Contextual Effects. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 45, 1, 1–22.

Voas, D. (2009) The Rise and Fall of Fuzzy Fidelity in Europe. *European Sociological Review,* 25, 2, 155–168.

Voicu, M. (2007) România religioasă. Iași: Institutul European.

Voicu, M. și Constantin, A. (2012) Religious Revival in Romania: Between Cohort Replacement and Contextual Changes, în G. Pickel (ed.), *Transformation of Religiosity in Central and Eastern Europe 1989–2010,* Weisbaden: VS Verlang.

Voicu M. (in curs de aparitie) Religious Supply, Existential Insecurity and Church Attendance in Post-Communist Romania, *Review of Religious Research.*

Wilson, B. (2000 [1981]) *Religia din perspectivă sociologică.* București: Trei.

Wolf, C. (2008) How Secularized is Germany? Cohort and Comparative Perspectives. *Social Compass,* 55, 2, 111–126.

Zamfir, C. (1999) *Politici sociale in Romania.* București: Expert.

Anexa 1: Baze de date folosite în analize

Anul publicării	Numele sondajului	Dimensiunea eșantionului	Sursa
1990	USIA Survey	1.565	www.icpsr.umich.edu
1991	Central and Eastern European Barometer (CEEB 2)	1.000	http://www.gesis.org/eurobarometer-data-service/survey-series/central-eastern-eb/
1992	Central and Eastern European Barometer 3 (CEEB 3)	1.000	http://www.gesis.org/eurobarometer-data-service/survey-series/central-eastern-eb/
1993	European Values Study/ World Values Survey (EVS/WVS)	1.103	http://www.europeanvaluesstudy.eu/
1995	COMALP	1.174	www.roda.ro
1997	Fundamental Values of Democracy (FVD)	1.000	www.roda.ro
1998	World Values Survey (WVS)	1.239	http://www.worldvaluessurvey.org/
1999	European Values Study/ World Values Survey	1.146	http://www.europeanvaluesstudy.eu/
2002	Barometrul de Opinie Publică (BOP) (iunie 2002)	2.128	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2003	Barometrul de Opinie Publică (mai 2003)	2.100	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2004	Barometrul de Opinie Publică (mai 2004)	2.209	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2005	World Values Survey	1.776	http://www.worldvaluessurvey.org/
2006	Barometrul de Opinie Publică (octombrie 2006)	1.975	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2008	European Values Study	1.489	http://www.europeanvaluesstudy.eu/
2009	Studii Electorale Românești (SER)	1.200	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2010	EuroBarometer 73.1 (EB)	1.060	http://www.gesis.org/eurobarometer-data-service/home/
2011	Religie și Comportament Religios (RCR)	1.204	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2012	World Values Survey	1.503	http://www.worldvaluessurvey.org/
2013	Barometrul Integrării Imigranților	1.516	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2014	Barometrul Integrării Imigranților	1.541	http://www.fundatia.ro/baze-de-date
2017	European Values Study	1.614	http://www.europeanvaluesstudy.eu/
2018	World Values Survey	1.257	http://www.worldvaluessurvey.org/

Reforma funciară în perioada postcomunistă

Flavius Mihalache*
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: After 1991, as many of the former communist countries, Romanian made efforts to re-establish a legal framework for private land ownership. The restitution of land properties has been a long and difficult process, with profound social and economic implications. The process has begun with the adoption of the Law 18/1991. The law attempted to recreate property rights that existed prior the collectivization, not simply to distribute land to the villages. Law 18/1991 was modified several times in the transition period (1997, 2000 and 2005). The main objective of these new laws was to increase the maximum land area that could be restituted to the former owners. The land privatization process created a new reality for the rural areas. Land fragmentation and subsistence farming become main problems in rural Romania as a consequence of key decisions that were taken during the transition period. Other former communist countries from the Central and Eastern Europe have chosen different strategies for achieving agrarian reform. Nowadays there are major differences between rural Romania and Czech Republic, Hungary or Poland. Starting from this general description, the main aims of this study is to discuss on land reform implications in Romania and to highlight the differences between the different land reform strategies which have been implemented in Central and Eastern Europe.

Keywords: *Rural; land ownership reform; land fragmentation.*

Cuvinte-cheie: *mediul rural; reforma proprietății funciare; fragmentarea exploatațiilor.*

Introducere și obiective

Reforma proprietății funciare, începută în România în 1991, a adus transformări profunde la nivelul vieții economice și sociale a lumii satului. Constantele sectorului agricol din perioada comunistă (proprietate colectivă, predominanța marilor exploatații agricole, agricultură intensivă), valabile timp de aproape trei decenii, au fost înlocuite de o nouă realitate, construită în jurul proprietății private asupra terenurilor și a economiei de piață. Reforma agrară a demarat odată cu adoptarea Legii nr. 18/1991 (legea fondului funciar) și a reprezentat un proces de durată, ce a cunoscut mai multe completări și reorientări de-a lungul perioadei de tranziție.

Procesul de colectivizare, derulat între anii 1949 și 1962, a fost impus prin voința politică a regimului comunist, fără a fi susținut de cea mai mare parte a populației (Șandru, 2005), drept urmare, după 1989, presiunea populară pentru dizolvarea proprietății colective și restituirea terenurilor a găsit contextul propice de manifestare (Hatos, 2005). Este dificil de estimat dacă, în cadrul schimbărilor structurale prin care a trecut societatea românească, la începutul anilor ’90, ar fi fost posibilă păstrarea vechiului model de proprietate asupra terenurilor. Cert este, însă, că modalitățile decise pentru realizarea reformei agrare au condus, pe termen scurt și mediu, la destructurarea unor raporturi economice și sociale funcționale, atât la nivelul sectorului agricol, cât și la nivelul întregului mediu rural. Privind la evoluțiile pe termen mediu

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, 050711, București. E-mail: fmihalache@iccv.ro; flaviusmihalache@yahoo.com.

și lung ale statelor foste socialiste, devine evident faptul că a existat o legătură cauzală între strategiile alese pentru realizarea reformelor și performanțele economice ale sectoarelor agricole (Bański, 2017; Hartvigsen, 2014; Davidova, Fredriksson și Bailey, 2009).

După reforma agrară, sectorul agricol a ajuns să fie dominat de sectorul micilor exploatații familiale, autarhice și izolate (Otiman, 2012). Primii ani ai perioadei după adoptarea Legii 18/1991 au fost marcați de entuziasmul populației, care își vedea atins unul dintre obiectivele majore: reîmproprietărirea. Treptat, odată cu trecerea anilor și cu acutizarea problemelor economice ale societății românești, acest entuziasm inițial s-a estompat, micii proprietari fiind din ce în ce mai tentați să arendeze terenurile, să le lase nelucrate sau chiar să le vândă.

Pe această bază, a retragerii treptate a micilor proprietari din sectorul agricol, fermele mari au început să joace un rol din ce în ce mai important, atât prin valoarea producției, cât și prin ponderea suprafețelor agricole lucrate. Peste 50% din suprafața arabilă a țării este exploatată în cadrul fermelor de mari dimensiuni (mai mult de 100 de hectare), suprafețele în cauză fiind în proprietatea acestor actori economici sau arendate de la micii proprietari (INS, 2017). În momentul de față, sectorul agricol românesc parcurge o nouă etapă de ajustare, în care, rolul marilor ferme agricole tinde să crească. Mica proprietate încă rămâne importantă, însă cea mai mare parte a producției agricole este asigurată în cadrul marilor ferme (INS, 2017). Vorbim despre o polarizare a structurii de proprietate funciară între micii proprietari și marile exploatații agricole. Veriga intermediară între aceste două extreme, elementul cheie în sistemele agricole din statele dezvoltate, ce corespunde fermelor familiale și asociațiilor realizate între micii producători, este extrem de slab dezvoltată în România.

Plecând de la considerațiile de ordin general descrise mai sus, materialul de față își propune să ofere o perspectivă critică asupra procesului de reformă agrară derulat în România după 1991 prin ilustrarea etapelor, coordonatelor și a implicațiilor sale asupra vieții sociale și economice la nivelul mediului rural. Suntem interesați, în mod special, de ilustrarea modului în care s-a produs reconstituirea marilor exploatații funciare, pe fondul reducerii implicării micilor proprietari în utilizarea propriilor terenuri. Totodată, textul urmărește să prezinte diferitele strategii de reformă adoptate în state fost-comuniste din Europa Centrală și de Est, pentru a analiza rezultatele acestor programe, comparativ cu produsele măsurilor adoptate de către România.

Reforma agrară și implicațiile sale

În perioada comunistă, sectoarele agricole în țările din Europa Centrală și de Est reuneau, în proporții variabile, atât proprietate de stat, cât și proprietate colectivă și proprietate privată. Principala diferențiere între statele fostului bloc comunist consta în raporturile existente între aceste trei tipuri de structuri de proprietate (Bański, 2017). Exceptând cazurile Poloniei și Iugoslaviei, în toate celelalte state din Europa Centrală și de Est venirea la puterea a partidelor comuniste a condus la colectivizarea agriculturii și naționalizarea unei părți importante a fondului funciar. În Polonia, proprietatea asupra terenurilor a rămas privată ca urmare a împotrivirii puternice a populației față de primele demersuri de colectivizare. În fosta Iugoslavie, păstrarea proprietății private se explică prin autonomia de care s-a bucurat regimul lui Tito față de deciziile impuse de la Moscova, precum era și aceea referitoare la colectivizare și consolidarea proprietății funciare de stat (Bański, 2017). Exceptând aceste două cazuri, pentru toate celelalte state din Europa Centrală și de Est, perioada cuprinsă între a doua parte anilor ’50 și

începutul anilor ’60 a reprezentat momentul de vârf în derularea proceselor de distrugere a proprietății private asupra terenurilor. Naționalizarea și colectivizarea au fost promovate ca direcții de acțiune menite să conducă la accelerarea ritmului de dezvoltare socio-economică a agriculturii și zonelor rurale, considerându-se că modelul agriculturii tradiționale este incompatibil cu obiectivele vizate de către regimurile comuniste (Șandru, 2005). Ritmul de implementare a reformelor agrare a variat de la stat la stat, însă în a doua parte a anilor ’60, colectivizarea era declarată a fi încheiată în toate statele comuniste din Europa.

La începutul anilor ’90, odată cu demararea proceselor de tranziție către economia de piață, statele foste comuniste au implementat diferite politici destinate reașezării coordonatelor sectoarelor agricole pe baze private, compatibile cu noua realitate economică. Spre exemplu, în Cehoslovacia, perioada comunistă a adus naționalizarea aproape în întregime a terenurilor agricole. Reformele agrare din anii ’90 derulate în această țară au urmărit revenirea la situația din anul 1948, fiind permis ca fiecare dintre foștii proprietari să revendice suprafețele naționalizate – în limita a 150 de hectare – (Bański, 2017). Acolo unde restituția nu s-a putut realizate pe suprafețele anterior deținute au fost propuse, în compensație, alte amplasamente sau bonuri de trezorerie (Bicik și Jelecek, 2009). În Ungaria, pe de altă parte, procesul de naționalizare a terenurilor agricole a făcut ca peste 85% din suprafețe să fie exploatate de către cooperative sau ferme de stat. În procesul de reformă agrară (ce s-a desfășurat între anii 1992 și 1996) a fost utilizat un model mixt de politici bazat atât pe restituirea proprietăților (cadrul structurilor cooperative), cât și oferirea de compensații pentru foștii proprietari (Kovacs, 2005). În acest caz, spre deosebire de alte state din regiune, proprietatea colectivă a fost păstrată, ceea ce face din modelul ungar de reformă unul specific. În anul 2013, în Ungaria se înregistrat o relativă echivalență între rolul deținut de către cooperativele și firmele agricole de mari dimensiuni și exploatațiile familiale: peste 8.800 de asociații, cooperative și firme agricole exploatau 2,1 milioane hectare, în timp ce 482 de mii de ferme familiale dețineau 2,468 milioane hectare (Bański, 2017).

Tabel 1: Ponderea terenurilor agricole naționalizate în statele foste comuniste (1988)

	Procent
Bulgaria	89,9%
Cehoslovacia	93,9%
Iugoslavia	15,7%
R.D.G.	90,2%
Polonia	22,8%
România	90,5%
Ungaria	85,8%
URSS	98,2%

Sursa: *Historia Polski w liczbach* 1991, apud. Bański, 2017, p. 123.

Metodele alese pentru realizarea reformelor funciare au variat, fiecare țară din fostul bloc socialist cumulând mai multe seturi de măsuri complementare în atingerea obiectivelor de transformare a regimului de proprietate (tabelul 2). Numai Polonia, Slovenia și Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei au optat pentru utilizarea unei singure astfel de măsuri.

Principale deosebire înregistrată din acest punct de vedere au vizat accentul pus fie pe *restituirea proprietăților și oferirea de*

compensații (către foștii proprietari și urmașii acestora), fie pe *distribuirea de terenuri și drepturi către locuitorii din zonele rurale,* indiferent dacă aceștia erau sau nu foști proprietari (sau urmași ai acestora) afectați de procesele de naționalizare realizate în perioada anilor ’50–’60.

Hartvigsen (2014) identifică șase metode principale de realizare a reformei funciare în fostele state comuniste:

- *Restituirea proprietăților* a fost principala metodă folosită de cele mai multe dintre fostele state comuniste (România, Bulgaria, Serbia, Croația, Cehia, Slovacia, Macedonia, Slovenia și țările baltice). Prin aceasta se urmărea, pe cât posibil, ca foștii proprietari să beneficieze de aceleași terenuri ce au fost colectivizate sau naționalizate în perioada anilor ’50–’60 (reîmproprietărire pe fostele amplasamente). În condițiile în care acest lucru nu se putea realiza, foștilor proprietari le erau acordate alte terenuri, echivalente în suprafață.
- *Retragerea terenurilor private din cooperative* a fost folosită în Cehia, Slovacia, R.D.G, Rusia, Ucraina și Moldova. Prin destructurarea cooperativelor, foștilor proprietari le-au revenit *de iure* terenurile pe care le-au avut în proprietate la momentul constituirii acestora. Această cale de înfăptuire a tranziției către proprietatea privată, mai ușor de pus în practică și mai simplă decât restituirea, a fost favorizată de modul specific în care a fost realizată colectivizarea în statele în cauză, în speță de existența cadrului normativ care permitea retragerea din sistemul de cooperative (Hartvigsen, 2014).
- *Oferirea de compensații pentru terenurile naționalizate* a reprezentat principala modalitate de realizare a reformei agrare în Ungaria și o metodă secundară, ce a însoțit restituția proprietăților în țările baltice, în Cehia, Slovacia, Bulgaria și parțial în România. În Ungaria, au fost acordate *vouchere* (ce au putut fi tranzacționate pe piață), prin intermediul cărora foștii proprietari au putut să achiziționeze imobile sau terenuri în contrapartidă pentru terenurile ce urmau să rămână în proprietate colectivă. În celelalte state, compensațiile au fost reprezentate fie de acordarea de participațiunii, fie de sume de bani menite să acopere valoarea estimată a suprafețelor deținute anterior.
- *Vânzarea terenurilor deținute de către stat* a fost aleasă ca modalitate principală de reformă în Polonia, Serbia, Muntenegru, Croația, Slovenia regăsindu-se, totodată, ca metodă secundară, în programele de transformare a structurii proprietății funciare din Bulgaria, Cehia, Slovacia și țările baltice. Polonia, prin situația specifică dată de insuccesul procesului de colectivizare și prin situația granițelor trasate după finalizarea celui de al Doilea Război Mondial, a ales să distribuie suprafețele de teren aflate în proprietate publică prin organizarea de licitații sau vânzări directe către foștii proprietari de teren și către persoanele care utilizau la momentul respectiv suprafețe funciare în cauză (Hartvigsen, 2014).
- *Distribuția de terenuri (împroprietărirea având la bază principii simple) către populația rurală* a fost preferată ca principală metodă de reformă agrară în Albania, Ucraina, Republica Moldova și Ungaria. În România, această metodă a însoțit reîmproprietărirea, având însă efecte limitate la nivelul întregului proces. Spre exemplu, legea 18 din 1991 stipula ca fiecare membru al cooperativelor agricole, precum și pensionarii din agricultură să primească în proprietate 0,5 ha de teren arabil.
- *Distribuirea de acțiuni la fermele agricole,* ce puteau fi tranzacționate pe piață, a fost folosită ca modalitate principală de realizare a reformei funciare în Rusia și a însoțit alte metode (distribuirea de terenuri, retragerea membrilor cooperatori din asociații) în Ucraina și Republica Moldova. În aceste state, interesul populației pentru constituirea proprietăților individuale a fost relativ redus în perioada anilor ’90.

Tabel 2: Principalele metode de realizare a reformei agrare în foste state comuniste din Europa Centrală și de Est

	Metode principale	Metode secundare
Albania	Distribuirea de parcele către populația rurală	Restituirea proprietăților Oferirea de compensații către foștii proprietari
Bulgaria	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Croația	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Estonia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Federația Rusă	Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Germania de Est	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Letonia	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Lituania	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Macedonia	Restituirea proprietăților	
Muntenegru	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Polonia	Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Republica Cehă	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Republica Moldova	Distribuirea de parcele către populația rurală	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole

România	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Distribuirea de parcele către populația rurală
Serbia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Slovacia	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Slovenia	Restituirea proprietăților	
Ucraina	Distribuirea de parcele către populația rurală Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Ungaria	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat Distribuirea de parcele către populația rurală	

Notă: În Bosnia-Herțegovina și Belarus nu au fost adoptate măsuri menite să reformeze structura de proprietate funciară.

Sursa: Hartvigsen, 2014, p. 333.

În România, procesul de reformă a proprietății funciare a parcurs patru etape principale, definite în baza adoptării unor acte normative care au marcat evoluții distincte: a) perioada 1991–1997; b) perioada 1997–2000; c) perioada 2000–2005; d) după anul 2005 (Rusu, Florian, Tudor, Chițea, Chițea și Roșu, 2011). Fiecare dintre aceste etape a fost dominată de viziuni specifice asupra liniilor directoare în reglementarea regimului de proprietate funciară, ce au mers de la *un model de proprietate funciară limitată,* reglementată prin Legea 18 din 1991, până la un model caracterizat prin dispariția celor mai importante bariere asupra dreptului de proprietate funciară (ca urmare a adoptării L. 247/2005).

Procesul de transformare a sistemului agricol a demarat, în anul 1990, înainte chiar de adoptarea legislației în domeniu, odată cu desființarea *de facto* a primelor cooperative (Hatos, 2006). Legea 18 din 1991 a reprezentat, astfel, un răspuns la solicitările privitoare la adoptarea unui cadru normativ de reglementare a reconstituirii dreptului de proprietate privată asupra terenurilor, venind în întâmpinarea unor cereri manifeste la nivelul populației. Legea stabilea o limită maximă de 10 hectare de teren arabil ce putea fi restituită fiecărei familii ce fusese afectată de colectivizare, precum și atribuirea a 0,5 hectare de teren pentru foștii angajați ai cooperativelor și întreprinderilor agricole de stat și a 1 ha teren arabil pentru moștenitorii persoanelor decedate la revoluție și pentru răniții care și-au pierdut capacitatea de muncă în timpul evenimentelor din decembrie 1989.

Cadrul normativ adoptat în 1991 prevedea condiții de desființare a cooperativelor agricole de producție

(C.A.P.), însă stipula păstrarea fostelor întreprinderi agricole de stat (I.A.S.) și transformarea acestora în societăți comerciale cu capital de stat. Se urmărea, astfel, implementarea unui sistem mixt de proprietate, prin care foștii proprietari să beneficieze de retrocedarea limitată a terenurilor, concomitent cu păstrarea marilor structuri agricole în proprietate publică.

După momentul adoptării, Legea 18 a devenit un subiect major de controversă, nemulțumind atât curentul de opinie care a susținut menținerea unei ponderi cât mai ridicate a proprietății publice, cât și pe susținătorii restituirii integrale a suprafețelor colectivizate (*restitutio in integrum*). Această dispută a fost tranșată în anii 1997 și 2000, odată cu adoptarea a două legi de modificare a cadrului normativ referitor la reforma agrară (L. 196/1997 și L. 1/2000), prin care limita de teren ce putea fi retrocedată unei familii a fost crescută la 50 de hectare de teren arabil și se stipula retrocedarea suprafețelor forestiere în limita a 10 hectare de familie.

Tabel 3: Ponderea proprietății private asupra terenurilor agricole și arabile

	1990	1996	2000	2005	2010	2014
Suprafață agricolă totală (mil. ha)	14,76	14,78	14,85	14,74	14,63	14,63
Suprafață arabilă totală (mil. ha)	9,45	9,33	9,38	94,20	94,04	93,95
Surprafață agricolă – ponderea proprității private	0	72,30	95,70	95,56	94,34	93,64
Suprafață arabilă – ponderea proprietății private	0	83,61	96,47	96,10	95,67	95,15

Sursa: INS, Baza de date TEMPO, AGR101A,
http://statistici.insformase.ro/shop/index.jsp?page=tempo2&lang=ro&context=45.

Procesul de retrocedare a fost unul anevoios, atât din cauza disputelor apărute între moștenitori, a lipsei documentelor care atestau proprietatea înainte de colectivizare și a celor cadastrale, dar și a prevederilor legislative care favorizau reîmproprietărirea pe vechile amplasamente, generând astfel multiple conflicte. Acestor factori le-au fost suprapuse și disfuncții apărute la nivelul administrațiilor locale, care în multe situații, erau nepregătite pentru asumarea sarcinilor trasate prin legislația de retrocedare. Pe de altă parte, lucrările de amenajare a teritoriului din perioada comunistă (despăduriri, asanare a unor luciuri de apă, amenajare de sisteme de irigații, sistematizare a căilor de acces etc.) au modificat, în unele localități, configurația suprafețelor agricole.

În baza eliberării greoaie a titlurilor de proprietate, au apărut situații în care mai multe persoane revendicau aceeași suprafață de teren. Ca urmare a acestor situații, instanțele din România, în special în perioada anilor ’90, au fost supraîncărcate cu procese legate de soluționarea conflictelor apărute în urma retrocedărilor. Este dificil de cuantificat numărul conflictelor determinate de implementarea măsurilor de reformă funciară, însă o serie de estimări indică faptul că aproximativ 1 milion de persoane au fost afectate, în primul deceniu de după demararea procesului de reformă, de situații de acest tip (Hurduzeu, 2003, apud. Rusu et al., 2011).

Fragmentarea suprafețelor agricole

În contextul reformelor proprietății funciare din Europa Centrală și de Est vorbim despre două tipuri de fragmentare: fragmentarea proprietății funciare și fragmentarea utilizării terenurilor, fără ca aceste două dimensiuni să corespundă în totalitate (Hartvigsen, 2014). Gradul de fragmentare al unui sistem agricol este dat de numărul total de exploatații existente pe o anumită suprafață, putând fi măsurat pe baza

dimensiunii medii a fermelor și a distribuției spațiale a parcelelor deținute de o aceeași fermă (Vidican, 2009). Din punct de vedere teoretic, perspectiva dominantă la nivel european consideră fragmentarea exploatațiilor funciare ca fiind incompatibilă cu evoluția modernă a sectoarelor agricole, fiind o reminiscență a formelor tradiționale de organizare a societăților rurale (Vidican, 2009; Hartvigsen, 2014).

Procesele de industrializare și urbanizare, prin care au trecut statele din Europa Occidentală, au condus, încă de la începutul secolului XX, la reducerea populației ocupate în agricultură și la comasarea exploatațiilor funciare. În aceste areale, în contextul unei tot mai pronunțate orientări către piață a producătorilor agricoli, a fost accentuată importanța acordată asociațiilor și cooperativelor agricole, privite ca mecanisme de creștere a productivității, în detrimentul fermelor familiale tradiționale. Spațiul est-european, în schimb, a avut o evoluție mult mai diversă. Unele societăți (Cehia, Slovacia, Ungaria, Estonia) au mers mai accelerat după 1990 către modelul existent în vestul continentului, în timp ce altele (România, Bulgaria, Albania) au cunoscut un ritm de convergență semnificativ mai redus.

Pentru cele mai multe dintre țările foste comuniste, procesul de transformare a regimului de proprietate a generat, pe termen scurt, fragmentarea exploatațiilor agricole (Hartvigsen, 2014). Cele mai pronunțate evoluții de acest tip au avut loc în România, Ungaria și Bulgaria (Bański, 2017). Perioada ulterioară a adus procese de comasare funciară, diferite ca intensitate, ceea ce a conturat traiectorii evolutive distincte pentru statele din Europa Centrală și de Est. Cu alte cuvinte, specificitatea și intensitatea proceselor de comasare a exploatațiilor demarate în a doua pate a anilor ’90 au generat, în bună măsură, diferențele existente între diversele sisteme de structuri de proprietate funciară. În România procesul de comasare a terenurilor s-a manifestat târziu (după anul 2000) și a avut o intensitate relativ redusă. Astfel, sub aspect numeric, sectorul agricol românesc a rămas în continuare tributar micilor exploatații familiale apărute în urma procesului de împroprietărire de la începutul anilor ’90. În România sunt înregistrate o treime dintre fermele existente la nivelul Uniunii Europene, în timp ce suprafața agricolă utilizată de către acestea reprezintă mai puțin de 8% din totalul la nivel comunitar. Dimensiunea medie a unei exploatații era în 2013 de 3,6 hectare, semnificativ mai redusă în comparație cu situațiile înregistrate în toate celelalte state foste comuniste ce au aderat la U.E. (figura 1).

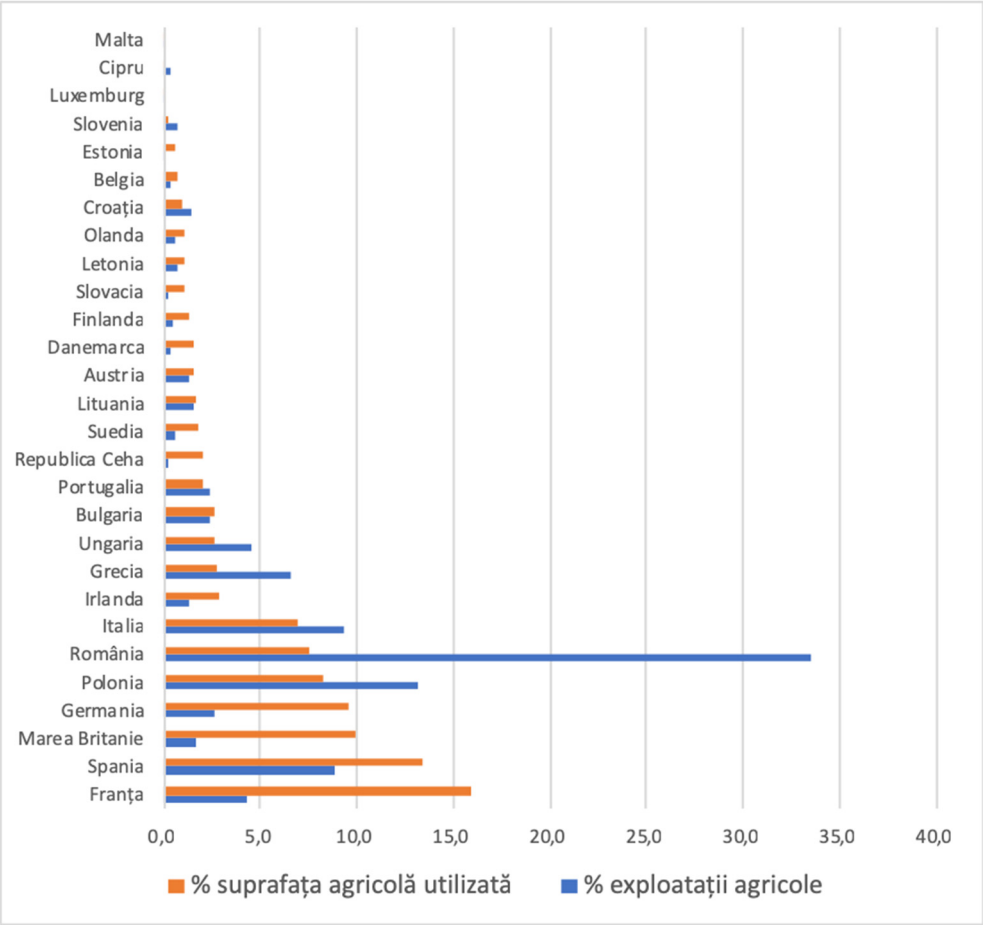

Sursa: Eurostat (https://ec.europa.eu/eurostat/data/database).

Figura 1: Distribuția suprafețelor agricole utilizate și a exploatațiilor la nivel de U.E. (%)

În perioada anilor ’90, după experiența perioadei comuniste, asocierea dintre micii proprietari funciari a reprezentat, mai degrabă, o excepție de la practica dominantă, dată de utilizarea individuală a suprafețelor agricole (Hatos, 2006). Primele inițiative de consolidare a exploatațiilor, prin constituirea asociațiilor, fie pe structura vechilor cooperative agricole, reglementate din punct de vedere normativ (asociații formale), fie pe baze noi, prin asociere ne-formalizată între micii proprietari agricoli (asociații non-formale), au fost înregistrate imediat după demararea reformei agrare din 1991 (Sabates-Wheeler, 2011; Hatos, 2006; Vidican, 2009). Legea numărul 36/1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere în agricultură a reprezentat doar cadrul de recunoaștere formală a activității asociațiilor, fără însă a constitui și un instrument de susținere a activității acestora. În 1993 asociațiile agricole organizate formal utilizau peste 17% din suprafața arabilă a țării, în timp ce asociațiile informale dețineau 16% din suprafețe, însă în decursul anilor, rolul acestora s-a redus treptat pe fondul retragerii membrilor și a transformării multora dintre acestea în societăți comerciale (Vidican, 2009). După încercările nereușite, în cele mai multe cazuri, de constituire a

formelor de asociere dintre micii proprietari funciari de la începutul anilor ’90, a urmat o perioadă fără evoluții importante în acest sens.

Comasarea efectivă a terenurilor a demarat, după anul 2000, prin acțiunile de cumpărare sau arendare de terenuri realizate de către societăți comerciale cu profil agricol. După 2007, odată cu aderarea României la UE, procesul de consolidare a rolului marilor exploatații funciare a fost accelerat prin achizițiile de terenuri realizate de către societăți comerciale cu profil agricol și capital străin. Creșterea rolului marilor exploatații funciare s-a produs treptat, concomitent cu reducerea interesului micilor proprietari de teren în a-și lucra suprafețele deținute.

Exploatațiile de mici dimensiuni, de până în 10 ha, reunesc 40% din suprafața agricolă a țării (Feher, Goșa, Raicov, Haraguș, Condea, 2017). Exceptând exploatațiile cu obiect de activitate în sectorul legumicol sau pomicol, cea mai mare parte a acestor entități sunt ferme familiale care activează în zona agriculturii de subzistență sau de semi-subzistență. În contextul economic al anilor ’90, reforma proprietății funciare a adus în prim plan modelul fermelor familiale de mici dimensiuni, ce practică agricultura cu mijloace tradiționale, în vederea asigurării autoconsumului (Olah și Flora, 2015). Pentru România, modelul fermelor mari prezintă o serie de riscuri sociale prin prisma rolului minor jucat de către acestea ca entități generatoare de cerere de forță de muncă. Zonele cele mai afectate de sărăcie sunt și cele în care modelul fermelor de mari dimensiuni este dominant (Otiman, 2012).

Discuții

După schimbările din 1989 și reformele funciare înregistrate în fostele state comuniste, noi forme de presiune s-au exercitat asupra nou-apărutelor ferme familiale. Cadrul economic concurențial, barierele tehnologice și presiunea de consolidare a marii proprietăți au devenit în scurt timp principalii factori de influență pentru activitatea exploatațiilor țărănești. După fragmentarea inițială a proprietății funciare (manifestată în cele mai multe state foste comuniste), și-a făcut simțită prezența procesul complementar: consolidarea marilor exploatații (cooperative, asociații și societăți comerciale cu profil agricol).

În momentul de față, sistemul agricol românesc este format din două sub-sisteme cu coordonate și funcționalitate diferite. Acesta este dominat, din punct de vedere numeric, de micile exploatații familiale, cu rol principal în asigurarea autoconsumului, în timp ce cea mai mare parte a producției este realizată de către fermele de mari dimensiuni (Ciutacu, Chivu și Andrei, 2017; Petrescu-Mag, Petrescu și Petrescu-Mag, 2017). Dincolo de factorii ce țin de ineficiența economică și nivelul tehnologic redus al fermelor familiale, în ultimii ani s-a afirmat problema îmbătrânirii accentuate a proprietarilor funciari și a fragmentării suplimentare a exploatațiilor în urma moștenirilor (Petrescu-Mag, Petrescu și Petrescu-Mag, 2017). Totodată, nu trebuie ignorată influența pe care migrația externă o are asupra structurii demografice și a resurselor de muncă din mediul rural (Croitoru, 2015).

Sectorul marilor ferme s-a dezvoltat treptat în anii perioadei de tranziție prin cumpărarea sau arendarea de terenuri aflate inițial în proprietate publică sau în proprietatea persoanelor fizice. Acest proces a fost unul de durată, cu evoluții lente în prima parte a anilor 2000, dar care s-a accentuat după 2007. În momentul de față, din cauza lipsei datelor statistice relevante, este dificil de estimat care este ponderea terenurilor deținute în proprietate, din totalul terenurilor utilizate, de către societățile comerciale care activează în domeniul agricol. Cunoaștem însă faptul că peste 50% din suprafața arabilă a României este *lucrată* în cadrul fermelor agricole de mari dimensiuni. Entitățile de dimensiuni medii,

pe de altă parte, sunt slab reprezentate. Acest sector este foarte puțin dezvoltat, deși la nivel european reprezintă pilonul central de susținere a agriculturii.

Procesul de reducere a rolului deținut de către micile exploatații familiale în agricultura României cunoaște evoluții lente, însă constante. Este de așteptat ca pe termen mediu și lung acest segment să se reducă substanțial, în special ca urmare a consolidării marilor exploatații funciare.

Bibliografie

Bański, J. (2017) The consequences of changes of ownership for agricultural land use in Central European countries following the collapse of the Eastern Bloc. *Land Use Policy,* 66, 120–130.

Bicik, I. și Jelecek, L. (2009) Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. *Geografie,* 114, 4, 263–281.

Ciutacu, C., Chivu, L. și Andrei, J. V. (2017) Land grabbing: A review of extent and possible consequences in Romania. *Land Use Policy,* 62, 143–150.

Croitoru, A. (2015) *Antreprenoriatul în migrația românească.* Sibiu: Universității din Sibiu.

Davidova, S., Fredriksson, L. și Bailey, A. (2009) Subsistance and semi-subsistance farming in selected EU new member states. *Agricultural Economics,* 40, Supplement, 733–744.

Feher, A., Goșa, V., Raicov, M., Haraguș, D. și Condea, B. V. (2017) Convergence of Romanian and European Union agriculture – evolution and prospective assessment. *Land Use Policy,* 67, 670–678.

Fredriksson, L., Bailey, A., Davidova, S. și Gorton, M. (2017) The commercialisation of subsistence farms: Evidence from the new member states of the EU. *Land Use Policy,* 60, 37–47.

Hartvigsen, M. (2014) Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy,* 36, 330–341.

Hatos, A. (2006) *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție.* Iași: Lumen.

INS (2017) *Ancheta structurală în agricultură. Date generale la nivel național,* Volumul 1. București: Institutul Național de Statistică.

Kovacs, T. (2005) Restructuring Agriculture, în G. Barta, E. Fekete, I. Szorenyine și J. Timar (Eds.), *Hungarian space and places: patterns of transition,* Pecs: Centre for Regional Studies, 259–271.

Olah, S. și Flora, G. (2015) Rural youth, agriculture and entrepreneurship: A case study of Hungarian and Romanian Young Villages. *Acta Universitatis Sapientiae, Economics and Business,* 3, 1, 41–66.

Otiman, P. I. (2012) Romania's present agrarian structure a great (and unsolved) social and economic problem of our country. *Agricultural Economics and Rural Development,* New Series, IX, 1, 3–24.

Petrescu-Mag, R. M., Petrescu, D. C. și Petrescu-Mag, I. V. (2017) Whereto land fragmentation – land grabbing in Romania? The place of negociation in reaching win – win community – based solutions. *Land Use Policy,* 64, 174–185.

Rusu, M., Florian, V., Tudor, M., Chițea, M., Chițea, L. și Roșu, E. (2011) Land related disputes and conflicts in Romania. *Agricultural Economics and Rural Development,* New Series, VIII, 1, 127–145.

Sabates-Wheeler, R. (2001) Land reform and farm choice in Romania. *Problemes of Post-Communism,* 48, 4, 27–37.

Șandru, D. (2005) Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice, în D. Dobrincu și C. Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962),* Iași: Polirom, 45–66.

Vidican, G. (2009) Assessing land reallocation decisions during transition in Romania. *Land Use Policy,* 26, 1080–1089.

*** Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

*** Legea nr.18 din 19 februarie 1991 – Legea fondului funciar. Disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1622

*** Legea nr. 36/1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere în agricultură. Disponibil la https://lege5.ro/Gratuit/gy3denjt/legea-nr-36–1991-privind-societatile-agricole-și-alte-forme-de-asociere-in-agricultura

*** Legea nr.169 din 27 octombrie 1997 pentru modificarea și completarea Legii fondului funciar nr.18/1991. Disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=2050

*** Legea nr.1 din 11 ianuarie 2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr.18/1991 și ale Legii nr.169/1997. Disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=21873

Eficiența sistemului de protecție socială în reducerea sărăciei. Comparație România – țări din UE[1]

Mihnea Preotesi*
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: As regard to the risk of poverty and social exclusion but also to the relative poverty, Romania has significantly higher rates than the EU average. Although the social impact of the transition was an important one in all former communist countries, the comparison between them reveals the functioning of a different model of social development followed by Romania and Bulgaria during the transition period. The proposed analysis will start from identifying, in the general picture of poverty in nowadays Romania, those groups that are mostly vulnerable, those with the greatest potential for accentuating vulnerability and those with the most precarious addressability; it will also focus on the effectiveness of the social protection system in reducing the risk of poverty and in supporting each of these vulnerable categories. The approach will be carried out from a comparative perspective, the comparison with the EU countries being complemented by those from the group of former communist countries of UE. In addition to the quantitative comparison set up by the socio-economic indicators, the analysis will also use some of the results of the study visits made in Poland, Ireland and Catalonia, Spain, in the years 2016–2017, inside the project „Implementation of a policy-making system in the field of social inclusion at the level of MLSJ", code SIPOCA 4, co-funded by the European Union (EU).

Keywords: *social policy; poverty; social protection system; social services.*

Cuvinte-cheie: *politica socială; sărăcie; sistemul de protecție socială; servicii sociale.*

Introducere

Unul dintre costurile tranziției a fost creșterea ratei sărăciei. România și Bulgaria înregistrează un pattern diferit al evoluției acestui fenomen, comparativ cu celelalte țări ce au experimentat tranziția postcomunistă. Diferențele vizează, atât dinamica fenomenului sărăciei, cât și dinamica inegalității sociale.

Analiza comparativă a indicatorilor sărăciei pretransfer și posttransfer relevă faptul că eficiența scăzută a transferurilor sociale, altele decât pensiile, în reducerea sărăciei reprezintă factorul cu impactul cel mai semnificativ asupra menținerii decalajelor importante între România și grupul țărilor cele mai dezvoltate din UE, precum și în raport cu celelalte țări foste socialiste din UE.

Comparația ratelor de sărăcie pretransfer relevă diferențe mult mai mici în ceea ce privește ponderea sărăciei. Decalajele vizează, în primul rând, eficiența sistemului de protecție socială. În timp ce țări foste socialiste precum Ungaria și Slovenia reușesc să reducă cu peste 11% sărăcia prin transferuri sociale, în România acest procent nu depășește 4% (EUROSTAT, 2016).

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, București. E-mail: mihneapre1@yahoo.com.

Obiectivul propus

Pornind de la un tablou mai general al sărăciei în România vor fi identificate și prezentate în context european, acele grupuri în cea mai mare măsură vulnerabile, cele cu potențialul cel mai mare de accentuare a vulnerabilității și cele cu adresabilitatea cea mai precară.

Analiza se va focaliza pe eficiența sistemului de protecție socială în reducerea riscului de sărăcie și în sprijinirea fiecăreia dintre aceste categorii vulnerabile. Pe lângă comparația cantitativă, configurată de indicatorii socioeconomici, analiza propusă aici va valorifica și o parte din rezultatele unor vizite de studii realizate în 2016 și 2017 în cadrul proiectului SIPOCA 4 (MMJS-INCE)[2] în Polonia, Irlanda și în regiunea Catalunya, din Spania.

Cadrul teoretic și conceptual. Surse de date și metode de cercetare

Conceptul de sărăcie este unul multi-paradigmatic și multi-dimensional. Sărăcia poate fi abordată din mai multe perspective:

- sărăcie absolută – abordare normativă/prag minim ce asigură subzistența/traiul decent;
- sărăcie relativă – perspectiva sărăciei relative se fundamentează pe definiții clasice, precum cea propusă de Townsend: „Indivizii, familiile și grupurile într-o populație pot fi categorizați ca fiind în sărăcie când le lipsesc resursele necesare pentru a obține tipuri de dietă, pentru a participa în activități și a avea condițiile de viață, facilitățile care sunt obișnuite sau, cel puțin, larg răspândite sau încurajate în societățile cărora le aparțin" (Townsend, 1979, 281). Sărăcia relativă este măsurată prin raportarea la un prag de sărăcie ce reprezintă 60% din mediana veniturilor pe adult echivalent;
- sărăcia subiectivă reprezintă „o modalitate de conceptualizare și operaționalizare pornind de la reprezentările asupra sărăciei și bunăstării indivizilor ce compun o societate" (Mărginean și Vasile, 2015, 208);
- prosperitatea precară definește „o situație socio-economică a unei categorii de populație aflată între sărăcie și prosperitate sigură, care este caracterizată de un standard de viață scăzut, aproape de zona sărăciei, deprivare materială, insecuritate a condițiilor de viață, vulnerabilitate" (Mărginean și Vasile, 2015, 92);
- riscul de sărăcie și excluziune socială este un indicator compozit, folosit în prezent în comparațiile internaționale, și adresează, pe lângă dimensiunea sărăciei relative, deprivarea și intensitatea scăzută a muncii la gospodăriile vulnerabile la aceste riscuri.

Studiul sărăciei în România

Chiar dacă problema sărăciei a fost cvasiignorată de decidenții politici în primul deceniu al tranziției, literatura dedicată efectelor sociale ale tranziției în România este una destul de bogată, încă de la jumătatea anilor „'90".

Literatura sociologică dedicată tranziției oferă propuneri de modele explicative ale impactului dinamicii accelerate a schimbărilor sociale și economice asupra societății, cu focalizare pe anumite grupuri de perdanți și câștigători ai interacțiunii cu aceste schimbări.

Autori precum P. Stzompka (1999), K. Verdery (1996, 2003), D. Sandu (1994,1999), C. Zamfir (1994, 2007), V. Pasti (Pasti, 1995, 2011), L. Vlăsceanu (2001, 2007), M. Voicu (2004), B. Voicu (2005) propun astfel de modele explicative ale proceselor și mecanismelor sociale și analizează impactul socioeconomic al tranziției, fie într-o abordare globală, fie din perspective sectoriale.

O concluzie pe care o regăsim în cvasitotalitatea acestor analize este aceea că tranziția a dus la creșterea inegalităților și la scăderea mobilității sociale.

O abordare complementară oferă studiile focalizate pe analiza sistemului de protecție socială, ce potențează implementarea măsurilor de politică socială.

Fie că vizează structura și finanțarea sistemului (Zamfir, 1994, 1999; Poenaru, 1998; Mărginean și Valeriu, 2004), fie că vizează sărăcia (Zamfir, 2000, 2005; Zamfir, 2001) sau relația dintre sărăcie și politici sociale (Molnar, 1999; Teșliuc și Pop, 2001), toate aceste studii relevă, pe de o parte, precaritatea resurselor alocate politicilor sociale în România, pe de altă parte, eficiența scăzută a măsurilor adresate reducerii sărăciei și rezolvării problemelor sociale ale tranziției.

În altă ordine de idei, studiul sărăciei în România a fost tributar modului de abordare a fenomenului și indicatorilor de măsurare aferenți. Dinamica acestor abordări a fost conectată la cea a evoluției perspectivelor internaționale asupra fenomenului sărăciei.

În perioada 2001–2006 abordarea predominantă a fost cea a sărăciei absolute, abordare promovată de instituții internaționale importante, precum Banca Mondială.

În România, metodologia de calcul a sărăciei a fost ajustată, prin cooperarea mai multor instituții: Comisia Anti-sărăcie și Promovarea Incluziunii Sociale (CASPIS), Institutul de Cercetare a Calității Vieții (ICCV), Institutul Național de Statistică (INS).

În timp ce rata sărăciei absolute rămâne principalul instrument de monitorizare a fenomenului în perioada 2001–2006, după integrarea în UE, paradigma de analiză dominantă a fost cea a sărăciei relative. Perspectiva dominantă a momentului este cea care integrează conceptele de sărăcie și cel de excluziune socială, utilizând indicatorul de măsurare compozit *riscul de sărăcie și excluziune socială.*

În perioada *preaderare* au fost realizate studii cu rezultate importante, precum harta sărăciei absolute, la nivel de localitate, realizată de către Banca Mondială, în 2003, folosind praguri de sărăcie distincte pentru zonele urbane și rurale (Pop, 2003).

Un alt studiu important al acestei perioade (Stănculescu și Berevoescu, 2004) are o abordare diferită, analizând fenomenul sărăciei multidimensionale și concentrate în pungile de sărăcie.

Alături de referințele bibliografice amintite mai sus, rezultatele analizei realizate în cadrul subtemei *Sărăcie* realizate în cadrul elaborării Strategiei de dezvoltare socioeconomică a României[3] (Academia Română, 2015, 2016), vor reprezenta punctul de pornire în demersul de cercetare propus.

Analiza comparativă a indicatorilor EUROSTAT privind riscul de sărăcie și excluziune socială, sărăcia relativă, sărăcia în muncă va fi completată cu cea a documentelor oficiale ce reglementează configurația și funcționarea cadrului instituțional și a celui legislativ, cu focalizare pe țările selectate pentru a realiza studii de caz: Polonia, Spania, Irlanda.

Analiza va fi configurată din perspectiva Strategiilor de reducere a sărăciei asumate la nivel european (Strategia 2020), precum și a celor asumate de România și celelalte țări amintite mai sus. Rapoartele Ministerului Muncii privind asistența socială și strategiile de combatere a sărăciei și excluziunii sociale, vor reprezenta surse importante de date.

Metodele de cercetare utilizate vor cuprinde analiza cadrului legislativ și a celui instituțional, analiza indicatorilor statistici și a datelor administrative și analiza secundară de date.

Analiza valorifică rezultatele unor studii de caz: Polonia, Spania (regiunea Catalunya) și Irlanda.

Sărăcia în România în context european

Atât în ceea ce privește riscul de sărăcie și excluziune socială, cât și în ceea ce privește rata sărăciei relative, România înregistrează valori semnificativ mai mari decât media țărilor UE. Comparația cu celelalte foste țări comuniste relevă funcționarea unui model diferit de dezvolare socială urmat de România și de Bulgaria în perioada tranziției. Diferențele cele mai mari între România și UE 15, dar, aproape în egală măsură, și între România și celelalte țări ce au experimentat tranziția de la comunism la democrație se înregistrează în cazul anumitor indicatori, precum deprivarea materială severă și în cazul anumitor grupuri vulnerabile, precum copiii și familiile cu copii. Diferențe importante se înregistrează, cu deosebire, relativ la anumite grupuri vulnerabile la riscul de sărăcie și excluziune socială, în cazul cărora prioritatea intervenției suportive a politicii sociale este cea mai importantă. Analiza comparativă a principalilor indicatori ai riscului de sărăcie și excluziunii sociale relevă o rată a sărăciei relative, precum și o rată a riscului de sărăcie și excluziune socială cu 50% mai mare față de media UE, dierențele fiind și mai mari relativ la anumite grupuri, precum copii și familiile cu cel puțin 3 copii.

Conform datelor EUROSTAT (2016), anumite categorii sunt semnificativ mai vulnerabile la riscul de sărăcie și excluziune socială. Familiile cu minimum trei copii (cu o rată a sărăciei de 69,5%), copiii (rata sărăciei relative de 38,1%) și persoanele care trăiesc în familii monoparentale (rata sărăciei de 39,1%) reprezintă categoriile cele mai vulnerabile.

Pe lângă tendința de polarizare socială, generată de funcționarea distorsionată a mecanismelor socio-economice, în România, efortul statului de a corecta această tendință este unul semnificativ mai redus și mai lipsit de eficiență. Din perspectiva eficienței adresabilității măsurilor de protecție socială, o diferență frapantă între România și UE vizează impactul transferurilor sociale, altele decât pensiile, asupra reducerii sărăciei grupurilor vulnerabile – raportul este 1:3. Diferența între ponderea cheltuielilor pentru protecția socială, altele decât pensiile în PIB, între România și media UE este de 1:10!! (0,04% din PIB, față de 0,41% din PIB).

Tabel 1: Eficiența transferurilor sociale altele decât pensiile în reducerea sărăciei

Țara/grupul de țări	Rata sărăciei pretransfer	Rata sărăciei posttransfer
UE 28	26,1	17,2
Bulgaria	27,3	21,7
Cehia	17,2	9,7
Estonia	28,4	21,9
Ungaria	26,6	15
Polonia	23,1	16,8
România	28,5	25,3
Slovenia	25,1	14,5

Sursa: EUROSTAT, 2015.

Tabelul de mai sus ilustrează creșterea importantă a decalajelor între România și toate celelalte țări UE după operarea transferurilor sociale altele decât pensiile – un exemplu frapant este cel al Ungariei, care are o rată a sărăciei pretransfer apropiată de cea a României, dar reușește să reducă sărăcia prin aceste transferuri sociale cu un procent de peste 3,5 ori mai mare.

Grupuri vulnerabile din perspectiva adresabilității sistemului de protecție socială. Evoluții și tendințe

În primii 10 ani ai tranziției, problema sărăciei a fost una cvasiignorată, în condițiile în care scăderea PIB-ului a fost însoțită de o scădere mult mai accentuată a veniturilor anumitor categorii de populație. Dinamica sărăciei urmează dinamica PIB-ului, însă fluctuațiile ratei sărăciei sunt mult mai mari. Rata sărăciei absolute era de doar 5,7% în 1990, ajungea la 28,2% în 1994 și, după ce scădea la 20,1% în 1996, creștea apoi până la un maxim de 35,9%, în 2000 (calcule făcute pe baza datelor prezentate în Zamfir, Stănescu și Ilie, coord., Raportul social al ICCV. După 20 de ani: opțiuni pentru România, 2010).

Pensiile, alocațiile pentru copii și salariile mici, aflate în jurul salariului minim pe economie, se regăsesc între veniturile ce au cunoscut o erodare semnificativ mai mare decât cea a mediei veniturilor. Consecința a fost creșterea explozivă a sărăciei pensionarilor, a familiilor cu mai mult de 2 copii (și, implicit, a copiilor din aceste familii) și a tinerilor având poziții vulnerabile în interacțiunea cu piața muncii.

În 1998, la inițiativa și cu suportul PNUD România, s-a constituit sub patronajul Președintelui țării, Comisia de prevenire și combatere a sărăciei, care a adoptat Strategia de prevenire și combatere a sărăciei. Strategia analiza configurația fenomenului, formula direcții și principii generale de acțiune, urmând a fi convertită într-un plan guvernamental de acțiune. Aceste direcții strategice au fost operaționalizate în asumarea (prin HG nr. 829 din 31 iulie 2002 privind aprobarea Planului național antisărăcie și promovare a incluziunii sociale) a 11 obiective pe termen mediu (2002–2012).

Anul 2017 a reprezentat orizontul de timp în care a fost asumată îndeplinirea acestor obiective. Unele dintre ele au avut o țintă precisă și au asumat deziderate ce pot fi operaționalizate în indicatori măsurabili, ce privesc ținte și grupuri țintă, precum copiii, persoanele vârstnice, persoanele vulnerabile din zone marginalizate (obiectivele 1–4, 7).

Altele sunt, mai degrabă, reflexii ale unor principii generale (obiectivele 5, 6, 11) și privesc promovarea unei societăți inclusive și activizarea comunităților.

O treia categorie de obiective, al căror mod și grad de îndeplinire este important de urmărit, alături de cele ce vizează anumite categorii identificate și asumate ca vulnerabile, este cea care vizează sistemul de protecție socială (obiectivele 9–10).

Obiectivele Strategiei au fost asumate într-o perioadă favorabilă, de creștere economică susținută și continuă (2000–2008), întreruptă abrupt de criza economică cu impact social semnificativ din perioada 2009–2011.

Primii ani ai acestei prime perioade de creștere economică susținută (2000–2004) nu au adus schimbări semnificative în situația descrisă mai sus, ci mai degrabă, o creștere diferențiată a nivelului de trai, pe aceleași coordonate, cu consecința pozitivă a scăderii importante a sărăciei absolute[4], fără a fi fost însoțită de temperarea tendinței de creștere a inegalității sociale, tendință impulsionată de trecerea, în 2005, la cota unică de impozitare.

Cea de-a doua perioadă de creștere economică susținută a avut loc între 2005 și 2008. În această perioadă pensiile cresc într-un ritm mult mai mare decât creșterea PIB-ului, a salariilor și, în general, a tuturor celorlalte venituri. Deși crește și salariul minim și, într-o oarecare măsură, cresc și alocațiile pentru copii, prioritizarea măsurilor de protecție socială în zona creșterii pensiilor produce mutații importante în configurarea pozițiilor unor categorii de vârstă în spațiul sărăciei. În timp ce sărăcia persoanelor vârstnice scade în mod spectaculos, crește, la fel de spectaculos, sărăcia în rândul copiilor și tinerilor între 18 și 24 de ani.

Pe de altă parte, creșterea cu procente nediferențiate a tuturor pensiilor, indiferent de mărimea lor, generează creșterea inegalității sociale în interiorul categoriilor de pensionari, tendința de polarizare fiind accentuată prin măsurile de privilegiere a unor categorii de pensionari, prin așa-numitul sistem al pensiilor speciale. Majoritatea pensiilor rămân, în fapt, la niveluri foarte joase, ce asigură un nivel de trai la limita supraviețuirii, în timp ce unele dintre pensiile speciale vor ajunge în anii ce vor urma la niveluri ce pot fi considerate excesiv de ridicate[5], chiar și pentru unele dintre țările cele mai dezvoltate ale UE.

Perioada postcriză, cu precădere ultimii 2 ani (2017, 2018), a dus la adâncirea tuturor acestor discrepanțe și inechități, amintite mai sus.

Toți pensionarii, inclusiv cei cu pensii speciale, au fost scuțiți de plata CASS, pentru întreaga pensie, indiferent de cuantumul ei, cât și de plata impozitului pe venit pentru primii 2.000 de lei din pensie.

Pe de altă parte, discrepanțele între pensiile bazate pe contributivitate și cele „speciale" au crescut semnificativ, ca urmare a schimbării modului de calcul al taxării muncii[6]. Creșterea venitului brut a fost resimțită într-o măsură nesemnificativă în creșterea salariului net, dar a avut un impact semnificativ în creșterea pensiilor speciale, corelate cu salariul brut, în condițiile diferenței semnificative de taxare a celor două tipuri de venit (salariile, taxate cu 48%, pensiile, taxate cu maximum 10% – doar cele care depășesc 2.000 de lei și doar pentru suma care depășește acest prag).

Creșterea pensiilor într-un ritm mai accentuat decât creșterea economiei și a bugetului, s-a dovedit, din păcate, una nesustenabilă, chiar pe termen scurt, deficitul sistemului de pensii adâncindu-se în mod constant în ultimii ani.

Pe de altă parte, schimbările succesive din legea pensiilor au generat inechități și în sistemul de pensii bazat pe contributivitate, materializate în beneficii diferite pentru condiții foarte asemănătoare de muncă și de contributivitate.

Mecanismul de indexare a pensiilor cu un procent egal pentru toate pensiile reprezintă unul dintre factorii care generează creșterea inegalităților în interiorul categoriei pensionarilor, prin mărirea permanentă a ecartului, în valoare absolută a nivelului pensiilor.

Așadar, în cei 7 ani de creștere economică, rata sărăciei relative a persoanelor vârstnice se reduce la jumătate, în timp ce rata sărăciei copiilor se apropie de 40%, iar cea a tinerilor între 18 și 24 de ani trece de 33%. Rezultatul este o rată a sărăciei mai mult decât dublă a tinerilor și copiilor față de cea a persoanelor de peste 65 de ani (INS, 2016).

În condițiile unei inegalități sociale mari, nu doar din perspectivă intercategorială, ci și intracategorială, această medie ocultează realitatea existenței unor subcategorii de persoane vârstnice foarte vulnerabile și cvasiinvizibile pentru sistemul de protecție socială.

Revenind la comparația cu sistemele de protecție socială din țările UE, în timp ce procentul alocat pensiilor crește constant și se apropie de media europeană, decalajul înregistrat în cazul celorlalte cheltuieli cu protecția socială a vârstnicilor este unul mult mai mare. Consecința este vulnerabilizarea accentuată a anumitor categorii de persoane neadresate sau insuficient adresate de un sistem de protecție socială excesiv focalizat pe acordarea de beneficii sociale categoriale, în dauna celor bazate pe testarea mijloacelor și cu prețul subdimensionării severe a sectorului serviciilor sociale, absolut necesare pentru unele dintre aceste categorii de persoane vulnerabile.

Decalajele în termeni relativi au un corespondent mult mai accentuat în termeni absoluți, ținând cont de valoarea semnificativ mai mică a PIB-ului în România față de cea înregistrată în țările dezvoltate ale UE.

Tabel 2: Cheltuielile cu pensiile și cu protecția socială a vârstnicilor, altele decât pensiile RO-UE, 2015

Indicator	**2015**
Cheltuielile cu pensiile % PIB	UE 28 – 13,3%
	România – 9%
Cheltuielile cu protecția socială a vârstnicilor, altele decât pensiile % PIB	UE 28 – 0,4%
	România – 0,04%

Sursa: EUROSTAT, 2015.

Din analiza datelor de mai sus putem desprinde o primă concluzie privind categoriile de persoane și categoriile de nevoi subadresate de sistemul de protecție socială:

Categorii de persoane subadresate – pensionarii cu pensii mici; vârstnicii singuri; copiii, tinerii, familiile cu mulți copii, persoanele aflate peste pragul sărăciei relative, dar vulnerabile – nu pot face față unor cheltuieli neprevăzute.

Categorii de nevoi sociale subadresate – nevoia de sevicii sociale, cu precădere cele din categoria „altele decât îngrijirea medicală".

Conform datelor prezentate în Strategia antisărăcie a Guvernului, în anul 2015 doar 0,6 procente din PIB au fost cheltuite efectiv pe servicii sociale altele decât îngrijirea medicală – cele îndreptate spre protejarea populației împotriva riscurilor și nevoilor legate de bătrânețe, copii, familii și locuire, precum și pierderea unui membru al familiei, dizabilitate sau invaliditate, șomaj sau excluziune socială (de exemplu, reabilitarea dependenților de alcool sau de substanțe stupefiante și psihotrope).

Comparativ cu media UE, dar și comparativ cu media țărilor foste comuniste, România se găsește la distanță semnificativă în ceea ce privește alocările bugetare pentru servicii sociale, altele decât îngrijirea medicală (84 PPS, față de 664 PPS, respectiv, 564 PPS; (MMJS, 2015).

Analiza ponderii comparative a sumelor alocate beneficiilor monetare-versus beneficii în natură și servicii relevă un model diferit de alocare a resurselor în România față de modelul European.

Pe lângă nivelul dublu, ca procent din PIB alocat cheltuielilor cu protecția socială, modelul UE de protecție socială alocă un procent mult mai mare din aceste cheltuieli beneficiilor în natură și serviciilor. Un exemplu relevant ce întărește concluziile prezentate mai sus este cel al serviciilor din domeniul locuințelor sociale – în 2011, în România s-au cheltuit în total 2,66 PPS pe cap de locuitor, în comparație cu media UE-28, care era în acel an de peste 145 PPS pe locuitor.

Și în ceea ce privește evoluția alocării pe tipuri de servicii, există evoluții diferențiate pe tipuri de servicii în alocarea din perioada precriză-postcriză. Conform Strategiei antisărăcie citate mai sus, între anii 2003 și 2011, alocarea pentru asistența la domiciliu asociată unei dizabilități a scăzut de la 0,2 procente la 0,1 procente din PIB și, în cifre absolute, de la 15,3 la mai puțin de 7 PPS pe cap de locuitor. În schimb, cheltuielile pentru îngrijirea persoanelor cu dizabilități în centre rezidențiale a crescut ușor de la 5,8 la 8,6 PPS pe cap de locuitor. Este interesant de remarcat evoluția comparativă a tuturor acestor beneficii din categoria nonmonetară în perioada precriză-postcriză. În timp ce media cheltuielilor alocate acestor cheltuieli crește constant în perioada precriză și, accelarat, în perioada crizei economice, în România, deși cheltuielile totale cu protecția socială cresc în perioada crizei, această creștere se datorează creșterii ponderii absolute și relative alocate beneficiilor monetare, în timp ce cheltuielile alocate serviciilor sociale scad aproape continuu (cu excepția unei creșteri modeste în anul 2005), în toată perioada 2003–2011. Această

evoluție diferențiată se reflectă în creșterea ecartului în ceea ce privește ponderea acestui tip de cheltuieli de protecție socială în PIB, față de media UE, de la o paritate la 1:2 în 2003, la o paritate de 1:4,5 în 2013.

Reducerea semnificativă a bugetului alocat seviciilor sociale și beneficiilor în natură în perioada de criză a generat scăderea eficienței unui sistem de protecție socială care era deja unul cu eficiență redusă în scăderea sărăciei în contextul țărilor UE. Anumite măsuri guvernamentale adoptate în perioada crizei economice au vulnerabilizat anumite categorii de persoane, neadresate nici înainte, nici după ce aceste măsuri au generat un impact social major asupra acestora, de către un sistem de protecție socială rigid și focalizat pe acordarea de beneficii monetare categoriale.

Un exemplu relevant este cel al salariaților din sistemul bugetar cu salarii de niveluri apropiate salariului mediu pe economie care au experimentat scăderea salariilor cu 25% – o subcategorie foarte vulnerabilă sunt cei care aveau credite la bănci, iar gradul de îndatorare depășea 40% (o categorie bine reprezentată între debitorii perioadei respective, conform Raportului anual al Băncii Naționale din 2011). Astfel de situații, coroborate cu creșterea accelerată a cursului valutelor împrumuturilor respective, cu precădere creditele în franci elvețieni, dar și, în mai mică măsură, cele în euro, au dus la situații limită în care oamenii și-au pierdut casele, rămânând, în unele situații și datori în continuare la Bănci.

Criza economică din 2008–2010 a generat, chiar și în lipsa unor circumstanțe precum cele descrise mai sus și în alte țări europene o vulnerabilizare a unor categorii sociale nearondate în mod tradițional sistemului de protecție socială, dar în cazul acestora sistemele de protecție socială, mai puțin rigide și cu potențial reactiv mai important, au reacționat, iar rezultatul este creșterea procentului alocat unor prestații sociale mult mai bine focalizate, precum serviciile sociale.

Pe lângă faptul că ponderea cheltuielilor pentru bunuri și servicii (beneficii în natură) în România este redusă, peste 85% din fondurile alocate sunt dedicate asistenței medicale (bunuri și servicii folosite pentru prevenire, tratare sau reabilitare). În timp ce în 2011, 0,6 % din PIB au fost alocate și cheltuite efectiv pentru servicii sociale altele decât îngrijirea medicală (incluzând serviciile pentru protejarea populației împotriva riscurilor și nevoilor legate de bătrânețe, copii, familii și locuire, precum și pierderea unui membru al familiei, dizabilitate sau invaliditate, șomaj sau excluziune socială[7].

Cu toate că Strategia antisărăcie citată mai sus postula, în 2015, necesitatea echilibrării raportului dintre beneficiile monetare și cele nemonetare, cu focalizare pe creșterea ponderii sumelor alocate serviciilor sociale, tendința ultimilor ani a fost una inversă.

Discrepanța dintre sumele alocate beneficiilor sociale și cele alocate serviciilor sociale a crescut în 2016. Suma cheltuită în anul 2016 din bugetul M.M.J.S. pentru **finanțarea serviciilor sociale** (finanțarea unităților de asistență socială pentru investiții sau acordarea de subvenții asociațiilor și fundațiilor care înființează și administrează unități de asistență socială) a fost de 33.859.109 lei, cu 21.426.712 lei (38,8%) mai mică decât în anul 2015.

Din totalul cheltuielilor realizate de M.M.J.S. pentru asistența socială (beneficiile de asistență socială și serviciile sociale), suma cheltuită pentru serviciile sociale a reprezentat 0,3% (procentul fiind la jumătate față de cel înregistrat în 2011!).

Pe de altă parte, o pondere importantă a fondurilor alocate beneficiilor monetare, la rândul lor în mică măsură adresate și focalizate pe categorii de persoane vulnerabile, sunt, în mare parte, beneficii categoriale care nu au la bază o testare a veniturilor, nici a nevoilor. Conform datelor MMJS, în anul 2016, 2/3 din sumele totale alocate acestor beneficii monetare au mers către alocațiile pentru copii și pentru

indemnizația de creștere a copilului. Deși reprezintă unul dintre beneficiile cu efect direct asupra reducerii sărăciei, prin caracterul universalist și prin nivelul redus, nu este suficient de bine focalizat pentru a atinge un nivel satisfăcător în reducerea sărăciei familiilor cu mulți copii (actualmente, la un nivel de 3 ori mai ridicat decât media europeană).

Indemnizația de creștere a copilului se adresează doar anumitor categorii de familii cu copii, privilegiind familiile cu venituri mari și ducând la situații absurde, în care diferența dintre indemnizația minimă și cea maximă a ajuns, odată cu scoaterea plafonului de venit luat în calcul, de 1/150!. Chiar și după plafonarea realizată la un nivel corespunzător valorii a 4 salarii medii nete pe economie, rămâne un beneficiu ce generează inechitate socială și nu este focalizat pe reducerea sărăciei familiilor cu copii, fiind, în unele cazuri, mai degrabă, un privilegiu, fără fundament social sau moral (în condițiile în care nu poate fi considerat un beneficiu contributiv, deși impune o condiție de contributivitate de numai doi ani, nivelul indemnizației fiind raportat la nivelul veniturilor unuia dintre cei doi ani, fapt ce a generat, în practică, inclusiv, ridicarea artificială a veniturilor în perioada respectivă și fraudarea sistemului).

O ilustrare foarte bună a risipei și slabei focalizări a măsurilor de protecție socială adresate familiilor cu copii este situația în care în România beneficiile acordate anumitor categorii de părinți pentru creșterea copiilor sunt la unul dintre cele mai ridicate niveluri, comparativ, chiar cu țările dezvoltate din UE (ultima plafonare a venitului până la care se acordă indemnizația de creștere a copilului s-a făcut, conform declarației Ministrului Muncii, la nivelul cel mai ridicat al acestui beneficiu, înregistrat în Germania!!), în timp ce rata sărăciei familiilor cu copii este, de departe, cea mai ridicată din UE.

Banii alocați celor 182.000 de familii care au primit indemnizația de creștere a copilului reprezintă aproximativ jumătate din suma alocată pentru alocațiile a 3,6 milioane de copii. Fără îndoială că o echilibrare a sumelor acordate celor două tipuri de beneficii sociale ar reprezenta una dintre direcțiile de acțiune cu impact semnificativ asupra reducerii sărăciei familiilor cu copii. Ceea ce pun în discuție nu este indemnizația de creștere a copilului, care este un beneficiu foarte important și o pârghie de creștere a natalității în zona familiilor cu educație superioară, generând o creștere a calității natalității, ci nivelul acestor prestații sociale, nejustificat de mare, nu doar în context național, ci și în în context European.

Fără îndoială că introducerea indemnizației de creștere a copilului, în anul 2003, a avut efecte benefice în privința stopării declinului natalității în categoria femeilor salariate, tendință declanșată încă din primii ani de creștere economică și o echilibrare a balanței numărului de copii născuți în familii cu stoc de educație peste medie versus copii născuți în familii cu educație sub medie (Ghețău, 2012).

Pe lângă aceste indemnizații de creștere a copiilor și alocațiile, de un nivel redus, dar acordate unui număr mare de beneficiari, care, împreună reprezintă aproape 60% din suma totală alocată beneficiilor monetare de protecție socială, singura categorie care are o pondere consistentă este cea a persoanelor cu handicap, categorie ce primește aproape un sfert din bugetul total alocat.

Așadar, toate celelalte beneficii sociale însumate reprezintă mai puțin de 1/5 din bugetul total alocat beneficiilor monetare de asistență socială. Conform ”Raportului statistic privind activitatea în domeniul asistenței sociale” (MMJS, 2017), cheltuielile pentru **venitul minim garantat,** incluzând plata ajutoarelor sociale pentru asigurarea venitului minim garantat, plata contribuțiilor pentru asigurarea obligatorie a locuințelor pentru familiile beneficiare de venit minim garantat și a contribuțiilor de asigurări sociale de sănătate aferente persoanelor din aceste familii, s-a cheltuit 7,4% din suma totală a beneficiilor de

asistență socială acordate în anul 2016. Numărul mediu lunar de beneficiari ai programului a fost de 244.814 familii, care au cuprins circa 600.000 de persoane.

Am scos în evidență acest procent de numai 7,4% din bugetul alocat pentru beneficiarii de VMG din totalul celui alocat asistenței sociale, în contextul unei campanii media foarte agresive declanșate cu regularitate în anumite perioade, în ultimii ani, de „demonizare" a beneficiarilor de VMG și de supraestimare a costurilor beneficiilor ce le sunt acordate.

Deși numărul beneficiarilor de ajutor social și a celor beneficiari de ajutoare de încălzire este unul important, valoarea acestor beneficii este una scăzută și are o tendință de scădere în raport cu alte venituri și beneficii sociale.

Unul dintre factorii ce generează și întreține o asemenea situație este valoarea Indicatorului Social de Referință (ISR), în funcție de care sunt calculate valorile venitului minim garantat (VMG), valoare stabilită prin Legea cadru a asistenței sociale (L. nr. 292/2011) la valoarea de 500 de lei. Ulterior, acest indicator nu a cunoscut ajustări. Astfel, ajustarea valorilor ajutoarelor sociale înregistrate în ultimii ani s-a produs pe fondul creșterii coeficienților din ISR utilizați la calcularea pragurilor și nu prin modificarea indicatorului de referință. Spre exemplu, în anul 2014, a fost propus și adoptat ca în calculul VMG pentru o familie de o singură persoană să fie folosit coeficientul de 0.238 x ISR, anterior acestui an fiind folosit 0.271 x ISR.

Experiențe europene în sprijinirea grupurilor vulnerabile. Probleme comune, soluții diferite

Acest capitol, fără a propune o comparație riguroasă între sistemele de protecție socială din România și țările ce vor fi adresate din această perspectivă, potențează poziționarea sistemului de protecție socială din România între țările UE, completând demersul comparativ bazat pe date statistice, prin ilustrarea unor aspecte pe care le-am considerat relevante în economia acestui demers. Vor fi descrise, sintetic, aspectele selectate, așa cum au fost percepute în cadrul celor trei vizite de studiu amintite mai sus, integrând date și experiențe de la toate instituțiile vizitate și de la reprezentanții instituționali cu care am interacționat[8].

Deși **Irlanda** nu se află în categoria țărilor ce alocă un procent mare cheltuielilor cu protecția socială (în contextul țărilor UE), nivelul prestațiilor este în acord cu cel al nivelului ridicat de dezvoltare al țării. Sistemul de servicii sociale este însă unul foarte dezvoltat, serviciile primare, cele de informare și consiliere fiind considerate modele europene de succes.

Criza economică a vulnerabilizat puternic economia Irlandei. Datoria externă a țării a crescut de la 20% din GDP în 2007 la 84% în 2012. În noiembrie 2013, Irlanda a ieșit oficial din criză, însă efectele recesiunii sunt resimțite și în ziua de astăzi.

În acest context, ca și în alte țări europene afectate de criză s-a pus problema eficientizării cheltuielilor cu protecția socială, printr-o alocare mai bine focalizată a resurselor. O primă reacție, odată cu debutul crizei a fost creșterea procentului alocat cheltuielilor cu protecția socială (corelativ scăderii economiei, sumele alocate nu au crescut semnificativ, în valoare absolută), de la 18,1% în anul 2007, la 25,3% în 2010 (EUROSTAT, 2015). Cheltuielile s.-au menținut la un nivel ridicat, ca procent din PIB, pe toată perioada crizei, dar au început să scadă în perioada postcriză, ajungând în 2015 sub nivelul din 2007.

Deși procentul alocat cheltuielior cu protecția socială este semnificativ mai scăzut decât media europeană în Irlanda, din discuțiile cu reprezentanții instituționali derulate în cadrul vizitei de studiu amintite a reieșit că există percepția, asemănătoare cu cea existentă în România, că nivelul relativ

ridicat al prestațiilor sociale are drept efect scăderea motivației pentru (re)integrarea pe piața muncii.

În Irlanda, o familie cu minimum un copil poate accesa beneficii de asistență socială în sumă totală lunară de aproximativ 1.200 de euro, cu posibilitatea de a își suplimenta veniturile cu munca în week-enduri. De asemenea, există și alte beneficii, precum subvenționarea chiriei și a cheltuielilor cu utilitățile.

Pe de altă parte, salariul minim în Irlanda este al doilea cel mai mare salariu minim din UE (1.400 de euro/lună), iar aceste beneficii cumulate se apropie de acest nivel. O situație asemănătoare se înregistrează și în România, unde ajutorul social, plus alocațiile și eventuala alocație de susținere a familiei pot depăși, în total, nivelul salariului minim pe economie, în anumite situații. Diferența este că în România nivelul salariului minim, chiar și după creșterile consistente din ultimii ani, este la al doilea cel mai mic nivel din UE.

O altă diferență vizează modelul de alocare a resurselor și eficiența sistemului de protecție socială. Am ales pentru analiza comparativă beneficiul social analizat mai sus, indemnizația de creștere a copilului.

Conform unei reglementări din anul 2006, în Irlanda, începând cu anul 2007 alocația de maternitate se acordă pentru 26 de săptămâni, adică 6 luni.

În calitate de salariat, rata săptămânală a alocației de maternitate este calculată prin împărțirea venitului brut din anul fiscal de referință la numărul de săptămâni lucrate efectiv în acel an. Poate fi plătit 80% din această sumă, plata minimă fiind de 182,60 € și cea maximă de 265,60 € pe săptămână.

În calitate de lucrător independent rata săptămânală a alocației de maternitate va fi calculată prin împărțirea venitului din anul fiscal de referință la numărul săptămânilor dintr-un an (52). Alocația reprezintă 80% din acest venit, dar nu poate fi mai mică decât 182,60 € și mai mare de 265,60 € pe săptămână. Anul fiscal de referință pentru o cerere este anul anterior ultimului an fiscal complet înainte de începerea anului de prestație care începe în prima luni din ianuarie.

Așadar, condițiile de calificare la plata acestui beneficiu sunt asemănătoare, diferențele importante apar în ceea ce privește nivelul și perioada de acordare a beneficiului.

Într-o prezentare foarte sintetică, în România beneficiul se acordă pe o perioadă de 4 ori mai mare, la un nivel minim de 3 ori mai mic și la un nivel maxim, de aproape două ori mai mare (după plafonare) și de 35 de ori mai mare (înainte de plafonare).

Raportând indemnizația de creștere a copilului la salariul minim, după plafonare, în România variază între 0,7 și 8,5 salarii minime nete, iar în Irlanda, între 0,5 și 0,7 salarii minime nete.

Alocația lunară pentru copii este în Irlanda este de 150 € pentru primul și cel de al doilea copil și de 185 € pentru cel de al treilea și următorii copii – valoarea indemnizației pentru creșterea copilului variază între 4,5 și 7 alocații pentru copii, în timp ce în România intervalul de variație este 9–100 de alocații pentru copii (după plafonarea indmnizației), respectiv, 3,5–35 de alocații acordate pentru copii sub 2 ani.

Comparația ilustrează o diferență importantă de abordare, focalizată pe eficiența sistemului și pe asigurarea unui minim decent și o uniformizare a tratamentului beneficiarilor, în cazul Irlandei, versus abordarea privilegială descrisă mai sus, având drept efect risipirea unor resurse și așa insuficiente în raport cu nevoile reale ale categoriilor de persoane vulnerabile, în cazul României.

O astfel de nevoie, insuficient adresată în România[9], este nevoia de informare și consiliere a persoanelor vulnerabile, coroborată cu nevoia de mediere a relației cu instituțiile menite să sprijine aceste grupuri vulnerabile.

Voi analiza doar un exemplu, pornind de la situația descrisă mai sus, privind efectele crizei economice asupra creditorilor la Bănci, categorie „descoperită” târziu, în perioada postcriză, după ce mare parte dintre

efectele negative se produseseră deja, categorie neadresată, propriu-zis, de sistemul de protecție socială, ci doar prin câteva încercări legislative, mai mult sau mai puțin eșuate, de reglementare a unor relații comerciale ale clienților cu Băncile. Aceste reglementări au vizat însă doar anumite categorii de debitori, adresabilitatea fiind una categorială și neindividualizată, în contextul în care situațiile și vulnerabilitățile sunt diverse și necesită abordări indvidualizate.

În cazul Irlandei abordarea a fost una substanțial diferită. În contextul impactului social negativ al crizei economice, în Irlanda a fost creat, în cadrul unui serviciu mai general destinat informării și consilierii (*Citizen Information*), un serviciu numit *Money Advice and Budgeting Service,* adresat persoanelor aflate în situația de a fi în dificultate de a returna creditele bancare sau diverse alte obligații financiare. Conform reprezentanților instituționali cu care am discutat pe parcursul vizitei de studiu amintite, acest serviciu a fost unul binevenit, răspunzând unei nevoi reale a populației, aceea de *servicii specializate de consultanță în vederea depășirii unor situații limită.* O astfel de situație în raport cu care acest serviciu oferă informații și consultanță este cea a populației care se află în situație de risc de a-și pierde locuința în favoarea creditorilor.

La modul mai general, rolul *Citizen Information* este de a facilita medierea dintre cetățeni și autorități, instituții și firme, pe diverse chestiuni ce țin de relația cu Băncile în raport cu cadrul legal și cu definirea posibilului acțional în utilizarea pârghiilor legale și administrative în beneficiul acestor cetățeni, aflați într-o astfel de situație dificilă.

În ultimii ani, a crescut accesul on-line la serviciile oferite de către *Citizen Information,* informațiile fiind și traduse în limbile țărilor de origine ale imigranților (inclusiv, în limba română), însă pentru categoriile de persoane mai puțin familiarizate cu utilizarea internetului, organizația continuă să publice, și în format print, o serie de broșuri și pliante relevante. Cele mai multe dintre solicitările pe care centrele le primesc vizează chestiuni legate de accesul la servicii sociale și probleme referitoare la muncă și dreptul la muncă (precum situații în care muncitorii sunt plătiți sub pragul salariului minim sau nu primesc drepturile definite prin cadrul legislativ). În urma acestor solicitări, centrele ghidează beneficiarii către instituțiile menite să gestioneze situațiile în cauză.

Serviciile specializate, precum cele destinate imigranților, familiilor și persoanelor aflate în imposibilitatea de a plăti taxe și credite bancare, servicii realizate în parteneriat cu centre de avocatură și consiliere juridică, include și servicii de traducere, consiliere, consultanță pe domeniul dreptului muncii. O altă categorie de servicii oferite în acest cadru instituțional este cea care curpinde serviciile destinate medierii și intervenției în cazurile de violență în familie și chestiuni conexe ce vizează familia.

Rezultate ale unor proiecte pe tema serviciilor sociale și a furnizorilor de servicii sociale la care am participat în ultimii ani, precum proiectul SIPOCA 4, ce a prilejuit vizitele de studiu amintite, sau un alt proiect cu finanțare europeană derulat de Universitatea 1 decembrie1918 din Alba Iulia, privind practicile profesionale ale furnizorilor de servicii sociale, relevă faptul că, pe lângă subreprezentarea serviciilor sociale ca pârghii de sprijinire a persoanelor vulnerabile, serviciile primare, cele de informare și consiliere și serviciile de mediere a relației cu instituțiile de protecție socială, reprezintă puncte nevralgice ale sistemului, iar modelul irlandez poate fi considerat unul de bună practică în toate domeniile amintite.

Regiunea Catalunya din Spania are statut de regiune autonomă, având Parlament propriu, Președinte și Guvern. Atribuțiile principale ale Guvernului Central, al Spaniei, rămân cele în domeniul Apărării și relațiilor externe.

Catalunya are o populație de 7,5 milioane de oameni, din care, în jur de o pătrime locuiesc în capitala regiunii, Barcelona (procentul se apropie de jumătate din populația totală, dacă luăm drept referință zona metropolitană). Deși PIB-ul Catalunyei este unul de nivel ridicat, apropiat de cel al țărilor dezvoltate ale UE (27.333 de euro/an, per capita), regiunea se confruntă cu probleme sociale destul de serioase, generate de o rată mare a șomajului (14,5%), ce reflectă dezechilibre structurale ale pieței muncii, subocupare, ocupare precară, cu timp parțial, sezonieră, remunerată sub salariul minim pe economie. Din cele 1 milion de locuri de muncă oferite de Barcelona (unele dintre ele având caracter sezonier), 300.000 sunt ocupate de angajați din afara Barcelonei (navetiști), în timp ce câteva sute de mii de persoane ce locuiesc în Barcelona eșuează în relația cu piața muncii.

Accesul la locuință reprezintă una dintre vulnerabilitățile cele mai importante ale populației cu venituri precare, o consecință a prețului prohibitiv al locuințelor și chiriilor fiind numărul relativ mare de persoane fără adăpost – în Barcelona trăiesc în jur de 4.000 de persoane fără adăpost, dintre care 900 de persoane trăiesc „pe stradă”, iar 3.000 de persoane trăiesc în adăposturi.

Pornind de la aceste aspecte, sistemul de protecție socială este focalizat, în Catalunya, pe aceste două tipuri de vulnerabilități: vulnerabilitatea în interacțiunea cu piața muncii și accesul la locuire.

Serviciile sociale sunt organizate din perspectiva convergenței instituțiilor locale și regionale, pe de o parte și a instituțiilor publice și private, pe de altă parte. „Cel de-al treilea sector” este foarte dezvoltat în Barcelona, unde sunt înregistrate, în prezent, 5.000 de ONG-uri. Începând cu anul 1986, s-a derulat un proces de dezvoltare a serviciilor sociale, bazat pe parteneriatul public-privat.

Sistemul catalan de protecție socială pune accent pe serviciile primare, ce cuprind: prevenire; acordare de ajutor de urgență; consiliere; îndrumare către servicii specializate.

Se pune un accent important pe serviciile primare ce sunt furnizate de instituțiile publice locale în fiecare cartier, prin centre sociale. Acestea reprezintă interfața dintre cetățean și sistemul de asistență socială și au și rol de „prim ajutor” pentru familiile ce necesită ajutor de urgență. Aceste centre sociale deservesc fiecare, în medie, în jur de 15.000 de potențiali beneficiari.

Lucrătorii sociali își desfășoară activitatea în aceste Centre sociale, precum și, alături de asistenții sociali, „pe teren”, unde identifică nevoile sociale în contexte de viață ce configurează vulnerabilități sociale adresate dintr-o perspectivă integrată, complexă, cea a incluziunii sociale

Abordarea în sistemul de servicii sociale din Barcelona este bazată pe parteneriate instituționale multiple, ce includ, atât ONG-uri, cât și instituții publice locale, precum Școala și Poliția.

Sistemul de identificare a nevoii de servicii sociale este unul complex și bine structurat. Nevoile la nivel local sunt estimate, pe de o parte, prin discuțiile dintre federații, autorități locale și guvern, pe de altă parte se bazează pe colaborarea cu mediul academic.

Specialiștii din mediul academic configurează cadrul general și metodologia identificării nevoilor, administrațiile locale au responsabilitatea de a coordona identificarea nevoilor la nivel teritorial, în timp ce stabilirea necesarului de servicii la nivel regional cade în sarcina Guvernul catalan.

În furnizarea de servicii sociale și în programele destinate combaterii sărăciei, abordarea propusă de modelul catalan de intervenție este una multidimensională, fiind orientată de paradigma incluziunii sociale, incluziunea pe piața muncii fiind considerată variabila strategică a modelului de intervenție socială ce are ca finalitate autonomia persoanelor și familiilor vulnerabile.

Deși, la nivel teoretic, abordarea din perspectiva sistemului de protecție socială din România este una destul de asemănătoare, eficiența sistemului este viciată de verigile lipsă și de verigile slabe din lanțul instituțional ce pune în mișcare pârghiile incluziunii sociale. Verigile slabe sunt reprezentate de cvasiinexistența serviciilor primare, de subdezvoltarea sectorului nonguvernamental și de colaborarea slab formalizată și, mai degrabă, întâmplătoare, a reprezentanților sistemului de protecție socială cu cei ai instituțiilor cu rol cheie în prevenirea și combaterea excluziunii sociale – școala, instituțiile medicale locale și serviciile de mediere a relației cu piața muncii.

Comparația cu sistemul de protecție socială din **Polonia** pornește de la premisa că în cazul celor două țări, contextul socioeconomic are mai multe elemente comune și este configurat de repere economice de niveluri în mai mare măsură apropiate față de celelalte două cazuri incluse în această analiză. Polonia, la rândul ei o fostă țară socialistă, a cunoscut un nivel de dezvoltare mai accelerat, având o tranziție cu un succes economic mai important decât în cazul României (pornind și de la un nivel inițial mai ridicat), dar care a generat un impact social negativ destul de asemănător. Pornind de la aceste premise, cazul sistemului de protecție socială din Polonia va fi ceva mai bine reprezentat în această analiză comparativă.

Polonia este una dintre țările ce alocă un procent relativ modest din PIB pentru protecția socială, dar nivelul acestor cheltuieli este, totuși, mai ridicat cu aproape 5 puncte procentuale față de cel înregistrat în România (16,1%, față de 11,4%, conform EUROSTAT, 2015).

La o populație de 38 de milioane de locuitori, 2,8 milioane dintre ei sunt beneficiari de măsuri de asistență socială (7,4%), iar principala formă de asistență socială este cea a Centrelor de sprijin (de îngrijire socială) locale și raionale – există 800 de astfel de Centre pentru clienți temporari, de zi, de noapte sau permanenți.

Conform legii asistenței sociale din Polonia, sistemul de asistență socială se bazează pe o finanțare mixtă: 53% din bugetul Central și 47% din Bugetele locale/teritoriale. În timp ce un număr foarte limitat de prestații, precum ajutoarele de urgență acordate în caz de calamitate, pot fi acoperite în proporție de 100% din bugetul Central, alte prestații pot fi acoperite, în proporții variabile, mergând până la maximum 80%, din bugetul Central. Aceste reglementări legislative ce statuează foarte clar și precis măsura în care responsabilitățile sistemului de protecție socială sunt asumate de nivelul central, regional și local, reflectă și susțin un model de guvernanță bazat pe o construcție puternic descentralizată.

La nivelul Poviatelor (echivalentul județelor, la noi) există Centre raionale de asistență a familiei, în timp ce la nivel local există Centre de asistență socială – adăposturi de zi, de noapte și permanente, care acordă servicii de protecție, de îngrijire socială, în cazul în care acestea nu pot fi oferite la domiciliul beneficiarului și, în special, pentru cei fără locuință.

Nivelul regional, reprezentat de Voievodate, se bazează pe un model de conducere dual și pe o împărțire, inclusiv, a responsabilităților între instituția Guvernului, reprezentată de Voievod (echivalentul Prefectului), ce are atribuții de monitorizare și control al sistemului de asistență socială și reprezentantul populației, ales prin vot – Mareșalul Voievodatului, ce are atribuții directe în sistemul de asistență socială prin Centrul regional de politică socială. Între aceste atribuții se regăsesc: formarea personalului din domeniul asistenței sociale; elaborarea de strategii în domeniul asistenței sociale; elaborarea și asigurarea standardelor de calitate.

Un rol-cheie în furnizarea beneficiilor și serviciilor sociale îl are lucrătorul social (echivalentul asistentului social, la noi) care, prin interviul social familial pe care îl

realizează pe baza unui formular-ghid, stabilește care sunt problemele cele mai importante ale familiei, cine și cum trebuie sprijinit.

Există obligația legală ca fiecare UAT (comună, oraș) să aibă angajați minimum 3 lucrători sociali, iar normativul stabilește un minimum de un lucrător social la 2.000 de locuitori și/sau, un normativ alternativ, care este de obicei, cel respectat în practică, de minimum un lucrător social la 50 de familii beneficiare de prestații sociale.

Deși reguli destul de asemănătoare există și în România, astfel de normative sunt respectate doar în cazul orașelor mari, în orașele mici și, în special, în mediul rural, numărul asistenților sociali nu depășește o persoană cu atribuții de asistență socială (în cele mai multe cazuri, fără pregătire de specialitate), la 2.000 de locuitori. Diferența principală aici nu este dată însă, neapărat, de numărul celor cu atribuții de asistență socială, ci de ponderea celor calificați în acest domeniu. Conform Recensământului SPAS realizat de Banca Mondială în România în anul 2014, „în cele mai multe localități rurale există doar 1–2 persoane cu atribuții de asistență socială (și foarte puțini asistenți sociali) care răspund nevoilor unei populații care este de obicei răspândită între 2 și 40 de sate, aflate, de multe ori, la mulți kilometri depărtare. În orașele mici (cele cu mai puțin de 20.000 de locuitori), SPAS este format, de obicei, dintr-un asistent social profesionist și două sau trei alte persoane cu atribuții de asistență socială (…). În zonele rurale și în orașele mici, lipsa resurselor umane, împreună cu bugetul local limitat pentru finanțarea activităților de asistență socială conduc la o capacitate redusă pentru evaluarea și dezvoltarea serviciilor sociale” (*Strategia națională de reducere a sărăciei… 2015–2020,* MMFPSPV, 2015, 47).

Potrivit aceluiași recensământ al Băncii Mondiale, deficitul de personal SPAS în localitățile rurale și orașele sub 50.000 de locuitori se ridică la 2.300–3.600 de persoane.

Pe de altă parte, în timp ce în Polonia, activitățile ce definesc configurarea sistemului de protecție socială sunt arondate nivelului regional și zonal, în România astfel de activități sunt total centralizate și, în plus, sunt configurate de standarde predefinite rigide și stabilite, în cvasiexclusivitate, la nivel central.

O altă diferență majoră între cele două sisteme de protecție socială vizează tipul beneficiilor monetare adresate și acordate, preponderent categorial în România, respectiv, preponderent prin testarea mijloacelor, în Polonia. Excepția notabilă o reprezintă un program recent, foarte mediatizat și considerat foarte important din perspectiva asumării unei politici pronataliste, program denumit 500+, program de ajutor pentru creșterea și educarea copiilor.

În Polonia nu există, până la implemenarea acestui program, în 2015, alocație universală pentru copii, ci doar alocații acordate cu testarea mijloacelor, iar nivelul acestora este unul scăzut, comparabil cu cel din România (unde are, însă, caracter universalist).

Programul 500+ prevede acordarea unui sprijin monetar necondiționat de nivelul veniturilor familiilor cu copii, dar care se acordă doar începând cu cel de-al doilea copil al familiei. Sprijinul este de 500 de zloți lunar, aproximativ echivalentul a 500 de lei, mult sub valoarea minimă a indemnizației de creșterea a copilului din România. Spre deosebire însă de acest tip de beneficiu, ajutorul acesta de 500 de zloți se acordă nediferențiat, tuturor familiilor indiferent de statutul lor socioocupațional și de contribuțiile sau impozitele plătite și este adresat fiecărui copil, începând cu cel de-al doilea copil al familiei (primul copil beneficiază de alocația lunară de 95–124 de zloți, care crește odată cu vârsta copilului, dar beneficiul este condiționat de un venit maxim pe adult echivalent foarte apropiat de pragul sărăciei relative din România și semnificativ sub pragul sărăciei relative din Polonia).

În plus, se acordă un ajutor pentru mamele singure cu copii, pentru maximum un an, de 1.000 de zloți/lună, iar pentru familiile care îngrijesc un copil cu dizabilități full time ajutorul este de 1.407 zloți/lună.

În altă ordine de idei, Polonia experimentează probleme sociale asemănătoare cu cele existente în România, precum criza structurală a pieței forței de muncă, ocuparea precară în agricultura de subzistență, precum și probleme demografice generate de migrația externă mare, îmbătrânirea populației, natalitate scăzută.

Dacă în ceea ce privește nivelul la care sistemul adresează aceste probleme prin sistemul de protecție socială diferențele nu sunt foarte mari și, pe anumite segmente, intervenția este mai importantă în România, acestea vizează, în special aspecte calitative ce generează un plus consistent de eficiență pentru sistemul de protecție socială din Polonia, dar și în ceea ce privește sistemele de protecție socială din Irlanda și din Catalunya, iar sintetizarea acestor aspecte ilustrează un complex cauzal ce generează ineficiența sistemului de protecție socială în reducerea sărăciei și prevenirea excluziunii sociale în România.

Concluzii

În România sistemul se bazează pe beneficii monetare categoriale și, în mult mai mică măsură, pe beneficii monetare bazate pe testarea mijloacelor. Sistemul este caracterizat de prevalența beneficiilor monetare, adresate slab diferențiat unor categorii mari de persoane, în dauna serviciilor sociale personalizate, slab reprezentate și foarte slab finanțate, ca pârghii de reducere a sărăciei și prevenire a excluziunii sociale.

Dimensiunile excluziunii sociale sunt adresate separat și, în mare parte, independent unele de altele, sistemul de protecție socială, școala, instituțiile medicale, instituțiile de sprijin și mediere a relației cu piața muncii sunt guvernate de reguli separate și, în practică, de colaborări, mai degrabă accidentale.

Descentralizarea sistemului de protecție socială, plusul de flexibilitate, resursa umană calificată și având responsabilități mai importante, dublate de libertate de decizie mai mare în evaluarea vulnerabilităților și nevoilor de intervenție socială, reprezintă atuurile unor sisteme de protecție socială mai eficiente, în țări în care resursele alocate sunt mai importante, mai bine focalizate către cei aflați în nevoie, prin mecanisme de sprijin echitabile, neprivilegiale și care presupun acțiunea conjugată a statului, a administrațiilor și comunităților locale, a școlii, a societății civile și a beneficiarilor înșiși, în efortul de reducere și prevenire a sărăciei și excluziunii sociale.

Note

[1] Articolul reprezintă varianta consolidată a materialului cu același nume, elaborat în cadrul temei de plan pentru anul 2018, *Calitatea vieții – calitatea societății: opțiuni pentru politici sociale,* coord. Cătălin Zamfir și Iulian Stănescu.

[2] Implementarea unui sistem de elaborare de politici publice în domeniul incluziunii sociale la nivelul MMJS, MMJS-INCE, 2016–2018.

[3] Capitol dezvoltat în capitolul *Sărăcia* din volumul Iuliana Precupețu, Elena Zamfir, coord., Calitatea Vieții. Un proiect pentru România, Editura Academiei, 2018.

[4] Abia în anul 2008, după 8 ani de creștere economică susținută, rata sărăciei absolute ajunge din nou la valoarea ei din 1990 – 5,7%.

[5] Există diferențe mari și între aceste pensii speciale și între categoriile de pensionari cu pensii speciale.

[6] Un exemplu elocvent: o pensie specială de 36.000 de lei (!!!) crește, ca urmare acestor măsuri, la 56.000 de lei brut, adică 50.500 de lei net) (salariul minim pe economie crește și el, cu 300 de lei brut, dar doar cu sub 100 de lei net).

[7] Sursa datelor: Eurostat, ESSPROS, WB, date preluate din MMFPSPV, 2015, Strategia Națională privind incluziunea socială și reducerea sărăciei 2015–2020, p. 45.

[8] Rezultatele acestor vizite de studiu, configurate din perspectiva instituțiilor selectate și vizitate, au fost prezentate în Rapoartele de activitate aferente, scrise împreună cu colegii Flavius Mihalache – pentru vizitele din Barcelona (Spania) și Dublin (Irlanda), respectiv, Simona Stănescu, pentru vizita din Polonia. Unele dintre datele prezentate și analizate aici au fost culese împreună cu colegii amintiți.

[9] După cum reiese din mai multe studii calitative pe care le-am făcut în cadrul mai multor proiecte la care am participat în ultimii ani pe tema grupurilor vulnerabile, a instituțiilor și stakeholderilor din sistemul de protecție socială.

Bibliografie

Banca Națională a României, 2011: *Raport asupra stabilității financiare;*

Ghețău,V. (2012) *Politici de creștere demografică: cum a balansat natalitatea către femeile salariate și instruite. România și politicile familiale europene.* Disponibil la http://cursdeguvernare.ro/politici-de-crestere-demografica-evaluarea-masurii-care-a-balansat-natalitatea-catre-femeile-salariate-și-instruite-cum-sta-romania-fata-de-politicile-familiale-europene.html. Accesat în 20.07.2018.

Mărginean, I. (2004) *Politica socială. Studii 1990–2004.* București: Expert.

Mărginean, I. și Vasile, M. (coord.) (2015) *Dicționar de Calitatea Vieții.* București: Expert.

Molnar, M. (1999) *Sărăcia și protecția socială.* București: România de Mâine.

Poenaru, M. (1998) *Politica socială și indicatori sociali.* București: All.

Stănculescu, M. S., Comșa, M., Berevoescu, I. et al. (1999) *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției.* București: Nemira.

Stănculescu, M. S. și Berevoiescu, I. (2004) *Sărac lipit, caut altă viață! Fenomenul sărăciei extreme și al zonelor sărace în România 2001.* București: Nemira.

Sztompka, P. (1999) *The Core of Post-communist Transformations* în T. Boje, B. van Steenbergen și S. Walby (eds.), *The european Societes: Fusion or Fission?* Londra, New York: Routledge, vol. 3(4), 449–466.

Teșliuc, C. M. și Pop, L. (2001) *Sărăcia și sistemul de protecție socială.* Iași: Polirom.

Townsend, P. (1979) *Poverty in The United Kingdom.* Londra: Penguin Books.

Vlăsceanu, L. (2001) *Politică și dezvoltare. România, încotro?* București: Trei.

Voicu, B. (2006) Abordări subiective și consensuale ale sărăciei. Despre deprivarea relativă. *Calitatea Vieții,* 3–4, 233–252.

Voicu, B. (2005) *Penuria postmodernă a postcomunismului românesc,* vol.1. Iași: Expert Projects.

Voicu, M. (2005) *Ce fel de bunăstare își doresc românii? Despre legitimitatea politicilor sociale.* Iași: Experts Projects.

Verdery, C. (2003) *Socialismul: ce a fost și ce urmează.* Iași: Institutul European.

Vlad, I.-V. (coord.) (2016) *Strategia socioeconomică a României în următorii 20 de ani,* vol. 3. București: Academiei Române.

Zamfir, C., Stănescu, I. și Ilie, S. (coord.) (2010) *Raportul social al ICCV. După 20 de ani: opțiuni pentru România.*

Zamfir, C. (1999) *Politici sociale în România.* București: Expert.

Zamfir, C. (coord.) (2001) *Situația sărăciei în România.* ICCV-PNUD.

Zamfir, C. (coord.) (2005) *Diagnoza sărăciei și a riscurilor în dezvoltarea copilului în România. Raport de cerecetare,* ICCV. Disponibil online la: www.iccv.ro . Accesat în 20.09.2010.

Zamfir, E. și Zamfir, C. (1995) *Politici sociale: România în context European.* București: Alternative.

Zamfir, E. (coord.) (2000) *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară.* București: Expert.

***

Guvernul României, HG nr. 829 din 31 iulie 2002 privind aprobarea Planului național antisărăcie și promovare a incluziunii sociale, MO, 2002.

Guvernul României (2015) *Strategia națională privind incluziunea socială și reducerea sărăciei pentru perioada 2015–2020.*

MMJS (2017) Raport statistic privind activitatea M.M.J.S. în domeniul asistenței sociale în anul 2016.

INS (2016) *Tendințe sociale.*

http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_50&language=en,

http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc270&plugin=1

http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1

http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi230&plugin=1

http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_52&language=en

Tranziția la o Românie modernă de tip occidental[1]

Cătălin Zamfir*
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: After the fall of the communist regime, Romania was left in a state of major indecisions and lack of consensus regarding its own development and, even though plans for transition were coagulated, they were not put in place. Various social groups can be distinguishable as important actors in the first years after 1989. The transition from communism to capitalism involved major changes in economy and production, as well as in the social structure of Romania. Associated with these changes, the role of the state has been restructured and diminished. Using quantitative data available from national as well as European surveys, the argument of this study is that the lack of a consistent strategy of reform, coupled with a flagrant disregard of the social costs and effects of the structural change in 1989, set Romania on a difficult course and severely affected the everyday lives of Romanians. Poor economic performances, caused by the dismantling of industry and the lack of efficiency of agriculture, result in low wages, social inequalities and poverty. Further, these imbalances seem to have been disregarded in public policies and government strategies so far, as the role of the state as provider of welfare and improvements in quality of life shrank considerably in the transition period.

Keywords: *transition, strategies of transition, state, welfare, standard of living.*

Cuvinte-cheie: *tranziție, strategii ale tranziției, stat, bunăstare, standard de viață.*

1989 a deschis o nouă fază a Istoriei Românei. S-a închis experiența modelului comunist și s-au deschis noi oportunități. Acum, după 29 de ani, putem face o evaluare a experienței tranziției spre o nouă societate. Entuziasmul primelor zile ale lui ’89 a făcut loc dificultăților problemelor complexe ale unei schimbări sociale de o profunzime unică în istorie.

Decembrie 16–22 1989: Revoluția română

Sfârșitul lui 1989: Situația socială devine din ce în ce mai tensionată. Se acumulează nemulțumirile. Un larg consens că nimic nu se poate schimba dacă nu cade Ceaușescu și întregul lui sistem. Dar Ceaușescu avea mijloace puternice de control. O schimbare socială profundă devine presantă. Neputința produce resemnare. Dar resemnarea fixată de ani începe să facă loc frustrării colective care, în orice moment, poate exploda. Era nevoie doar de un eveniment, un semnal care să declanșeze explozia socială.

16 decembrie Timișoara. S-a descătușat o mobilizare colectivă: strada este ocupată. Ceaușescu nu era dispus să cedeze și a recurs la mijloace sângeroase de represiune. Au urmat câteva zile în care timișorenii s-au simțit singuri în fața teroarei dezlănțuite. Dar procesul început, oricât de violentă ar fi fost represiunea, nu putea să nu continue. Era de presupus că Ceaușescu va rezista. S-a instaurat în întreaga țară un sentiment de disperare.

21–22 decembrie: revoltă populară în București. Fricile individuale au făcut loc voinței colective de acțiune. Populația este în

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București. E-mail: catalin.basarab@gmail.com.

stradă. Fuga lui Ceaușescu. Bucurie generală. Începe schimbarea.

Consensul Revoluției

Starea de spirit colectivă s-a cristalizat în jurul unui obiectiv imediat: eliminarea de la putere a lui Ceaușescu și a oamenilor lui, desființarea instrumentului politic al dictaturii comuniste, Partidul Comunist. Oamenii lui Ceaușescu au dispărut de la putere odată cu Ceaușescu. Nimeni nu se mai simțea amenințat de acest grup. Câțiva din conducerea PCR au fost arestați, dar nimeni nu considera că măsura ar fi fost importantă pentru asigurarea securității Revoluției. Singura instituție care era instrumentul menținerii sistemului comunist era Partidul Comunist cu cei mai mult de 3 milioane de membri. Unii au considerat că el ar trebui interzis prin lege. Dar cei mai mulți au făcut o observație de bun simț: Partidul Comunist *de facto* nu mai exista. Nimeni nu a cerut recunoașterea existenței lui. Unii au vrut să înființeze un partid sau altul de tip comunist, dar nu au reușit să obțină o susținere semnificativă.

Revoluția română nu a fost o luptă cu grupuri sociale care ar fi susținut vechiul regim. A fost o Revoluție de eliberare de Ceaușescu. Una dintre marile realizări ale regimului comunist a fost crearea unui foarte larg consens în jurul schimbării sistemului ceaușist și a sistemului comunist pe care 25 de ani acesta l-a promovat. O posibilă reformă a sistemului comunist era greu să mai fie luată în considerare. Momentul ei a avut un vârf în anii ’60, dar s-a consumat în anii ’70–’80. A devenit clară incapacitatea lui de a se reforma. Și mai ales competiția cu Occidentul fusese pierdută.

Cu excepția Partidului Comunist, toate instituțiile existente erau instituții ale unei societăți moderne, e drept cu o orientare imprimată de sistemul comunist. Ele nu trebuiau distruse, ci restructurate în noul context. Revoluția nu a avut ca obiectiv distrugerea statului dezvoltat în perioada comunistă, ci reforma lui. Au apărut mai multe partide politice, alegerile au fost bazate pe competiția electorală. Parlamentul își reia funcția sa normală.

Perioada postcomunistă: etape

Cele aproape trei decenii (1989–2018) de la Revoluția din Decembrie 1989 și până la centenarul Marii Uniri pot fi împărțite în **două perioade** (Stănescu, 2014):

- **Tranziția, 1989–2004,** de la o societate organizată după modelul comunist sovietic la o societate capitalistă, după modelul occidental. În această perioadă au fost realizate cele mai importante schimbări structurale politice, sociale și economice. 2004 este anul finalizării obiectivelor tranziției, mai ales a marilor privatizări; Comisia Europeană acordă României statutul de economie de piață funcțională; în acest an sunt îndeplinite cele două obiective ale proiectului extern al tranziției: aderarea la NATO (2004) și declanșarea procedurii de aderare la Uniunea Europeană, finalizată în 2007.

Tranziția poate fi împărțită la rândul său în **două faze:**

  - Prima fază a tranziției dominată de privatizarea rapidă, predominant distructivă: 1990–2000
  - **A doua fază este caracterizată de *privatizarea marilor companii*** care ocupă poziții strategice în economia românească; **ieșirea treptată din criza economică** a anilor ’90, ajungându-se la nivelul lui 1989 în 2004: **2001–2004.**
- Consolidarea organizării societății românești în forma unei societăți capitaliste, ieșirea din subdezvoltare și integrarea României în Uniunea Europeană: 2005–2018

România în tranziție: 1989–2004

Obiectivele tranziției au fost realizate: schimbarea sistemului politic, de la cel centrat pe partidul comunist unic, la pluripartidism; parlamentul, eliberat de dictatura partidului unic, a devenit un spațiu legislativ al confruntării partidelor politice; se schimbă întregul sistem legislativ; s-au declanșat schimbări în toate sferele vieții sociale, în concordanță cu noul model de societate și mai ales orientate de asimilarea experienței occidentale. Schimbarea structurii sistemului politic s-a realizat rapid, în chiar 1990: apariția multor partide politice și alegeri parlamentare la care au participat toate partidele.

Schimbarea structurii socio-economice a țării a fost mult mai complexă, durând 15 ani: eliminarea rolului statului ca organizator al economiei și înlocuirea lui cu economia de piață. Întreprinderile „de stat" nu mai sunt integrate într-un sistem național al economiei socialiste, organizate și controlate de mecanisme ale statului, ci devin actori liberi pe piața economică. Dar obiectivul cel mai complex, cu efecte structurale puternice, a fost privatizarea întreprinderilor de stat. Privatizarea numărului imens de întreprinderi proprietate de stat s-a dovedit mult mai complicată decât s-a presupus inițial. Privatizarea capacităților productive de valoare urma să fie o privatizare *pentru dezvoltare.*

Strategia tranziției. Dilema: cum tăiem pisica?

Tranziția de la comunism la capitalism este un caz nou în istorie de ***schimbare proiectată*** a întregii societăți. Ea nu a reprezentat un proces spontan, ci a fost de la început orientat de o *strategie,* care a inclus un program de schimbare a societății, economiei și instituțiilor. Este un proces de ***reformă*** în toate sferele vieții sociale, realizată pe o perioadă relativ scurtă, cu ***obiective clare*** de realizat: o societate capitalistă, viitoare membră a Uniunii Europene, deci asimilând modelele europene.

Primele zile după 22 decembrie 1989, termenul care întrunea acceptul întregii colectivități era cel de Revoluție: o înlocuire a regimului ceaușist și adoptarea unei *strategii deschise de schimbare.* Pas cu pas se vor clarifica schimbările care vor fi adoptate.

A apărut apoi un nou termen, cel de **tranziție,** adoptat de toate țările europene foste socialiste. Acest termen a structurat procesul de schimbare. Tranziția reprezintă al doilea proces de *schimbare proiectată* experimentat de societatea românească, după perioada comunistă.

Orientarea strategică a tranziției a întrunit un larg consens: adoptarea modelului occidental de societate, sistem politic pluripartidist, economie de piață, bazată pe proprietatea privată. Pe acest fond comun, politica românească a fost dominată de diferențe în ceea ce privește prioritățile și mecanismele realizării acestui program: ***terapia de șoc, realizată rapid, „dintr-odată"*** **versus** ***strategia tranziției controlată și proiectată***.

Strategia Postolache

Chiar în primele zile după Revoluție s-a conturat nevoia unei viziuni: ce trebuie să facem *după*? În climatul tensionat care a urmat Revoluției, profesorul Tudorel Postolache a avut o inițiativă care a oferit o clarificare a perspectivei României. Pe 27 februarie 1990 s-a înființat *Comisia guvernamentală* cu misiunea de a elabora *Programul economic al Guvernului de tranziție către o economie de piață.* Programul urma să fie realizat de specialiști din unitățile economice, institute de cercetare și proiectare, din învățământul superior și cercetare, precum și de la ministere și celelalte organe centrale,

însumând peste 1.200 de specialiști români. Profesorul Tudorel Postolache a obținut, totodată, lucru foarte important politic, și acceptul de principiu al liderilor din partidele istorice. *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România* a fost lansată în luna *mai 1990.* Documentul conținea principalele opțiuni politice și un plan de implementare a *Strategiei:* eșalonarea principalelor măsuri care urmau să fie adoptate în 1990–1992 și un set de 41 de legi, esențiale pentru implementarea noului program.

Strategia Postolache a lansat o nouă coaliție națională între actorii politici, sindicaliști, tehnocrați, oameni de știință, întreaga populație (Postolache, 1990).

Sunt șase opțiuni fundamentale ale *Strategiei:*

* Obiectivele centrale ale reformei economice: **promovarea economiei de piață** care a presupus un complex program de schimbare a legislației care urma a fi realizat rapid, în 2–3 ani. Totodată, lansarea **privatizării pe o scară largă** a importante sfere ale proprietății publice, componentă importantă a economiei de piață.
* În dezbaterea între „*terapia de șoc*" sau „*tranziție graduală de durată*", *Programul* propune o alternativă: **strategia tranziției graduale efectuată în ritm rapid**… **în mod accelerat**… **în cel mult 2–3 ani**" (Postolache, 1990*,* 11–12). Spre deosebire de terapia de șoc, deși și ea accelerată, se prevede **un program planificat de schimbare, cu identificarea etapelor, măsurilor și prevenirea/compensarea costurilor.** Strategia Postolache are în vedere ca obiectiv prioritar al tranziției, realizat între-un ritm rapid, introducerea noului sistem instituțional al economiei de piață, iar nu ritmul privatizării. Privatizarea este și ea necesară, dar un obiectiv secundar în raport cu introducerea economiei de piață.
* Statul, eliberat de practicile dictatoriale și birocratice, urma să aibă un **rol activ** în proiectarea procesului de tranziție, în susținerea și monitorizarea schimbării și dezvoltării social-economice a țării.
* Economia românească, **orientată de interesul național,** conectată la economia mondială, urma să-și promoveze propriile sale interese. Strategia reformei economice are ca obiectiv identificarea punctelor tari și slabe ale economiei românești, a resurselor naturale, a oportunităților și direcțiilor prioritare de dezvoltare.
* *Strategia* tranziției urmează să fie elaborată printr-un larg proces democratic, de specialiștii interni, identificând formele specifice contextului românesc. „Încercarea … de a importa *in toto* un «model» anume, din alte spații naționale, nu se justifică" (Postolache, 1990, 11). Este nevoie de o strategie adaptată flexibil la condițiile României.
* *Strategia* include o opțiune fundamentală a politicii sociale complementară reformei economiei: obiectivul global al întregii reforme este **creșterea calității vieții comunității.** Schimbările sociale vor produce inevitabil *costuri sociale,* dar urmau să fie de la început prevenite și compensate printr-o **protecție socială accentuată.** Pentru aceasta se prevede o creștere inevitabilă a cheltuielilor sociale în perioada tranziției. În fiecare etapă este necesar să se identifice seturi de priorități de ordin social, obiectivul fiind apropierea de standardul de viață european al populației. Este complet inacceptabilă reluarea tezei ceaușiste „sacrificii actuale pentru un viitor mai bun". Este nevoie, **chiar în cursul tranziției, și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază**" (Postolache, 1990, 12).

Tranziția se va realiza nu prin cădere economică, printr-o terapie de șoc, ci **cu** o creștere planificată, susținută. O reformă prin dezvoltare. Din 1991 se prevede o creștere economică anuală de cel puțin **3,7–3,8.**

Tranziția s-a dovedit o perioadă extrem de importantă. Modul în care tranziția s-a realizat și-a pus amprenta asupra anilor care au urmat.

Strategia adoptată a tranziției

Guvernările românești au abandonat treptat Strategia Postolache, înlocuind-o cu alte opțiuni strategice. Dacă Strategia Postolache a fost expusă într-un document adoptat printr-o decizie politică guvernamentală (HG), strategia practicată nu poate fi găsită într-un text oficial. Ea s-a concretizat în cooperarea guvernărilor românești cu instituțiile internaționale. În cea mai mare parte o putem însă găsi în acordurile încheiate de guvernele succesive cu FMI și Banca Mondială. Între 1990 și 2014, România avea să încheie 10 acorduri de tip *stand-by* cu FMI (Stănescu, 2014, 325).

În politica tranziției în întreaga perioadă pot fi identificate câteva opțiuni strategice fundamentale, formând un complex strategic care a dominat, cu anumite variații, întreaga perioadă.

- *Privatizare totală, realizată rapid, „cu orice preț".* Dacă în Strategia Postolache privatizarea era considerată un **mijloc,** instrument de eficientizare a economiei, ***privatizare cu creștere,*** ea a devenit **obiectiv** politic prioritar: privatizarea rapidă, realizată *oricum,* chiar „pe un leu". Imaginea preferată era *strategia tăierii pisicii* (a economiei): *o tai pe bucățele, deci o durere de lung termen, sau o tai dintr-odată.* Rapiditatea privatizării a devenit principalul indice al performanței tranziției. Guvernele au fost constant criticate că nu fac suficient de rapid privatizarea. Au fost adoptate, în acordurile cu instituțiile internaționale, planuri anuale de privatizare, liste de întreprinderi care urmau să fie privatizate. Orice privatizare este bună. Nu au existat discuții asupra condițiilor în care o privatizare ar putea afecta interesul național. Nu găsim analize critice ale unor privatizări greșite. Este opțiunea *viziunii neoliberale:* statul este un prost manager/privatul este eficient. Politica privatizării este deschisă: totul trebuie privatizat, fără a include nici măcar unele zone care ar fi putut rămâne în proprietatea statului. Se abandonează teoria clasică că monopolul privat este mai prost decât monopolul public. S-a presupus tacit că privatizarea va fi totală. Nu există formularea unor întreprinderi care să fie exceptate de la privatizare sau, cel puțin, statul român să păstreze o poziție în acestea. Din acest motiv nu a existat o preocupare specială pentru reforma managementului întreprinderilor de stat și de monitorizare/evaluare a eficienței acestora.

Privatizarea este completată cu **retrocedarea** proprietăților confiscate de regimul comunist. Nu avem încă date clare cu privire la numărul de proprietăți retrocedate și a tipurilor lor. Fraudele din acest proces au avut efecte distructive importante asupra economiei și a funcționării sociale. Samsarii au transformat retrocedările într-o sursă de enorme profituri, multe dintre ele oneroase.

- *Politica statului minimal.* Tranziția românească a fost obsedată de *teoria statului rău.* Intervenția statului trebuie evitată, mai ales din economie care are propria ei logică. În plus, economia românească este o parte a economiei mondiale și amestecul statului român încalcă regulile economiei mondiale. Rolul activ al statului în această perioadă a fost doar în promovarea privatizării. Economia de piață va asigura o creștere economică rapidă, fără intervenția statului. Și problemele sociale grave vor fi soluționate treptat de către economia de piață și de către societatea civilă, statul având doar o politică socială minimală.

Derobarea statului de responsabilități economice și sociale, cu excepția privatizării, statul minimal se subțiază ca un

simplu **stat de drept:** un arbitru juridic, care asigură funcționarea legală a societății. Conceptul central de **stat de drept** este statul mic, neintervenționist economic și cu funcții sociale limitate. Chiar sistemele de sănătate și educaționale trebuie pas cu pas introduse în sistemul economiei de piață. Au dispărut preocupările politice pentru orice proiectare a politicii de dezvoltare social-economică.

Privatizarea rapidă și *statul mic* sunt opțiuni politice cu consecințe strategice derivate.

- Noua economie în formare este concepută nu ca *o economie națională,* cu interesele ei, ci o *parte a economiei mondiale,* integrată în logica acesteia. A dominat un *„mondialism gol”* cu presupoziția că pe piața mondială actorii sunt exclusiv întreprinderile private, fără culoare națională. Se presupune, contrar evidenței, că națiunile, cu interesele lor, nu au niciun rol în economia mondializată. Conceptul de *economie românească* aproape a dispărut din discursul public. În această viziune, o politică economică nu-și mai are locul. Mecanismele economiei mondiale orientează economia. După integrarea în UE, preocuparea politică a fost centrată pe asimilarea reglementărilor europene. În programele politice ale partidelor nu au existat obiective economice naționale, cu excepția privatizării, ca de exemplu creșterea economică, creșterea ocupării sau susținerea unor sectoare.
- *Interesul național* nu apare decât marginal în programele politice. Chiar menționarea acestuia este tratată mai mult ca expresie a „naționalismului”. Logica economiei mondializate exclude un interes economic național. De aici și eliminarea preocupărilor de protejare în interes național a economiei, inclusiv a protejării resurselor naționale. Politic, România a fost un actor european slab. Interesul economic național începe să apară în ultimii ani, când România deja se plasează la periferia sistemului capitalist global.

Nu a existat o politică articulată de încurajare a capitalului național. S-au favorizat nu numai investițiile străine, dar și privatizarea către investitorii străini.

- Dispare **obiectivul dezvoltării economice și sociale a țării.** Programele cu FMI sunt de stabilizare economică, dar nu de dezvoltare economică. Era de fapt și o consecință a centrării pe cerințele economiei mondiale. S-a presupus că o economie privatizată și integrată în economia mondială va asigura prin ea însăși o creștere economică. În fapt, această presupoziție s-a dovedit a fi nejustificată. Chiar după 27 de ani, creșterea economică este datorată mai mult comerțului și consumului decât producției.
- *Slabul interes pentru managementul întreprinderilor (încă) de stat.* Controlul politic administrativ comunist a fost înlocuit cu surogatul unui control fictiv al unor consilii de administrație formată din persoane care nu aveau autoritate, adesea nici competență, de a promova interesul public.

Întreprinderile de stat au fost lăsate pradă proastei administrații, prin reglementările cel puțin neglijente ale managementului lor. Ele au fost exploatate în interesul „băieților deștepți”. Neglijarea managementului întreprinderilor de stat a avut mereu ca argument că statul este un prost administrator. În fapt, statul tranziției s-a dovedit a fi un administrator mult mai prost decât statul comunist.

Prima formă a corupției tranziției a apărut ca mijloc de exploatare a întreprinderilor de stat de către micile întreprinderi private care roiau în jurul lor. Multe întreprinderi de stat au fost astfel distruse, înainte de a fi privatizate.

- *Politica salariului mic, o politică salarială în defavoarea salariaților.* Justificarea: pentru a atrage investitorii. Obsesia dezvoltării economice prin atragerea de investitori străini a dus la păstrarea sub pragul decent a salariilor, astfel că la aproape trei decenii de la Revoluție

România are cele mai mici salarii din Europa. Abia începând cu 2017 s-au inițiat discuții despre creșterea proiectată a salariilor.

- *În contextul privatizării rapide, ca prioritate absolută, guvernările nu și-au asumat nicio responsabilitate de a lansa programe de creare de noi locuri de muncă.* Această politică a fost bine ilustrată de fostul președinte, Traian Băsescu, care a afirmat în mai multe rânduri că cei fără un loc de muncă „să se descurce, să plece în străinătate".
- *Costul social al tranziției considerat ca inevitabil: de aici, o ignorare sistematică a bunăstării populației.* Și politica socială este una minimală. Bunăstarea comunității din obiectiv prioritar al tranziției a devenit un cost inevitabil, care trebuie doar tolerat. Mai mult, atenția prea mare acordată socialului este considerată a fi o frână în calea unei tranziții de succes.

Configurația politică: grupurile social-politice

Viața politică a tranziției a fost bazată pe un consens global referitor la strategia reformei. Dincolo de acest consens, viața politică a fost dominată de controverse importante privitoare la *modalitatea* și *ritmul* de a realiza această reformă. Aceste diferențe de strategie politică pot fi sintetizate astfel: **reformă programată, proiectată** sau **terapie de șoc,** prin schimbări brutale care vor genera schimbări în lanț în întregul sistem.

Reforma programată reprezintă un proces de schimbare realizată „pas cu pas", desfășurată într-o perioadă suficientă de timp, nu prin măsuri brutale. Strategia reformei programate preferă schimbarea nu prin distrugerea, ci reforma sistemului existent. Statul are un rol important în întregul proces.

Terapia de șoc reprezenta o strategie diferită: o abordare radicală, o schimbare brutală „dintr-odată", schimbări de ruptură, introducerea rapidă a unor noi principii structurale, care produc un șoc în sistemul existent, forțând restructurări rapide în întregul sistem. Terapia de șoc accentuează importanța distrugerii vechiului sistem, ca punct de pornire al promovării noului sistem. Instrumentul cel mai puternic al terapiei de șoc a fost **privatizarea rapidă** și **retrocedarea proprietăților confiscate de comunism** (*restitutio in integrum).* Se invocă un argument moral-juridic: refacerea proprietăților „confiscate" de comunism în mod special retrocedarea clădirilor și terenurilor urbane și agricole. Statul urmează să se retragă cât mai mult posibil, un stat mic.

Aceste viziuni strategice au stat la baza politicilor promovate de două grupuri politice care au dominat peisajul politic al tranziției românești, pe care le-am numit **tehnocrații** și **anticomuniștii.** Ele au stat la baza diferențierii dintre partidele politice în întreaga perioadă.

Tehnocrații

Grupul tehnocraților este compus dintr-o mare masă de specialiști care ocupă pozițiile de specialitate și de conducere în toate sferele vieții sociale și la toate nivelurile economiei și administrației publice. Formați în procesul de modernizare a societății românești, au interiorizat cunoștințele și valorile standard ale modernizării. Au obținut o competență tehnică și administrativă ridicată.

Întreaga intelectualitate, inclusiv tehnocrații, avea în grade diferite o atitudine negativă față de comunism, din cauza experienței din ultimele decenii și a prestigiului în creștere a Occidentului. Modelul societăților occidentale a devenit o alternativă dezirabilă la comunismul impus de sovietici. Pentru cvasitotalitatea intelectualilor, comunismul era de domeniul trecutului. Ei s-au concentrat pe reformarea pas cu pas a sistemului complex moștenit. Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai

legați de interesele economiei naționale. Repetarea excesivă a pozițiilor anticomuniste este considerată inutilă sau chiar blocantă.

În ultimele două decenii ale comunismului, s-a produs un proces de cristalizare în rândul tehnocraților a unei stări de nemulțumire față de politica tot mai irațională și dictatorială a grupului Ceaușescu. O nouă viziune de schimbare socială începe să se contureze. Tehnocrații voiau o societate bazată pe specialiști, promovarea raționalității științei și a unei democrații în primul rând în interiorul grupului de specialiști, o *democrație tehnocrată.* Interesul național este semnificativ prezent în programele tehnocraților, aceștia fiind mai legați de interesele economiei și administrației naționale. Viziunea tehnocrată includea și o atitudine moderat *prosocială,* asumarea responsabilității sociale necesară pentru asigurarea unui suport social, absolut necesar pentru funcționarea unui sistem modern. Se poate vorbi despre o *politică tehnocrată reformistă și moderat prosocială.*

Tehnocrații ocupau deja pozițiile de conducere/de specialitate în vastul sistem economico-administrativ. Revoluția i-a eliberat de autoritatea irațională a sistemului politic ceaușist, oferindu-le putere în noul câmp politic. De la început ei și-au asumat responsabilitatea schimbării sociale pe care o promovau cu instrumentele administrative și politice pe care le dețineau. Ei preferau nu schimbarea în stradă și nici prin lupta grupurilor sociale/politice, ci reforma cu mijloace manageriale sau politice democratice ale statului.

Treptat, cei care ocupau poziții importante în sistemul administrării economiei și a sistemului public au avut acces la procesul de privatizare. Se naște astfel un nou segment social rezultat al întăririi relațiilor capital/administrare publică.

Partidele de orientare tehnocrată (cu diverse denumiri) au avut câteva caracteristici distinctive: o preferință pentru schimbări nu neapărat mai lente, dar pentru proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor excesive, o schimbare „organică"; o competență publică mai ridicată și evitarea măsurilor grăbite; o anumită sensibilitate politică pentru considerarea efectelor sociale ale reformei; o preocupare pentru obținerea suportului electoral. În programele tehnocraților promovarea economiei de piață era fără discuție necesară, dar privatizarea, deși considerată ca importantă, nu reprezenta a fi obiectivul central al reformelor.

Tehnocrații erau inițial în favoarea unei privatizări limitate în industrie și a unei restructurări și retehnologizări a sectorului industrial de stat. A existat preocuparea pentru identificarea zonelor eonomice în care privatizarea nu trebuie făcută sau făcută cu prudență și nu totală: întreprinderile din domeniul energetic, unele întreprinderi extractive, unele exploatări agricole și fonduri forestiere, transporturile și telecomunicațiile, domeniul învățământului, sănătății și protecției sociale. În agricultură recomanda menținerea cooperativelor agricole ca unități liber constituite ale producătorilor. În privința proprietăților agricole din proprietatea statului, 28% din suprafața agricolă a țării, era recomandată „reorganizarea întreprinderilor de stat pe principii moderne", inclusiv prin arendare sau concesionare.

În perioada 1992–1996 s-a preferat metoda MEBO (*Management Employee Buyouts*) de privatizare, prin care angajații și managerii primeau gratuit acțiuni sau aveau prioritate pentru a le cumpăra (Pasti, 2006). Acest tip de privatizare avea avantajul de a permite, mai ales prin pulverizarea acționariatului, conservarea controlului asupra întreprinderilor privatizate de către managerii existenți deveniți noii proprietari (Murgescu, 2010, 471).

Tehnocrații au obținut o largă susținere din partea populației pentru că ofereau o garanție de competență tehnică și administrativă și predictibilitate în conducere, evitarea schimbărilor brutale

caracterizate printr-un radicalism insuficient bazat pe competență; de asemenea, o deschidere pentru interesele populației. În topografia politică europeană, aceasta poate fi desemnată ca ***politică de centru ușor de stânga***, în niciun caz ***o politică de stânga***. Tehnocrații nu exprimau interesele masei sociale, ale muncitorilor și țăranilor, dar ca specialiști știau că trebuiau să ia în considerare și suportul social și să dezvolte și o protecție socială, însă moderată.

Tehnocrații promovau o viziune distinctă a diferențierii sociale bazată pe competență și pe poziția funcțională în sistemul organizării sociale, nu în primul rând pe proprietate. Un prestigiu de competență, pregătire profesională și poziție instituțională. Tehnocrații nu se voiau în primul rând capitaliști.

Anticomuniștii

Acest grup s-a angajat în lupta politică, veniți în general din afară sau de la marginea sistemului anterior: cei care fuseseră deposedați de proprietăți de către comunism, interesați de măsuri de retrocedare a proprietăților confiscate; persoane care în tinerețe au activat în partidele istorice, desființate de sistemul comunist, cei mai mulți dintre ei suferind de represiunea comunistă din anii ’50, cu ani grei de închisoare; iar la eliberare au ocupat poziții social-profesionale medii. Acest grup a fost restrâns, ieșind rapid din scena politică mai ales datorită vârstei. Se adaugă și persoane care au suferit politic datorită „originii nesănătoase”, a problemelor de „dosar”, datorită activității lor, sau, cei mai mulți, a familiei lor. Desigur și persoane din familii cu tradiții anticomuniste. Și persoane nemulțumite profund de sistemul comunist. Cei mai mulți dintre ei veneau nu din poziții importante în sistemul public și, inevitabil, au suferit de frustrarea că Revoluția nu le-a oferit recompense pentru ce au suferit. În România nu au existat grupuri de dizidenți suficient de cristalizate și influente.

Prioritatea acordată distrugerii structurilor comuniste a făcut ca în centrul programului politic să stea o temă negativă: ***anticomunismul***.

Datorită orientării predominant critice și a unui deficit de competență administrativă și de viziune constructivă, suportul public a fost constant redus. De aici și nevoia critică de a se diferenția net de tehnocrații care dețin poziții de putere și după Revoluție. Simțindu-se dezavantajați în competiția cu tehnocrații, ei au recurs la învinovățirea acestora de a fi „comuniști”, „neocomuniști”, adepți ai conservării în diferite forme a comunismului. Ei au acuzat continuu pe tehnocrați că încetinesc reforma. Frustrarea anticomuniștilor se exprima în formula „Revoluția a fost furată”. Și, de fapt, Revoluția nu a dat putere anticomuniștilor cei mai activi, care se considerau, prin suferințele lor și opțiunea net anticomunistă, a fi îndreptățiți.

Venind din afara sistemului existent, anticomuniștii s-au simțit confortabil adoptând un radicalism: tema reformelor este cea mai frecventă în discursul lor politic. Veniți la guvernare, prima fază este plină de „reforme”, de reguli insuficient elaborate și de aceea rezultatele au fost mai degrabă confuze și chiar distructive.

Prin opțiunea pentru reforme capitaliste radicale, anticomuniștii s-au plasat pe harta politică la „dreapta”, unii fiind chiar animați de visul neclar al unei reveniri la cursul istoric idealizat din perioada interbelică, întrerupt de comunism.

Anticomuniștii nu au trebuit să inventeze noi forme politice de coagulare. Ei au găsit partidele desființate de comunism, partidele „istorice”: Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănist Democrat, Partidul Social Democrat.

Intelectualii din acest grup, cu o susținere socială redusă, au dezvoltat „o ideologie a elitismului politic”: „populația nu este matură politic și ideologic, nu e pregătită pentru libertate și pentru *adevărata* democrație” (Zamfir, 2004, 60). O variantă extremistă a elitismului a fost dezvoltată de

unele grupuri de intelectuali, cu o viziune radicală de dreapta, susținute puternic financiar de organismele internaționale, mai ales de Fundația Soros.

În plus față de aceste orientări politice durabile, mai ales la începutul tranziției, s-au manifestat active și alte grupuri politice.

Revoluționarii din stradă

Zilele Revoluției au produs un grup foarte activ în revolta din stradă, în general tineri, dar și „marginalii" sistemului creat de comunism. Cum se întâmplă în toate revoluțiile, cei mai mulți dintre cei care în stradă au produs căderea vechiului sistem au găsit un sistem de conducere fie în mare măsură ocupat, fie s-au dovedit insuficient de pregătiți pentru competiția politică postrevoluționară. Grupul „revoluționarilor" a devenit imediat o problemă pentru tehnocrați. Cei mai mulți dintre ei s-au dovedit greu de asimilat în programul de reformă orientat de tehnocrați. Soluția adoptată a fost recunoașterea lor ca un grup cărora le-a oferit multe privilegii personale și i-au încurajat să lupte nu în sistemul politic, ci pentru mai multe drepturi individuale în calitate de „revoluționari". S-a creat o nouă marginalitate socială profitabilă, foștii revoluționari.

Grupul politic al comuniștilor

Așteptarea că imediat după Revoluție va deveni activ un grup format de „foștii comuniști" nu s-a confirmat. Atitudinea populației față de comunism a fost tradițional mai degrabă negativă, accentuată de criza socială a anilor '70–'80. Ceaușescu a produs o polarizare puternică în clasa politică. În ultimii ani, grupul din jurul lui Ceaușescu, cei mai mulți percepuți ca incompetenți, și restul oamenilor politici, tehnocrații. Comuniștii din convingere au devenit rarități.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul necesar de reconstrucție instituțională, dominat de tehnocrații care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor „istorice", promotorii unui program radical anticomunist care au tins să deplaseze lupta pentru putere în stradă. *Piața universității* a devenit expresia publică cea mai vizibilă a radicalismului anticomunist: învinuirea noii guvernări tehnocrate a fi comunistă sau insuficient de radicală.

Configurația politică: Partidele politice

Spre deosebire de celelalte țări foste comuniste, **Partidul Comunist Român,** identificat cu dictatura personală a lui Ceaușescu, s-a evaporat în Revoluție.

Frontul Salvării Naționale (FSN) s-a constituit în primele zile ale Revoluției. Inițial, FSN-ul a fost conceput nu ca un partid politic, ci ca o structură politică ce exprima consensul național produs de Revoluție, având misiunea de a guverna provizoriu până la alegeri, moment în care urma să se autodesființeze. La conducerea FSN au fost solicitate personalități politic semnificative, specialiști, oameni de știință și de cultură, militanți anticomuniști, tehnocrații având poziția centrală. La 6 ianuarie 1990, FSN s-a înregistrat ca partid politic.

Partidele istorice. Grupul social anticomunist s-a simțit marginalizat în noua formulă a *Frontului Salvării Naționale,* dominat de tehnocrați cu *ideologia lor a consensului național.* Grupul, cu un program anticomunist radical, cu opțiune de dreapta, a reconstituit partidele „istorice", PNȚCD, PNL și PSD, la care ulterior s-a adăugat și PD. De regulă, susținerea populară a fost mereu redusă. PD a adus partea mai de dreapta a tehnocraților, dar, ulterior, după eșecul guvernării Băsescu, topindu-se în PNL.

Partidele de dreapta au optat pentru un model de capitalism radical. Ele au susținut

o tranziție rapidă, neacordând nici o atenție unei politici sociale compensatorii pentru efectele sociale distructive ale reformei și nici unor programe de dezvoltare socială. Eticheta de comunism/neocomunism a fost mereu utilizată de grupul anticomuniștilor radicali pentru a desemna pe tehnocrați. În fapt, dreapta a exercitat o presiune constantă asupra tehnocraților să adopte măsuri forțate de schimbare.

Partidele istorice s-au confruntat cu o dublă problemă. În primul rând un suport public modest. La început, cele mai active grupuri în aceste partide au fost constituite din persoane persecutate/marginalizate în sistemul comunist, motivați mai degrabă de resentimente personale față de comunism. În al doilea rând, poate și mai grav, dificultatea de a imagina programe politice alternative la cele promovate de tehnocrați. Ce au găsit neocupat a fost în primul rând critica comunismului, utilizată din plin de partidele istorice. Partidele istorice au făcut din campania anticomunistă tema centrală a politicii lor. La aceasta se adăuga un al doilea spațiu politic slab ocupat: reîntoarcerea la starea precomunistă. Aceasta a luat forma *retrocedării* proprietăților, care, pe fondul unui gol de viziune asupra direcțiilor de dezvoltare social-economică postcomunistă, a devenit o obsesie care s-a întins pe toată perioada, cu efecte antieconomice și, mai ales, antisociale. Promovarea „terapiei de șoc" a fost dominată de obsesia „reformelor" adoptate rapid și de regulă slab articulate, de reforme „oricum". Este totodată caracterizată de o slabă atenție acordată compensării reformelor dure cu măsuri de protecție socială.

FSN ca partid. Datorită formării rapide a partidelor „istorice" (8 ianuarie PNȚCD, 15 ianuarie 1990 Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat din România), tehnocrații, cu ideologia lor a consensului național, s-au trezit depășiți. Ei au fost acuzați de noile partide că încearcă să introducă un nou monopol politic. Tehnocrații au fost astfel forțați să se exprime și ei într-un partid politic, dar au avut dificultăți de a se diferenția din interiorul lor, în mai multe partide politice (Zamfir, 2004, 118). Încălcând promisiunea inițială, tehnocrații au transformat Frontul Salvării Naționale (FSN), pe care îl dominau, într-un partid politic.

Politic, FSN s-a plasat la ***centru, cu o anumită sensibilitate pentru problemele sociale***. Acest partid, de la început, nu a fost un partid de stânga, ci promova viziunea politică a unei reforme programate a tehnocraților.

În alegerile din mai 1990, FSN a obținut o victorie zdrobitoare, 66,3%. Partidele istorice au obținut un suport electoral minor, PNȚCD 2,6% și PNL 7,3%. Înfrânte sever în alegeri, partidele istorice, mai ales PNȚCD, au deplasat lupta politică în stradă.

La centrul politic s-au format și alte partide, constituite tot de tehnocrați, care au fost grupate pe două direcții: o **orientare politică** de promovare explicită a interesului național, în principal PRM, și PUNR, ultimul ca o contragreutate la Partidul maghiar; și orientările **ecologiste. PSM, Partidul Socialist al Muncii,** a încercat să promoveze o opțiune pe care o numește „cea de-a treia cale", un compromis între socialismul clasic și capitalism, accentuând critica opțiunii „antinaționale" a celorlalte partide. Programul PSM nu era prea articulat și nici nu s-a bucurat de un suport important, mai ales datorită apropierea lui de vechiul partid comunisit. Aceste partide de centru au fost mereu apropiate de FSN/PSD. Ele au susținut în forme diferite politic guvernările PSD, accentuând izolarea politică a dreptei.

Scindarea politică a tehnocraților. Era inevitabil ca dezechilibrul politic să producă o scindare în cadrul tehnocraților. În 1992, FSN se împarte în două, FDSN, viitorul PSD, și PD-FSN, al cărui nume este scurtat mai apoi în PD. Primul dintre acestea păstrează și dezvoltă orientarea și programul FSN, în timp ce al doilea devine treptat un partid de dreapta, apropiindu-se de partidele istorice.

FDSN (viitorul PSD) optează pentru un anumit **gradualism** în transformarea

economiei și promovează importanța menținerii unui **sector de stat** în economie și un rol activ al statului în procesul de schimbare social-economică.

PD propune un program de o orientare tot mai accentuată de dreapta: reducerea rolului statului în economie, o privatizare mai agresivă, scopul fiind ca până în 1996 să fie privatizată 60% din economia de stat; în plan social, accentul se mută dinspre beneficiile universaliste către cele bazate pe testarea mijloacelor, iar măsurile de protecție socială individualizată, cât mai restrânse.

Opțiunea pentru sistemul semi-prezidențial. Opțiunea românească pentru poziția Președintelui în sistemul politic a fost diferită de cea a celorlalte țări în tranziție: nu o democrație parlamentară, cu un președinte cu autoritate limitată, ci o *democrație semi-parlamentară, semi-prezidențială.* S-au creat astfel două surse structurale de putere: parlamentul (și guvernul produs de parlament) și președintele. Președintele este ales prin vor universal, dar el nu are putere legislativă și nici executivă. La alegeri, candidații la președinție, datorită poziției confuze a președintelui, nu vin cu un program social-economic. Datorită largii autorități acordate de votul popular, dar cu neclarități în definirea limitelor, s-a produs o tendință continuă de exces de putere a președinților și un conflict structural continuu cu guvernul ales de parlament. Aceste două surse legale de putere pot fi convergente sau divergente. În perioada 1990–2016 parlamentul și președintele au avut aceeași orientare politică, deși conflictele nu au putut fi complet evitate: președinte Iliescu și Petre Roman prim-ministru; Constantinescu președinte și guvernele de dreapta; Iliescu și Adrian Năstase; Băsescu și Tăriceanu, conflict finalizat prin controlul total al lui Băsescu asupra guvernului și parlamentului. Alegerile din 2016 au creat o nouă situație: președintele ales are o orientare politică diferită de structura puterii parlamentare, fapt care a generat importante blocaje. Președintele Johannis a făcut declarații publice de ostilitate față de PSD, dusă până la intenția de a-și forma propriul său partid, încălcând evident prevederile Constituției.

Președintele a fost mereu tentat să lărgească sfera sa de putere, intrând inevitabil în conflict cu parlamentul și guvernul. Tendința de a recurge la diferite forme de autoritarism prezidențial, inclusiv prin utilizarea instituțiilor „de forță" (SRI în primul rând) este un risc structural al actualei formule guvernamentale.

Organismele internaționale. Occidentul a avut un rol foarte important în orientarea tranziției din România: organizațiile internaționale (FMI, Banca Mondială), țările occidentale importante, mai ales SUA, dar și Olanda, Regatul Unit și tot mai mult Uniunea Europeană. Programele de intervenție ale FMI și BM își bazau măsurile pe teoriile economice de tip neoliberal (Williamson, 1989; Stănescu, 2014, 173).

Foarte puțin s-a scris despre opțiunile strategice ale Occidentului privitoare la tranziția românească. Aici vom formula doar câteva caracteristici distinctive, cu titlu de ipoteze.

Occidentul a avut o preferință accentuată pentru *strategia terapiei de șoc,* o tranziție rapidă, cu prioritate absolută acordată privatizării rapide, chiar făcută „oricum"; deschiderea imediată către piața mondială; considerarea costurilor sociale ale tranziției ca inevitabile și, în consecință, acordarea unei atenții prea importante protecției sociale este estimată chiar a fi contraproductivă pentru succesul tranziției.

Preferința Occidentului pentru terapia de șoc explică și susținerea de către Occident a partidelor de dreapta și o atitudine circumspectă față de partidele cu opțiune pentru o tranziție mai ordonată și proiectată, mai sensibilă la problemele sociale; și, mai ales, față de partidele cu o orientare mai centrată pe interesul național. Atitudinea rezervată, sau chiar negativă, este evidentă în cazul principalului partid al tehnocrației, PSD.

Un caz semnificativ. Principiul „rotării la putere" a fost susținut manifest de Occident

de câte ori la putere era partidul tehnocraților/social-democrată (1996 și 2004), dar nu și când la putere era de dreapta (2000, 2009). Alegerile din 1996 au fost un exemplu foarte clar: după o guvernare tehnocrată care începuse să scoată România din criza primilor ani, în condițiile în care partidele de dreapta nu aveau programe clare și nici echipe politice credibile, Occidentul a exercitat o susținere puternică a dreptei cu argumentul că o asemenea „rotare" la putere este un indicator al democrației. Guvernarea de dreapta (1997–2000) a câștigat alegerile la limită cu susținerea puternică a Occidentului, fără a se lua în considerare faptul că forțele de opoziție nu erau deloc pregătite pentru guvernare. Iar rezultatele au fost catastrofale pentru România.

În ciuda rezultatelor mai mult decât proaste și a lipsei de popularitate, Occidentul a susținut în momente cruciale guvernarea Băsescu. A fost șocantă intervenția occidentală pentru anularea votului covârșitor de demitere a președintelui Băsescu în 2012. Sau susținerea ciudată a lui Kovesi, al cărei comportament, în poziția de putere pe care o ocupa, a generat o largă nemulțumire, inclusiv cu acuzații de încălcare a Constituției și de puternice tendințe spre un nou tip de dictatură a „statului paralel".

De ce o asemenea preferință politică a Occidentului pentru susținerea „terapiei de șoc" și a partidelor de dreapta? Singura ipoteză formulată în discuțiile publice a fost invocată posibila teamă a Occidentului că țările foste comuniste ar fi putut fi tentate să se reîntoarcă la sistemul comunist sau mai probabil explorarea unor opțiuni diferite de cea a Occidentului, sub forma unei „a treia cale" (Zamfir, 2004).

Este interesant că „nostalgia pentru perioada comunistă" a devenit un obiect de studiu pentru cercetătorii din științele sociale, în special în Occident. Aceste studii explicau atitudinea critică a populației față de rezultatele strategiei dure ale tranziției prin cauze ca nostalgia, inadaptarea populației la noile condiții din postcomunism, inclusiv prin persistența valorilor „colectiviste" incompatibile cu cele „individualiste", dezirabile într-un regim politic democratic și într-un sistem economic de tip capitalist (Poenaru, 2017, 191–192). Nu ar fi vorba de insatisfacția față de politica tranziției, ci de rămășițele „vechii mentalități".

Succesiunea guvernărilor: Polarizarea politică dezechilibrată

Situația politică a devenit chiar după Revoluție confuză.

În țară, grupul politic al tehnocraților a fost de la început foarte puternic, obținând un suport popular masiv. Grupările anticomuniste nu s-au bucurat de suport popular datorită nu atitudinii lor anticomuniste, ci a radicalismului lor extremist lipsit de un program clar de reformă.

În afara țării, percepția situației politice din România era complet diferită. Mulți lideri occidentali au părut îngrijorați de faptul că ar fi existat în România posibilitatea dezvoltării unor mișcări insuficient necomuniste, căutarea unor direcții oarecum diferite de obiectivul unei schimbări capitaliste forțate. Opțiunea terapiei de șoc oferea garanția înscrierii ireversibile pe calea capitalismului, în timp ce strategia schimbării proiectate promovată de tehnocrați includea pentru politicienii occidentali unele riscuri. Din acest motiv, Occidentul de la început a avut o atitudine de suspiciune, chiar dacă nu explicit negativă față de formațiunile politice ale tehnocraților. Occidentul a susținut pe toate mijloacele grupările politice anticomuniste și au exercitat puternice presiuni asupra guvernelor de a adopta strategia terapiei de șoc. Obiectivul central a fost privatizarea rapidă, reforme introduse rapid ca o garanție a înscrierii pe o cale clar de tip capitalist.

Toate guvernările au promovat același program al tranziției: reforma instituțională și privatizarea ca obiectiv prioritar, indiferent dacă aceasta implică riscul distrugerii capacităților productive. Dar au existat și diferențe importante: guvernările tehnocraților au optat pentru o strategie de privatizare mai prudentă, un rol mai activ al statului, cu rezultate economice vizibile mai bune. Guvernările anticomuniste de dreapta au promovat o privatizare cu orice preț, rapidă, indiferent de posibilele lor efecte economice și sociale distructive.

Guvernările în acești 29 de ani s-au caracterizat printr-o polarizare politică dezechilibrată. Guvernările tehnocrate au câștigat la scoruri electorale apreciabile și au obținut rezultate economice și sociale pozitive. Guvernările anticomuniste au câștigat alegerile cu scoruri electorale mici, cu sprijinul explicit al Occidentului; rezultatele economice și sociale au fost negative, producând puternice crize social-economice.

În această perioadă a existat o explozie a partidelor: au apărut, dar au și dispărut. Dar orientările politice s-au concretizat în coalițiile guvernamentale.

Partidele tehnocraților: PSD – anterior FSN, FDSN –, AUR, PDAR, PER, PRM; ALDE.

Partidele anticomuniste, „istorice": PNȚCD, PNL, PD.

PD s-a dezvoltat ca un partid al unui segment al tehnocraților, dar cu o politică anti-PSD, cu o orientare de dreapta, a preferat mereu alianțe cu partidele anticomuniste.

Luna ianuarie 1990 a fost caracterizată, pe de o parte, de procesul de reconstrucție instituțională dominat de „tehnocrații" care preluaseră inițiativa politică, și, pe de altă parte, de grupurile care se considerau continuatorii partidelor „istorice" și care, în stradă, promovau în lupta pentru putere un program radical anticomunist.

Alegerile din 1990 au confirmat polarizarea politică dezechilibrată care a dominat întreaga perioadă ulterioară. În alegerile din 1990, FSN, partidul tehnocraților, a primit un larg suport social, **66%,** și partidele „istorice", violent anticomuniste (PNȚCD și PNL), cu un suport social marginal **11%.**

Polarizarea politică dezechilibrată se va menține pe întreaga perioadă a tranziției.

Putem formula o estimare globală: PSD, al tehnocraților, de câte ori a câștigat alegerile, a făcut-o cu o mare majoritate: 1990 (66,4%), 1992 (53,6%), 2000 (69,2%), 2012 (66,3%), 2016 (52,9%). Și când nu a câștigat, s-a menținut la un nivel ridicat, peste 30% din voturi. Guvernările de dreapta au câștigat: 1996 (51,0%), 2004 (PNL+PD – 34%), 2008 (53,9%), dar cu sprijinul important al Occidentului. Suportul masiv al Occidentului pentru Băsescu și partidul său a câștigat la limită alegerile din 2008, dar ulterior s-au accentuat de fraudă. Și alegerile din 2004 au stârnit unele suspiciuni.

În 2004, Traian Băsescu a fost ales președinte, dar în parlament voturile au fost diferite. Partidele tehnocraților, „de stânga", au obținut mai multe voturi: PDSR+PUR 37% și PRM 13%; PNL+PD 31%. Noul președinte, Traian Băsescu, a manipulat parlamentul, obținând „guvernul său", bazat pe o nouă coaliție: PNL+PD+PUR+UDMR+Minoritățile naționale altele decât cele maghiare. Perioadele cu guvernări de dreapta, cu excepția guvernului Tăriceanu, au fost asociate cu crize economice și sociale, urmate de alegeri la care ele au obținut căderi electorale catastrofale: 14,5% în 2000 și 13,6% în 2012.

Dinamica economiei: tranziția și post-tranziția, 1989–2018

Datele indică faptul că reforma tranziției în România nu s-a făcut cu o creștere, ci cu o scădere economică drastică. Costul economic al reformei a fost foarte ridicat. În ultimii 27 de ani, de tranziție și post-tranziție,

imaginea globală este mai degrabă cea a unei căderi economice urmată de o creștere lentă. În cei 27 de ani de tranziție, mai mult de un sfert de secol, creșterea economică (PIB în prețuri constante 1989) a fost pe întreaga perioadă modestă, dar mai accelerată doar în ultimii ani: **138,4%.**

Dinamica PIB oferă o imagine clară a efectului strategiei tranziției asupra economiei. PIB a cunoscut căderi continue încă din primul an al tranziției, cu două căderi importante în 1990-'92 (în 1992, 72,7% din valoarea sa din 1989) și în 1997-'99 (77,0% față de 1989 în 1999). Revenirea a fost înceată, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004, pentru ca doar după patru ani să intre într-o nouă criză în 2009–2012.

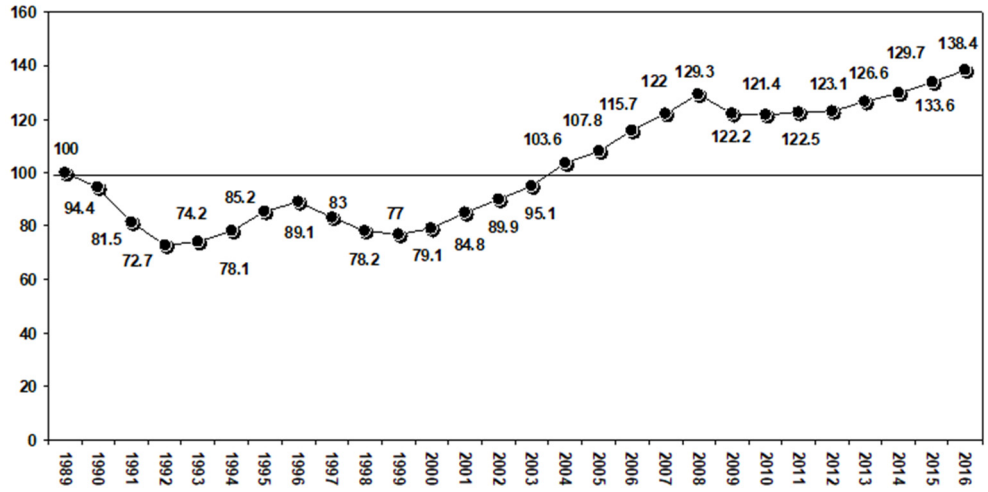

Surse: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; BNR, 2017, Buletin statistic lunar 10/2017; V. Axenciuc, 2012; Eurostat, 2017, Real GDP growth rate – volume, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115.

Figura 1: Dinamica PIB, ca % din 1989 în prețuri constante 1989

Cât de bună a fost strategia tranziției românești?

Obiectivele tranziției au fost realizate: instaurarea unui sistem politic pluripartidist, o democrație parlamentară, un sistem legislativ care exprimă juridic logica societății de tip capitalist, transformarea economiei de stat, într-o economie bazată pe proprietate privată, reglată de piața economică liberă, o nouă configurație socială de clasă, integrarea în structurile occidentale, NATO, și, mai ales, Uniunea Europeană. Un alt rezultat al tranziției este cristalizarea unei noi clase sociale, *capitaliștii,* clasă socială specifică unui sistem capitalist.

Putem deci conclude: *tranziția și-a atins obiectivul.*

O tranziție de la sistemul comunist sovietic la un sistem modern, în context european, este o realizare dincolo de orice îndoială. Dacă luăm însă în considerare impactul economic și social al reformelor structurale ale tranziției, costurile par a fi fost disproporționat de mari. Este legitim să ne întrebăm dacă strategia tranziției pe care am utilizat-o a fost cea mai bună? O regulă care a dominat înțelepciunea colectivă a fost că istoria trebuie să fie considerată ca dată. Ea a fost cum a fost și a ne întreba dacă ar fi putut

fi altfel decât a fost iese din perimetrul rigorilor științei. Această filosofie a început să fie abandonată. Deși e dificil să evaluăm un program complex de schimbare socială ca cea a tranziției, trebuie să începem să ne dezvoltăm capacitatea de a o face. Omenirea a considerat întotdeauna că e bine să învățăm din istorie pentru a face un viitor mai bun.

Putem să comparăm rezultatele economice globale ale tranziției românești cu tranziția din celelalte țări europene foste comuniste.

Tabel 1: Rezultatele economice ale României și ale câtorva țări europene în tranziție: PIB (EURO în prețuri 1989) în intervalul 1989–1999

Indicator	**Polonia**	**R. Cehă**	**Ungaria**	**Bulgaria**	**România**
PIB în 1989*	100	100	100	100	100
PIB în 1999	247,7%	225,6	203,5	114,3	79,6

Sursa: *** 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. p. 19.
* Bulgaria, Cehia 1990

România a fost singura țară care în primii 10 ani ai tranziției a cunoscut o cădere a economiei. După o cădere cu mai mult de 20%, economia românească a început să-și revină modest din 2001, atingând nivelul din 1989 de abia în 2004. Spre deosebire de România, țări precum Ungaria și Republica Cehă, dar mai ales Polonia, au înregistrat în primii 10 ani ai tranziției creșteri economice substanțiale de peste 2 ori. Și Bulgaria a înregistrat nu scădere, ci o creștere modestă de 14%.

Toate țările în tranziție au cunoscut șocuri economice la începutul tranziției. România reușește să revină la nivelul economiei din 1989 mult mai târziu decât celelalte țări în tranziție.

Tabel 2: Anul în care este depășit nivelul economic al anului 1989

Țări	**Ani**
Polonia, Cehia, Ungaria	1993
Slovenia	1994
Bulgaria	1998
România	2000/2004[2]

Sursă date PIB: *** 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, p.19.

Este instructiv, de asemenea, să comparăm două tranziții din istoria României: tranziția actuală de la socialism la capitalism și cea de la capitalism la socialism. Desigur, tranziția comunistă este, din multe puncte de vedere, diferită de tranziția actuală la o economie capitalistă. Ambele însă sunt reforme structurale economice. Comparația dintre ele poate fi considerată, cu rezervele de rigoare, legitimă.

Tabelul oferă performanțele celor două reforme ale României în primii 27 de ani de tranziție: tranziția spre capitalism a produs în primii 27 de ani (1989–2016) o creștere modestă față de creșterea programului comunist în aceeași perioadă de 27 de ani (1950–1977), **138,4%** față de tranziția comunistă tot în primii 27 de ani, **814,3%.** Dacă luăm ca punct de pornire 1945, ultimul an de război, urmat de o revenire economică, diferențele sunt și mai mari.

Tabel 3: Dinamica PIB în primii 27 de ani ai celor două tranziții românești: tranziția socialistă și tranziția capitalistă

Programul tranziției	**Programul tranziției comunist**	
PIB 1989 = 100	PIB 1950 = 100%	PIB 1945 = 100
PIB 2016 = **138,4%**	PIB 1977 = **814,3%**	PIB 1972 = **1.006,1%**

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; BNR, 2017, Buletin statistic lunar 10/2017.

Obiectivele celor două programe de reformă au fost diferite. Programul comunist a avut ca obiectiv o creștere economică în forme socialiste, prin mobilizarea extraordinară a resurselor interne. Programul tranziției s-a axat pe reforma structurii economice prin privatizarea celei existente, fără a avea ca obiectiv creșterea economică.

Economia și standardele europene

Perioada tranziției nu a avut ca obiectiv politic prioritar apropierea României de standardele economice ale Uniunii Europene, ci doar ca aspirație. E legitim însă să ne întrebăm dacă a crescut convergența sau divergența economiei românești cu economia europeană.

Tabelul de mai jos indică dinamica raportului dintre PIB pe persoană față de media țărilor Uniunii Europene (EU-15). Împreună cu Bulgaria, România în 1990 aveau un PIB la nivelul de 30% din media europeană. Și celelalte țări foste socialiste erau la distanță semnificativă față de standardele europene. În prima fază a tranziției, 1990–2000, România și Bulgaria s-au depărtat de standardele europene, crescând divergența. În întreaga perioadă post-tranziție toate țările foste socialiste, inclusiv România, s-au apropiat de nivelul european, dar menținându-se încă decalaje substanțiale. PIB-ul României se plasa în 2016 la puțin mai mult de jumătate față de media țărilor europene cele mai dezvoltate, EU-15, ***58,4%***.

Tabel 4: Progresul economiei 1990–2015, PIB pe persoană (PPS, EU-15 = 100 al anului respectiv)

Țară	**1990**	**2000**	**2015**	**2016**
România	**30,9**	**21,9**	**52,0**	**58,4**
Bulgaria	30,6	24,2	43,7	46,5
Ungaria	43,8	46,1	63,5	66,6
Polonia	34,3	40,5	63,5	66,8
Slovenia	67,5	68,2	76,7	79,8

Sursa: Statistical Annex of European Economy, European Commision, Spring 2017, p. 26–27.

Datele EUROSTAT înregistrează o creștere economică remarcabilă a României în ultimii ani.

2017, PIB pe locuitor, pps: din media UE 28 = 100

Media UE 8[3] **– 83% România – 63%**

În ultimii ani se înregistrează o creștere rapidă a convergenței economice cu standardele europene, și mai ales cu grupul de țări foste comuniste, UE 8.

Schimbarea structurii economiei

În primii 10 ani ai tranziției economia a suferit un șoc puternic: industria a scăzut la **43,3%** din nivelul din 1989, agricultura a scăzut la **61,1%;** sectorul servicii a crescut cu **150%.**

Tabel 5: PIB după resursele de formare, milioane lei 1990

Ani	**Total**	**Industrie**	**Agricultură**	**Servicii**
1989	830.960	383.904	119.658	212.726
2000	659.098	166.093	73.160	319.002
% din 1989	**79,3%**	**43,3%**	**61,1%**	**150,0%**

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228–229.

În perioada 1989–2018, se modifică radical și structura economiei românești. Sectoarele importante ale economiei și-au schimbat spectaculos ponderea. Schimbările structurale s-au petrecut în prima fază a tranziției, 1989–2000, continuată pe aceeași direcție în următorii 16 ani.

În primii 10 ani ai tranziției se produce o scădere spectaculoasă a contribuției industriei în totalul economiei românești, la PIB, de la **46,2%** la **25,2%.** Contribuția industriei scade mai departe ajungând la **21%** în 2016. Și agricultura își scade spectaculos contribuția la economia românească, ajungând în 2016 la șocantul **4%,** redusă la simpla asigurare a subzistenței. În schimb, serviciile își cresc spectaculos contribuția ajungând la **48,8% (54%** estimarea Băncii Mondiale) în 2000, și la cifra și mai șocantă de **63%** în 2016.

Tabel 6: Contribuția la PIB a diferitelor sectoare ale economiei: % din PIB

	1989	**2000**	**2016**
Industrie	46,2%	25,2% (22%)*	21%
Agricultură	14,4%	11,1% (12%)	4%
Servicii	25,6%	48,4% (54%)	63%

Sursa: pentru 1989 și 2000, V. Axenciuc, 2012, 228–229, calculele noastre;
* pentru 2000, în paranteză, și pentru 2016, datele sunt oferite de Banca Mondială, World Development Indicators. După cum se vede, există cifre puțin diferite care se datorează credem modului diferit de calcul: Axenciuc calculează în lei 1990, Banca Mondială în $.

S-a produs un proces dur de *dezindustrializare.* În 2000, România era deja, conform datelor, ***o țară dezindustrializată și agrar-dezorganizată,*** **care se sprijină pe creșterea rapidă a serviciilor.** Procesul de schimbare a structurii economice nu s-a oprit la sfârșitul primei faze a tranziției, odată cu ieșirea din criza tranziției, ci a continuat în următorii 16 ani.

Ce înseamnă sfera *serviciilor*? Componentele serviciilor au avut o dinamică diferită: unele au crescut spectaculos, altele au scăzut, în timp ce altele s-au menținut aproximativ la același nivel. Pentru ilustrare vom lua în considerare doar trei componente importante ale serviciilor.

Tabel 7: Dinamica economică a trei componente ale serviciilor: comerț, tranzacții imobiliare și învățământ, sănătate, asistență socială: 1989–2000, milioane lei 1990

Ani	**Comerț**	**Tranzacții imobiliare și altele**	**Învățământ, sănătate, asistență socială**
1989	48.196	37.393	33.238
2000	94.910	89.637	29.659
% din 1989	**196,9%**	**239,7%**	**89,2%**

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 228–229.

Comerțul și tranzacțiile imobiliare s-au dublat (**196,9%** și, respectiv, **239,7%**), dar învățământul, sănătatea și asistența socială, sferă considerată în 1990 că regimul comunist a ținut-o într-o subdezvoltare cronică, a scăzut până în 2000 cu încă 10 puncte procentuale (**89,2%).**

Victor Axenciuc, pe baza analizei sale, atrage atenția asupra unui fenomen îngrijorător: consumul a crescut nu în primul rând pe baza producției actuale, ci din împrumuturi. Deci un consum în contul viitorului (comunicare personală).

Complementar, s-a schimbat și **structura ocupării populației.** În primul rând, numărul persoanelor ocupate scade cu **2,3** milioane: de la **10,9** milioane în 1989 la **8,6** milioane în 2000.

Dezindustrializarea se exprimă printr-o scădere masivă a angajaților în industrie: de la **3,7** milioane în 1989 la **2,0** milioane în 2000. Și procesul pare a se fi continuat. La finalul primei faze a tranziției, anul 2000, ponderea ocupării industriale a scăzut de la **45,1%** în 1989 la **27,3.**

Tabel 8: Ponderea populației ocupate în cele trei sfere ale economiei ca % în total populație ocupată

Ani	Populație ocupată (mil.)	Agricultură	Industrie și construcții	Servicii
1989	10,9	27,5%	45,1%	27,4%
2000	8,6	40,8%	27,3%	31,9%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 204.

O parte din populația activă exclusă din industrie s-a refugiat într-o agricultură și ea căzută economic, o agricultură de subzistență: în 1989, **27,5%** din populația activă era încă în agricultură, dar a mai atras o mare parte din populația activă eliberată de industrie, ajungând în 2000 la **40,8%.**

În 1989, România era o țară ***industrial agrară***: sectorul cel mai important ca producție și ca ocupare era industria, și cu un nivel ridicat al ocupării agricultura. La finalul procesului de tranziție și post-tranziție, România se află la începutul unei noi perioade: *societate capitalistă subdezvoltată,* periferică în cadrul Uniunii Europene (Zamfir, 2015, 42), cu o industrie prăbușită și o agricultură destructurată, încă departe de prosperitatea de tip occidental; cu o creștere economică importantă în ultimii 16 ani, dar susținută în mare parte de sfera comerțului, nu al producției de bunuri.

În următorii 13 ani, post-tranziție (2005–2017), economia eliberată de șocurile privatizărilor s-a angajat într-o creștere modestă, realizând un plus economic de **38%.**

Creșterea PIB-ului pare a fi atins o limită a capacității viitorului de a susține continuarea creșterii bazată pe consum/comerț. O schimbare de structură a economiei este inevitabilă: **reindustrializarea** și **creșterea eficienței agriculturii,** complementar cu **creșterea contribuției serviciilor productive și, în special, a resursei oferite de inovație.**

Economia românească trebuia să se refacă și să se relanseze după criza economică produsă de tranziție. E drept că se înregistrează o adevărată explozie a comerțului, dar în mare parte a acestuia nu oferă o bază solidă de continuarea creșterii. Reindustrializarea și punerea agriculturii pe baze solid-eficiente este singura posibilitate a ieșirii din criza post-tranziție. În ultimii ani a început să se contureze ideea necesității unui program de **reindustrializare.** Surprinzător, nu există încă un program de dezvoltare a agriculturii.

Problema critică a României în acest moment este că ea se confruntă cu o nouă provocare: trebuie să-și regândească poziția în economia europeană și mondială. Relansarea economică și socială a țării a devenit o nouă prioritate pentru a se lichida decalajul față de standardele europene.

Și acest proces a fost confuz, iar rezultatele neclare. O anumită creștere economică, întreruptă de criza din 2009–20012, dar mai important de crize politice: criza Băsescu și, în prezent, criza sistemului juridic, pe fondul cronic mai durabil al crizei instituționale președinte/parlament (guvern).

Timid, de abia foarte recent se configurează necesitatea unui program de țară, în centrul căruia stă reindustrializarea, reorganizarea agriculturii, reconsiderarea poziției României în cadrul Uniunii Europene. Academia Română a propus o Strategie a dezvoltării României în perspectiva următorilor 20 de ani, 2018–2038. Ultimul pas ar fi oferirea factorului politic a unui document de sinteză, conținând viziunea globală a perspectivelor României[4].

Strategiile guvernelor și impactul lor asupra economiei

În istoria României actuale, guvernările au fost un factor cheie al dezvoltării societății românești. Acest lucru a fost valabil și în perioada tranziției. În perioada tranziției, unele guvernări au optat pentru terapia de șoc, implementarea rapidă a reformelor (fără a lua în considerare și calitatea reformelor), altele o aplicare mai prudentă, acordând atenție evitării efectelor economice dezechilibrante.

Tranziția a fost presărată de căderi economice grave (1990–1992; 1997–1999; 2009–2011) și reveniri economice (1993–1996; 2000–2008; 2012–). Fluctuațiile economice sunt strâns legate de alternanța la guvernare care a promovat strategii diferite.

Tabel 9: Dinamica PIB în guvernările din tranziție: creșteri/scăderi față de guvernarea anterioară

Guvernări: Profil	**PIB Creștere/Scădere**		
1990–1991 Reformă radicală (Petre Roman)[5]	77,4*	−22,6**	−11,3***
1991–1992 Guvernare de criză (Theodor Stolojan)	70,5	−7,1	−7,1
1993–1996 Guvernare tehnocrată (PSD)	89,1	+16,4	+ 4,1
1997–1999 Guvernare de dreapta (Ciorbea și alții)	77,0	−12,1	−4,0
2000 Guvernare de criză (Mugur Isărescu)	79,1	+2,1	
2001–2004 Guvern tehnocrat (Adrian Năstase)	103,6	+24,5	+ 6,1
2005–2008 (Tăriceanu/Băsescu președinte)	129,3	+25,7	+ 6,4
2009–2012 Guvernare de dreapta (Boc/Băsescu președinte)[6]	123,1	−6,2	−1,5
2013–2016 PSD (Victor Ponta și alții)	138,4	+15,3	+3,8

* PIB în ultimul an al perioadei față de PIB 1989 = 100.
** Creștere/scădere a ultimului an al perioadei respective față de ultimul an al perioadei anterioare.
*** Media anuală a câștigului/pierderii perioadei în puncte procentuale.

Guvernările tehnocraților, cu diverse denumiri, au avut o caracteristică distinctivă: o preferință pentru schimbări nu neapărat mai lente, dar proiectarea lor cu o anumită grijă pentru evitarea dezechilibrelor prea puternice și competență.

Partidele de dreapta preferau opțiunea pentru terapia de șoc, măsuri dure și ignorare a nevoilor colectivității considerate ca un cost inevitabil al reformelor. În anii ’90, ele au avut ca obiectiv prioritar privatizarea totală și rapidă, o privatizare „oricum” prin

distrugere. Grupul țărăniștilor/liberalilor a susținut privatizarea realizată cât mai rapid cu putință, „chiar pe un leu”. Totodată retragerea completă a statului din economie. Aceste partide au avut ca obiectiv preferința pentru distrugerea structurilor constituite în perioada comunistă, nu reforma lor.

Complementar cu privatizarea totală și rapidă, partidele de dreapta au promovat cu putere retrocedarea „in integrum”, realizată la început prin lege, apoi pe cale juridică, prin decizii judecătorești, care s-a dovedit a fi antieconomică și antisocială, cea mai importantă sursă a corupției. Se adăuga și lansarea unor politici generatoare de conflicte sociale și abuzuri: vânătoarea foștilor comuniști, care s-a blocat datorită politicii ceaușiste de a forma un partid comunist de masă, cuprinzând marea majoritate a specialiștilor, chiar mulți anticomuniști actuali; s-a adăugat apoi obsesia vânării securiștilor care s-a blocat și ea prin probleme juridice, sociale și chiar morale complicate. Această politică „de șoc” s-a agravat datorită lipsei unei viziuni strategice de dezvoltare socială.

Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (PNȚCD), cel mai activ în primii ani, a preluat guvernarea în 1996, dar a suferit un eșec politic catastrofal, dispărând ca partid. Și celelalte partide „istorice” au avut o soartă apropiată. Partidul social-democrat „istoric” a dispărut încă în 1990, nereușind să intre în parlament. Partidul liberal, mai moderat, a avut un suport electoral mai important. În prezent, el s-a scindat. Rolul cel mai important al dreptei a fost preluat de Partidul Democrat, care, după ani de glorie, a dispărut prin fuzionare cu PNL după eșecul său sub conducerea lui Băsescu.

Guvernările de dreapta au dus o politică a reformei radicale și brutale, având ca efect căderi importante ale economiei. Cele mai importante guvernări de dreapta, Petre Roman, Victor Ciorbea și Emil Boc, nu au rezistat, spre sfârșitul mandatului lor fiind înlocuite de guverne tehnocrate de criză, chiar înainte de alegeri, cu misiunea de a asigura o redresare a situațiilor: Stolojan în 1991–1992 și Isărescu 2000. Guvernările tehnocrate au stopat scăderea economică și, deși continuând măsuri rapide de reformă, au fost preocupate și de asigurarea echilibrării economice și sociale, redresarea economiei. Din Partidul Național Liberal s-a desprins un nou partid liberal, ALDE, care a preluat grupul liberal tehnocrat și care a intrat în competiție cu vechiul PNL despre care mulți consideră că în fapt a fost preluat, prin fuziune, de oamenii din PC.

Reforma industriei

Industria românească în 1989 prezenta trei mari distorsiuni, care trebuiau inevitabil corectate.

În primul rând, ea era rezultatul unei creșteri industriale excesiv de rapide, predominant din rațiuni politice, cu investiții făcute mai puțin din rațiuni economice: întreprinderi supradimensionate, întreprinderi care nu luau în considerare oportunitățile pieței mondiale. Investițiile excesive făcute în industria chimică, de exemplu, s-au datorat intervenției iraționale a Elenei Ceaușescu.

Poate efectele cele mai grave au fost datorate unei viziuni globale a relației dintre economia națională și economia mondială. Strategia comunistă lua puțin în considerare avantajele diviziunii economice mondiale, având ca obiectiv dezvoltarea unei economii naționale autosuficiente: industria a trebuit să acopere aproape toate nevoile economiei românești. Deschiderea economiei românești la economia mondială a reprezentat un șoc dur.

În fine, industria românească beneficia de o capacitate tehnică și managerială cristalizată, dar inevitabil parțial deformată de sistemul conducerii centrale planificate a economiei, la care se adăuga intervenția în creștere a factorului politic.

Revoluția din 1989, mai ales prin deschiderea granițelor economice ale țării, a

împins industria română într-o situație de criză.

Programul de reformă a industriei s-a bazat pe o opțiune strategică: *privatizarea rapidă, cu orice preț, chiar pe un leu* și retragerea aproape completă a statului din administrarea întreprinderilor de stat, încă neprivatizate sau care, datorită poziției lor strategice în economia românească, ar rămâne pe o perioadă nedeterminată în proprietatea statului. Mecanismele naționale de planificare, control și suport a întreprinerilor economice a fost eliminat. Întreprinderile încă proprietate de stat au fost considerate ca sisteme absolut independente, presupunând că vor fi actori activi pe piața liberă. Eliberate de controlul politic și birocratic al sistemului comunist, în noul context al pieței libere întreprinderile vor deveni mai eficiente. S-a ignorat un fapt esențial: noua conducere a întreprinderilor de stat nu mai avea interesul vital în funcționarea acestora. În locul sistemului de conducere centrală a industriei s-a instalat un *vid de control,* la care s-a adăugat adesea și lipsa resurselor pentru dezvoltare. Controlul birocratic-politic din sistemul comunist a fost înlocuit cu un control slab sau chiar inexistent. Presupoziția că conectarea întreprinderilor de stat la piața liberă va fi un mecanism puternic de control și de stimulare a eficientizării lor s-a dovedit eronată.

Managementul întreprinderilor de stat s-a dovedit un surogat de sistem de tip capitalist. Fără controlul mecanismelor publice, noua conducere nu a avut un interes prioritar de a crește profitabilitatea întreprinderilor. Directorii întreprinderilor de stat au realizat că în contextul economic incert și lipsei de suport, decât să facă un efort enorm de a salva întreprinderea și a o dezvolta, este mai profitabil pentru ei să vândă proprietatea pe bucăți, inclusiv la fier vechi, și să facă contracte profitabile pentru ei cu întreprinderile „căpușe”. Foarte adesea, relația întreprinderilor de stat cu piața „liberă” a fost mediată de întreprinderile private „căpușe” care procurau materii și tehnologie, servicii de întreținere, vindeau produsele. Întreprinderile „căpușe” au prosperat rapid, iar marile întreprinderi de stat au devenit tot mai ineficiente, împinse spre faliment. Foarte adesea, direcția întreprinderilor de stat au creat adevărate coaliții cu întreprinderile „căpușe” pentru exploatarea propriei lor întreprinderi. Șefii întreprinderilor de stat au devenit nu manageri riguroși și responsabili, ci „băieți deștepți” cum sunt curent numiți. În aceste condiții, conectarea directă la piața liberă s-a dovedit un stimulent slab. În noul context, întreprinderile s-au dovedit a funcționa, contrar așteptării, mai prost decât în sistemul comunist. Multe întreprinderi încă neprivatizate s-au autodistrus; sau eficiența funcționării lor a scăzut substanțial.

Dezindustrializarea s-a datorat deci atât privatizării cu orice preț, cât și neglijării reformei managementului întreprinderilor proprietate publică.

Privatizarea spre dezvoltare sperată inițial s-a dovedit în fapt a fi o *privatizare prin distrugere.* Foarte puține cazuri de privatizare s-au dovedit de succes. Cele mai multe dintre întreprinderile privatizate au dispărut. Și în acest caz, așteptările s-au dovedit mai degrabă naive. Noul prorpietar, „pe un leu”, a acționat rațional. El a fost pus în fața unei dileme: să facă investiții importante așteptând într-un viitor incert un profit nesigur sau să câștige sigur imediat, fără cheltuieli, prin vânzarea pe bucățele a întreprinderii, inclusiv la fier vechi. Noii proprietari au fost raționali și au utilizat privatizarea ca mijloc de câștig imediat prin distrugerea întreprinderilor câștigate.

Rezultatul reformei prin privatizare a industriei a avut următorul rezultat: în 10 ani, producția industrială a scăzut la **43,3%** față de nivelul din 1989. Și forța de muncă angajată în industrie a scăzut la **48,1%** din nivelul inițial: de la **4,2** milioane de angajați la **2** milioane (Axenciuc, 2012, 42–43).

Reforma agrară

În 1990, primul ministru de atunci a lansat o formulare rămasă celebră: ***pariul pe agricultură***.

În această perioadă, agricultura română nu avea numai funcția de a oferi produse agricole, dar și locuri de muncă, foarte importantă în procesul de tranziție de la o populație masiv ocupată în agricultură, la o țară industrializată care absoarbe treptat forța de muncă din agricultură.

La sfârșitul perioadei comuniste, agricultura se baza pe un sistem de concentrare a proprietății pământului în cooperative (CAP) și gospodăriile de stat (IAS), capabilă a absorbi noua tehnologie și investițiile, e drept relativ modestă, incorporând însă un procent ridicat de specialiști. Era de asemenea important că oferea locuri de muncă, cu ocuparea completă sau parțială.

În 1990, în ceea ce privește agricultura, ne aflam în fața unei dileme: o reformă a cooperativelor, o reorganizare a lor pe baza sistemului independent de cooperație sau desființarea cooperativelor și „reîmproprietărirea" cooperatorilor. Reforma cooperativelor impunea un rol strategic al statului în crearea noului model de cooperative, sau retragerea sa prin desființarea cooperativelor. Această a doua strategie a fost adoptată.

Strategia FSN adoptată în 1990 prevedea libertatea cooperatorului de a se retrage din cooperativă sau de a reforma sistemul cooperatist. Partidele „istorice", foarte vocale politic, au exercitat însă o puternică presiune de desființare brutală a cooperativelor. FSN-ul, care nici el nu a acordat o prea mare importanță problemei, a cedat.

Inițiativa distrugerii cooperativelor și retrocedării pământului nu a venit din partea țăranilor, ci un obiectiv politic impus de PNȚCD.

Prima lege prin care a fost reglementat statutul proprietății asupra terenurilor agricole a fost *Legea fondului funciar din 1991*. Această lege prevedea desființarea Cooperativelor Agricole de Producție și a Întreprinderilor Agricole de Stat și distribuirea suprafețelor de teren către foștii proprietari, în limita a 10 hectare pentru fiecare familie. Ulterior, în anul 1997, *Legea* crește suprafața maximă care putea face obiectul împroprietăririi de la 10 ha la 50 ha. Procesul de împroprietărire a decurs anevoios, în bună măsură din cauza prevederilor care stipulau reîmproprietărirea pe vechile amplasamente.

A urmat o perioadă de desființare prin distrugere a cooperativelor: acumulările de proprietate colectivă practic distruse, iar retrocedarea terenurilor s-a izbit de numeroase probleme juridice, proces care nu a fost complet finalizat nici până în prezent. Au explodat și aici numeroase cazuri de abuz și corupție.

Rezultatul noii „reforme"a fost o nouă **fragmentare** a proprietății pământului, problema de secole cu care se confrunta agricultura română. Locul marilor ferme a fost luat de mici exploatații familiale axate, în principal, pe asigurarea autoconsumului. Privită din perspectiva distribuției proprietății pământului, situația agriculturii românești a fost în 2013 mult mai proastă decât în 1936.

În 2013, țăranii proprietari de pământ sub 5 ha, 87,8% dintre gospodării, peste 3 milioane, prezentau un risc ridicat de sărăcie. Șansa creșterii țărănimii înstărite este redusă. Continuarea procesului de până acum, riscul este o accentuare dramatică a polarizării satului: o masă mare de țărani care dețin sub 5 ha, iar proporția celor care dețin mai mult teren s-a subțiat enorm: țărani mijlocași, între 5 și 10 ha (7,2%) și țăranii prosperi, între 10 și 50 ha, 07%. La limita superioară, marile exploatații reprezintă doar un procent din totalul gospodăriilor, dar dețin mai mult de jumătate din terenul agricol.

Tabel 10: Distribuția gospodăriilor țărănești în funcție de suprafața de teren în proprietate, în 1936 și 2013

	Mii gospodării – 2013		**1936**	
Suprafață	Gospodării (mii)	%	Gospodării (mii)	%
Sub 1 ha	1.960	51,8%	610	18,6%
1–5 ha	1.360	36,0%	1.850	56,3%
5–10 ha	280	7,2%	560	17,1%
10–50 ha	22,2	0,7%	180	5,5%
Peste 50 ha*	240	5,9%	33,5	1,1%

Sursa: INS – Ancheta structurală în agricultură 2013 și adăugat cea din 1936.

* Statistica nu e clară în privința acestei categorii. Se pare că aici au fost incluse și sisteme agricole care înglobau mai mult teren prin arendă, nu proprietate efectivă.

Structura de proprietate a terenului agricol este încă caracteristică stadiului precapitalist, o fărâmițare a proprietăților, care trebuie depășită printr-o nouă politică agrară care de abia acum ar trebui inițiată.

Desființarea cooperativelor agricole a produs o reîntoarcere la o agricultură de tip precapitalist: plugul și animalele, și acestea în deficit. Pământ puțin, fragmentat și lipsa instrumentelor agricole moderne a produs un regres la forme tradiționale, la o agricultură de subzistență, cu o legătură slabă cu piața.

Efectul economic al desființării cooperativelor a fost și tehnic distructiv, pierderea unei mari părți a tehnicii acumulate: distrugerea unor capacități de producție ale cooperativelor, scăderea numărului de animale, distrugerea sistemului de irigații. Producția agricolă s-a prăbușit în primul deceniu al tranziției, terenuri nefolosite, ineficiența micii gospodării.

Tabel 11: Câteva efecte ale reformei agrare asupra tehnologiei agriculturii

Ani	**Îngrășăminte (mii t.)**	**%**	**Suprafețe irigate (mii ha.)**	**%**	**Bovine (mil. capete)**	**%**
1989	1.159	100	3.169	100	6,3	100
2000	342	29,5%	216	6,8%	3,1	49,2%

Sursa: V. Axenciuc, 2012, p. 205.

Neconectarea la sistemul capitalist este evidentă în condițiile în care după mai bine de un deceniu de tranziție, doar aproximativ 10% dintre gospodăriile din agricultură vindeau produse pe piață, restul producției fiind utilizată pentru propriul consum.

Dacă luăm în considerare proprietatea terenului drept criteriu al *sărăciei,* sub 5 ha, mai ales în condițiile lipsei instrumentelor de muncă (animale, pluguri, tractoare etc.), țărănimea în 2013 este mult mai săracă decât era în 1930.

În prima fază a tranziției, datorită haosului retrocedărilor și a lipsei de mijloace agricole, mari zone agricole au fost nelucrate. Să adăugăm încă un factor agravant. Posibilitățile de angajare în industrie au afectat mai ales populația sătească.

Proporția țăranilor relativ prosperi (5–50 ha) era mult mai mare în perioada dintre cele două războaie: aproape un sfert în 1936, 22,6%, scăzând în 2013 la 7,9%.

După aderarea României la Uniunea Europeană se înregistrează un proces de creștere a numărului fermelor de dimensiuni mari, produsă pe fondul cumpărării masive de terenuri de către societăți comerciale

agricole și persoane fizice române, dar mai mult străine. Practic, în lipsa unor măsuri consistente de susținere a fermelor medii, care în statele occidentale reprezintă coloana vertebrală a sistemelor agricole, acest segment riscă să rămână slab reprezentat. Proporția marilor sisteme agricole, peste 50 ha, este în creștere față de perioada dintre cele două războaie, 5,9% față de doar 1,1% în 1936, posedând majoritatea pământului, **52,1%** din totalul terenului agricol.

Retrocedarea terenurilor a avut și un efect pozitiv în perioada tranziției: micile proprietăți de pământ nu au nicio șansă să se dezvolte în ferme mijlocii prospere, dar au avut un rol de protecție socială. Mulți muncitori disponibilizați în procesul de dezindustrializare au putut obține sursa de supraviețuire în mica agricultură.

Populația ocupată în agricultură a crescut considerabil față de 1989, atingând cote maxime între anii 1998 și 2000, aproape de revenirea la starea din 1970: în 1970 rata ocupării în agricultură era de **49%,** în 1989 a scăzut la **27%,** iar în 2002 a crescut la **42%** (Voicu 2005, 88); 3,5 milioane de persoane sunt ocupate în agricultură, reprezentând peste 70% din totalul populației rurale ocupate (INS, Tempo).

Problema supra-ocupării în agricultură amintește de starea din perioada interbelică. Migrația a început să crească, mai ales în vestul Europei.

Retrocedarea proprietăților din anii ’90 a fost o decizie politică fără viziune economică și socială, fixând criza agriculturii cu încă cel puțin trei decenii.

Imaginea economiei românești actuale nu pare a fi prea optimistă: o economie privatizată și dezorganizată: o industrie distrusă greu de reconstruit, o agricultură bazată pe o pulverizare în mici proprietăți dificil a fi absorbite.

Rolul statului în perioada tranziției

În perioada tranziției, inevitabil statul și-a schimbat substanțial funcțiile. Intervenția sa într-o perioadă de schimbare socială profundă ca cea a tranziției nu poate să se reducă, ci chiar să crească: în restructurarea întregii societăți, dar și în echilibrarea bunăstării. Așa s-a întâmplat în toate perioadele de schimbări social-economice profunde. În Europa Occidentală, în anii ’50–’60 de refacere după război statul s-a dezvoltat rapid. În acea perioadă a apărut ce s-a considerat o importantă inovație instituțională, ***statul social***. Sistemul public și-a asumat importante funcții în sfera serviciilor sociale, învățământ, sănătate, asistență socială, în planificarea națională și locală, în lansarea de complexe programe sociale de soluționare a problemelor sociale. Și în criza economică din anii ’30 statele occidentale au cunoscut un stimulent de extindere a funcțiilor lor, atât în domeniul economic, cât și în cel social.

În întreaga perioadă a tranziției, politica în România, declarată public repetat, a fost cea a *statului mic.*

Statul român și-a asumat rolul cel mai scăzut din Uniunea Europeană, exprimat în slaba sa finanțare.

Tabel 12: Ponderea cheltuielilor guvernamentale în PIB (2015)

	2015	**2018**
UE 15	47,7%	46,6%
UE 28	47,2%	46,1%
Bulgaria	40,7%	36,9%
România	**35,8%**	**35,2%**

Sursa: Statistical Annex of European Economy, Spring 2017, European Commission, Economic and Financial Affairs, p.187, 193, 196, 197.

Paradoxul României: deși statul este cel mai „mic" din Europa, obiectivul declarat al actorilor politici a fost, până de curând, reducerea și mai mult a lui. În România a dominat opțiunea ideologică că statul trebuie să fie și mai mic. Atenția acordată creșterii eficienței funcționării statului este marginală. Semnificativ, în ultimii ani este dominantă în discursul politic tema așa-zisului **stat de drept,** o altă formă a doctrinei statului mic. În fapt, se promovează o ideologie a reducerii statului la aceea de a asigura funcționarea vieții sociale în parametrii fixați de sistemul juridic, ignorând responsabilitatea importantă a statului în sfera susținerii dezvoltării economiei și a vieții sociale, mai ales într-o perioadă dificilă de schimbare, și asigurarea unei protecții sociale compensatorii.

O politică corectă a statului nu este de reducere în continuare a lui, ci creșterea funcțiilor statului, concomitent cu creșterea eficienței programelor publice și eliminarea birocrației și corupției ca formă îngrijorătoare de exploatare a resurselor publice.

De această părere este și populația.

Tabel 13: Considerați că statul ar trebui să intervină mai puternic în economie?

Mult mai puternic	**68%**
Mai puțin	18%

Sursa: Sondaj AVANGARDE, 2018

Cât de democrată este democrația românească?

În evaluarea sistemului politic ne confruntăm cu o discrepanță frapantă. Pe de o parte, avem structuri instituționale standard pentru orice democrație occidentală: pluripartidism, parlament, alegeri. Pe de altă parte, instituțiile democratice funcționează departe de așteptări. Populația are o estimare extrem de critică: **91%** consideră că au o influență scăzută sau foarte scăzută asupra modului în care este condusă țara (Diagnoza calității vieții, 2010).

Dincolo de opiniile populației, câteva fapte relevante pentru succesul/insuccesul democrației românești. 2012: majoritatea reală a populației (7,4 milioane, față de un segment nesemnificativ care a avut o altă părere) a votat pentru demiterea președintelui, Traian Băsescu, considerat a fi frâna principală în calea ieșirii din situația de criză a României. Voința populației, exprimată democratic prin vot, a fost însă desconsiderată. Instituțiile occidentale aveau o altă părere și au impus-o de fapt României. Președintele Băsescu însuși a încălcat principiul fundamental al funcției sale constituționale: să asigure respectarea cu strictețe a voinței poporului. El a chemat, nu la vot, ci să stea acasă, să nu-și exprime opțiunile. A fost un act politic unic într-o democrație modernă. Mai mult, a ignorat voința zdrobitoare a majorității reale, refuzând să-și dea demisia de onoare. Clasa politică a dovedit și ea lașitate, acceptând cu resemnare, printr-o sofisticărie juridică, anularea voinței populației.

Democrația românească există la nivel instituțional, dar conținutul său real este relativ diferit față de Occident.

Distribuția social-politică a puterii claselor/grupurilor sociale a avut o caracteristică a perioadei de tranziție. Muncitorii au fost afectați masiv de procesul de privatizare. Puterea socială a acestora a fost redusă pentru a nu împiedica procesul de privatizare. Reducerea masivă a numărului de salariați a reprezentat un factor de inhibare a revendicărilor. După privatizare, problema intereselor muncitorilor a fost plasată la nivelul întreprinderilor. Sindicatele puternice au fost mai ales cele la nivelul

sistemului public, în care negocierile sunt la nivel național. Reprezentarea politică a fost slabă. PSD nu a fost, în fapt, reprezentant al clasei muncitoare. Până foarte recent, a dominat politica salariului mic ca filozofie a tuturor partidelor politice. Nici reprezentarea țărănimii nu a funcționat la nivel politic. În condițiile desființării prin lege a cooperativelor agricole, retrocedarea pământurilor a fost privită de țărani cu suspiciune. Pentru ei pământul dobândit reprezenta o simplă proprietate pe care nu știa cum să o pună la lucru datorită lipsei mijloacelor și mai important a fragmentării ei. Desființarea cooperativelor nu a fost urmată de vreun program de suport al noilor proprietari de pământ. PNȚCD a fost foarte activ în promovarea desființării cooperativelor, dar țăranii au sesizat de la început confuzia programului, și efectele lui distructive. De aceea PNȚCD nu a fost susținut de țărănime și a dispărut spre sfârșitul anilor ’90.

Democrația românească prezintă patru surse structurale de vulnerabilitate.

Dualitatea Parlament/Președinte. Democrațiile occidentale, cu rare excepții, se caracterizează printr-o conducere unică, generată de votul universal/parlament/guvern. Democrația României se caracterizează printr-o conducere dual, parlament/guvern și președinte. Ambele structuri sunt bazate pe vot universal, dar controlul lor de către comunitate este diferit. Controlul public al parlamentului este mai complex: alegerile, contactul permanent al deputaților cu comunitatea care i-a ales, controlul lor ca membri ai partidelor care trebuie să ia în considerare următoarele alegeri. Diversitatea reprezentativă a parlamentului asigură un control continuu asupra guvernului. Controlul Președintelui de către comunitate este *slabă.* Alegerea lui din 5 în 5 ani slăbește relația președintelui cu comunitatea. Odată ales, președintele nu mai este supus niciunui mecanism instituțional de control, singura restricție este să nu încalce constituția. Autoritatea președintelui este definită insuficient, acesta putând relativ ușor să abuzeze. Mai ales în situația în care președintele vine din partidele de opoziție, cum este cea actuală, conflictul președinte parlament/guvern este inevitabil.

O nouă amenințare: „statul paralel”. În ultimii doi ani au izbucnit în atenția publică cazurile de abuz, corupție și tentativă de control a sistemului democratic de către instituțiile de forță, în primul rând SRI și DNA. SRI, utilizând procuratura și în cooperare cu aceasta, a declanșat un proces de control al liderilor politici și economici, inclusiv a judecătorilor. Procesul a pornit de la președinția lui Băsescu care a transformat aceste instituții în instrument al controlului lui împotriva personalităților politice din opoziție, viciind instituțiile democratice. După plecarea lui Băsescu, coaliția instituțiilor de forță a continuat să-și consolideze puterea asupra instituțiilor democratice, devenind o putere independentă de actorii politici. Au apărut opinii că se prefigurează o nouă coaliție a instituțiilor de forță cu actualul președinte, cu obiectivul de a răsturna guvernul ales democratic. Rămâne de explicat și ciudata susținere de către unele forțe politice externe a conducerii actuale a DNA.

Toleranța la încălcarea legii în procesul de privatizare a avut ca efect „Statul mafiot”. Politica privatizării *rapide* a inclus și privatizarea prin toleranța la corupție. Public se știa că privatizările au inclus multe încălcări ale legii. Timp de cel puțin 20 de ani nu se înregistrează procese care să aibă ca obiect corupția privatizărilor. Noii bogați, cu rare excepții, în perioada tranziției nu au făcut obiectul unor procese penale. Corupția îmbogățiților a însemnat coruperea responsabililor politici. Statul corupt a fost mediul favorabil al privatizării *oricum.* „Baronii locali”, care sunt din toate partidele, sunt de fapt centre de putere locală în interesul grupurilor de interese.

Rolul instituțiilor occidentale în orientarea guvernării din România. Băncile mondiale și ulterior Comisia Europeană, pe lângă rolul de *suport* al reformelor tranziției,

și-au extins puterea în adoptarea funcției de *orientare* și *control* al guvernării românești, distorsionând structural funcționarea democrației din România.

> În 2003 a explodat o dispută în legătură cu sistemul de protecție a copiilor abandonați aflat într-o situație de criză. Ministrul, care primise responsabilitatea acestei probleme, a pus punct discuțiilor: „dacă «baroana» (un parlamentar englez foarte activ în România în acea perioadă) este fericită, și eu sunt fericit". Și soluția baronesei a fost adoptată.

Explozia corupției caracteristică strategiei tranziției. Evenimentele din ultimii ani au adus o probă obiectivă a marilor deficite de funcționare a tranziției: amploarea **corupției.** Sunt specialiști care estimează că statul român în perioada tranziției are un profil distinct, caracterizat prin faptul că el reprezintă și un mecanism de exploatare a resurselor publice de către grupurile de interese, cu o largă toleranță față de variatele forme de corupție. În literatura de specialitate sunt folosite adesea caracterizări dure ale statului român actual: *stat* neofeudal*,* sau *stat captiv.* În contextul scandalului privitor la funcționarea sistemului juridic circulă, cu un grad ridicat de credibilitate publică, formula de *stat corupt.*

Alături de corupție, s-a consolidat îngrijorarea că suntem afectați de un proces rapid de *birocratizare* care blochează funcționarea eficientă a societății. Accentul exclusiv pe **procedurile** de acordare/evaluare a programelor publice, complementar cu atenția scăzută acordată **evaluării eficienței** acestora, are efecte distorsionante importante.

Politica socială a bunăstării

Obiectivul principal al politicilor sociale este să dezvolte programe sociale de **producere a bunăstării colective** (în principal educație și sănătate; promovarea ocupării) și de **echilibrare a distribuției bunăstării,** în mod special să prevină și să reducă sărăcia.

Țările vest-europene au inventat, în condițiile dificile lăsate de cel de al Doilea Război Mondial, conceptul de *stat social* și și-au menținut această orientare. UE a conferit statului social o nouă dimensiune, introducând un concept-obiectiv politic prioritar: ***reducerea excluziunii sociale și promovarea incluziunii sociale.***

Obiectivul UE este crearea unei societăți europene omogene, starea socială a țărilor fiind, pe lângă economie, un indicator important. Pentru aceasta, pe lângă contribuția economiei, funcțiile sociale ale statului sunt esențiale. Cheltuielile sociale publice reprezintă un indicator important.

Strategia Postolache din 1990 prevedea costuri sociale inevitabile ale tranziției, dar se programa ca ea să se desfășoare „în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure *creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții*" (Stănescu, 2014, 12). Procesul de schimbare a fost altfel decât cel programat: foarte grea pentru populație. *Costul social* a fost apreciabil, dar el a fost considerat ca *inevitabil,* acceptat ca o condiție necesară a succesului tranziției. Pe lângă prăbușirea standardului de viață, s-a înregistrat un impact asupra dezorganizării sociale și demoralizării populației. S-a adăugat și evitarea prin explicații complementare a asumării responsabilității a costurilor sociale ale politicii tranziției: *o atribuire moralistă,* prostia, lenea și hoția, sau atribuite colectiv nouă, românilor („așa suntem noi, românii"); mai nou, clasei politice care trebuie și ea reformată[7] (Zamfir, 2004, 2012).

Discursul public din România avansează aproape constant estimarea că *statul social* consumă în România excesiv de mult din buget. În consecință, el trebuie drastic redus

și pe această dimensiune. În realitate, cheltuielile sociale reprezintă partea cea mai mică din buget, față de celelalte țări europene. Politica statului în întreaga perioadă a tranziției a fost un factor care a mărit decalajul față de celelalte țări europene[8].

Tabel 14: Cheltuielile publice sociale ca pondere în PIB (2011)

România	**19,5**
media UE 27	34,3
Ungaria	26,8
Slovacia	22,4
Cehia	24,9
Polonia	24,0
Bulgaria	21,5
Danemarca (nivelul cel mai ridicat)	43,1

Tabel 15: Protecție socială, 2016, ca % din PIB

Țări/UE	**% din PIB**
UE 28	19,1%
EU 8	14,0%
Țări cu cheltuielile cele mai ridicate	
Finlanda	25,6
Franța	24,4
Danemarca	23,4
Țări cu cheltuieli scăzute	
Bulgaria	12,7
România	**11,6**
Lituania	11,2
Irlanda	9,9

Sursa: Eurostat [gov_10a_exp].

Finanțarea este mai scăzută la toate componentele protecției sociale, ca % din PIB:

Tabel 16: Cheltuielile publice de protecție a unor grupuri vulnerabile, ca % din PIB, România în comparație cu UE 28

	UE 28	**România**
Vârstnici	10,3%	8,5%
Boală și dizabilități	2,8%	1,0%
Familie și copii	1,7%	1,1%
Șomaj	1,4%	0,1%
Excluziune socială	0,8%	0,2%
Locuințe	0,5%	0,0%

Sursa: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_social_protection,_2017_(%25_of_GDP).png.

Protecția socială ocupă în strategia tranziției a tuturor țărilor foste socialiste europene o atenție net mai scăzută decât în celelalte țări europene, dar semnificativ mai ridicată decât în România care ocupă antepenultimul loc, după Irlanda și Lituania.

Subfinanțarea relativă apare în toate domeniile sociale. Deși, de exemplu, unii lideri politici se plâng constant că pensiile presupun cheltuieli prea mari, în fapt datele arată că ele sunt mult mai mici decât în celelalte țări în tranziție.

În contrast cu politica UE, unele guvernări în România au avut ca obiectiv prioritar reducerea la minimum a funcțiilor sociale ale statului. În mod special, asistența socială este ținta reducerii drastice, pe motivul că este prea mare și viciată de abuzuri, de ea beneficiind mulți care de fapt nu merită, fără a se furniza însă date statistice, cu excepția unor exemple. Tema combaterii excluziunii sociale/promovării incluziunii sociale nu mai este prezentă decât accidental în discursul politic. Politica românească a fost constant orientată spre reducerea suportului social, sub standardul unei mai bune focalizări: *reducerea prin focalizare.*

Serviciile sociale fundamentale – învățământ, sănătate, asistență socială – sunt supuse presiunii de frânare a finanțării lor la niveluri minime de supraviețuire.

Calitatea vieții și standardul de viață al populației

Economia are un impact direct asupra vieții oamenilor, în principal prin oportunitățile ocupaționale și veniturile pe care le oferă. Reforma tranziției a modificat și modul de viață al oamenilor, în primul rând prin schimbarea structurii ocupației.

Oportunitățile ocupaționale

Strategia tranziției a avut efecte profunde asupra ocupării. În primul rând, scăderea ocupării: în 2015 rata ocupării în România este de 66,0% față de media UE15 de 70,5% și UE8, 71,3%, reprezentând una dintre cele mai scăzute din Europa.

Tabel 17: Rata ocupării: populația 20–64 ani, 2015

UE 28	**70%**
UE 15	70,5%
UE 8	71,3%
România	66%

Sursa: Eurostat [lfsi_emp_a].

În societățile moderne, munca salarială este cea mai importantă formă de ocupație. Ea acordă venituri mai ridicate decât economia nesalarială și securitate ridicată a locului de muncă și a veniturilor. Cu munca salarială sunt asociate cele mai importante beneficii sociale: asigurări de sănătate, ajutor de boală, pensii, ajutor de șomaj. Gradul de salarizare este deci un indicator fundamental al *calității vieții de muncă.*

Impactul cel mai dur asupra vieții oamenilor a fost pierderea locurilor salariale de muncă, de la **8,1** milioane constant între **4,3 și 5** milioane. S-au pierdut **3,7** milioane locuri de muncă salarială.

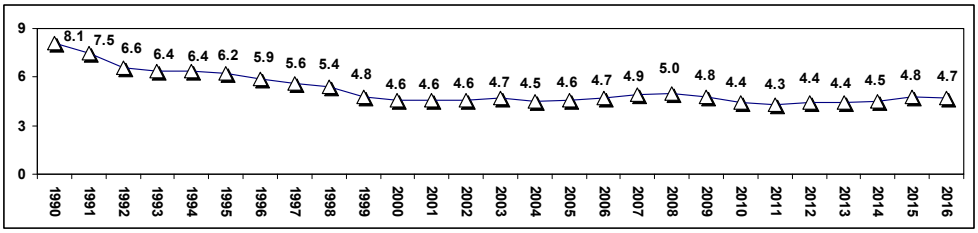

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016 (cf. datelor din cercetarea statistică *Costul forței de muncă în unitățile economico-sociale*); INS, 2017, Baza Tempo; RPL 1992, 2002, 2011.

Figura 2: Număr (mediu) de salariați, mil. persoane

Cea mai mare pierdere de locuri de muncă salariale a avut loc în industrie: salariații în industrie reprezintă în 2013 în totalul salariaților doar 28,9% față de 49,4% în 1990.

Tabel 18: Dinamica numărului de locuri de muncă salarială

	1990 (mii pers.)	**2013 (mii pers.)**	**% din 1990**
Total economie	8.142	4.444	54,6%
Industrie	4.005	1.285	32,1%
% din 1990	49,2%	28,9%	

Sursa: Anuarul Statistic al României 2000–2014.

Șansa de a obține un loc de muncă a devenit o problemă critică: în 2010, 76% din români estimau că posibilitatea de a obține un loc de muncă e foarte proastă sau proastă.

Tabel 19: Cum estimează românii posibilitatea obținerii unui loc de muncă?

	1990	**2010**
Proastă/Foarte proastă	33%	76%
Satisfăcătoare	30%	17%
Bună/Foarte bună	21%	6%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord). 2011, 246.

Privatizarea industriei este inevitabil însoțită de reducerea locurilor de muncă. Se poate însă discuta amploarea acestui efect: o privatizare grăbită, făcută rapid, „oricum" va fi inevitabil o ***privatizare prin distrugere*** a capacităților productive și pierderi masive de locuri de muncă. O privatizare responsabilă va crește șansa unor ***privatizări prin dezvoltare***. Politicul va fi deci un factor important al ocupării. Și, într-adevăr, dincolo de procesul tranziției, guvernările au fost asociate cu efecte distincte asupra ocupării.

Tabel 20: Guvernările și amploarea pierderii locurilor de muncă salariale

Guvernările	**Număr salariați în ultimul an al perioadei (mii)**	**Pierderea locurilor salariale (mii)**	**Reduceri/salariați ca % din ultimul an al perioadei***
1990	8.102		
1990–1992 Petre Roman/Stolojan	6.627	−1.475	−18,2%

Guvernările	Număr salariați în ultimul an al perioadei (mii)	Pierderea locurilor salariale (mii)	Reduceri/salariați ca % din ultimul an al perioadei*
1993–1996 …	5.939	−686	−10,3%
1997–2000 V. Ciorbea și alții	4.626	-1.313	−22,1%
2001–2004 Adrian Năstase	4.469	−153	−3,3%
2005–2008 Tăriceanu	5.046	+577	+ 12,9%
2009–2012 (criza) Boc	4.443	−697	-13,8%
2013–2016 V. Ponta și alții	4.733	+288,8	+ 6,5%

Sursa: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016, calcule realizate de noi.

* Nivelul ultimului an al perioadei față de ultimul an al perioadei anterioare. Exemplu: 1992 față de 1990, 1996 față de 1992.

Tranziția dură, cu reduceri masive de salariați, a caracterizat prima fază a tranziției, 1990–2000. În această perioadă, numărul de salariați s-a redus masiv cu 3,5 milioane până în 2000, când a rămas doar 57% din numărul de salariați din 1990.

Între 2005 și 2016 nu se produce o creștere sensibilă a numărului de salariați, nereușindu-se să se depășească nivelul de 5 milioane de salariați. Economia românească nu pare deci să aibă capacitatea de creștere economică solidă, cu efectul unei noi creșteri a numărului de salariați. Acum, la sfârșitul tranziției, nu pare să existe încă voința și nici capacitatea de a relansa o politică activă de creștere social-economică a țării și o preocupare de creștere a locurilor de muncă.

Unde au dispărut salariații?

Cum au făcut față guvernările exploziei scăderii forței de muncă din economie de **3,3** milioane de salariați eliberați până în 2004?

Niciun partid nu a avut în programul său ca un obiectiv important crearea de locuri de muncă. Nu s-a recurs nici la programe de investiții de interes național, politică tipică în perioadele de criză. Construcțiile publice în România au fost în perioada tranziției cele mai scăzute: puțini bani, utilizarea ineficientă a lor. Construcțiile publice au devenit exemple de vârf ale corupției: cazul drumurilor care rămân nefăcute și atunci când sunt realizate, de proastă calitate, dar cu costuri mult mai mari decât în țările vecine. Ele au crescut mult mai mult profiturile decât locurile de muncă.

O strategie la care s-a recurs masiv a fost una de tip pasiv, **pensionarea anticipată.**

Tabel 21: Creșterea rapidă a numărului de pensionari

Ani	Număr pensionari	%
1990	2.570	100%
2000	4.359	169,6%

Tabel 22: Dinamica numărului de pensionari și pe tipuri de pensii. Se indică anul de vârf cu cei mai mulți pensionari pe categorii de pensii și % în raport cu anul 1990

	1990		**An de vârf**	**Nivelul anului de vârf**		**2016**	
Total	3.577	100%	2002	6.342	177,3%	5.685	158,9%
Asig. sociale	2.570	100%	2010	4.927	207,9%	4.819	187,5%
Invaliditate	208	100%	2009	909	437,0%	675*	324,5%
Agricultori	1.007	100%	2001	1.767	175,5%	866	86,0%

Sursa: INS, *Anuarul Statistic al României 2002–2016.*

* 2015

Ponderea pensionarilor în totalul populației urmează aceeași tendință: creștere rapidă de la 15,4% în 1990 la 29,3% în 2002, scăzând apoi la 26,8% în 2016.

Pensionarea anticipată a dus la o scădere substanțială a standardului de viață a foștilor salariați: salariile sunt înlocuite cu pensii mult mai mici. Aici găsim o sursă importantă a sărăcirii.

Puțin mai mult de jumătate din cei eliberați din industrie, 1.789, au fost preluați prin pensionarea anticipată.

La aceasta se adaugă relaxarea procedurilor de pensionare în caz de boală: de la **208 mii** în 1990 la **882 de mii** în 2007, o creștere de peste 4 ori.

O parte importantă a persoanelor care nu mai găsesc locuri de muncă în industrie, rămân sau se întorc într-o agricultură de subzistență.

Restul, de aproape un milion, au rămas neangajați: șomeri, activi în economia nesalarială, formală sau informală. O anumită compensare ocupațională a fost oferită de migrația în Vest pentru a obține locuri de muncă.

Veniturile

Veniturile populației au început să se erodeze încă din 1980.

Venitul anual disponibil *per capita* plasează România pe **ultimul loc în Europa,** la distanțe greu de recuperat în următorii ani: **26%** din venitul mediu din țările UE 15, dar și **61%** față de țările UE 8 (Eurostat, 2015).

Tabel 23: Venitul anual disponibil per capita, Euro (PPS, brut), 2015

UE 15	**32.938**
UE 8	13.962
România	**8.531** **= 61,0%** din UE 8 **= 26%** din UE 15

Sursa: Comisia Europeană, baza AMECO.

Dar performanțele României în raport cu celelalte state care actual compun UE? În 1990, România nu era cea mai săracă țară din Europa: cel puțin 4–5 state erau mai sărace. Eurostat oferă date pentru 2007. România este nu numai cea mai săracă țară din Uniunea Europeană, dar și la o distanță apreciabilă de toate celelalte țări.

Tabel 24: Venitul disponibil median (pe adult echivalent), la paritatea puterii de cumpărare, în țările membre UE în anul 2007

Luxemburg	**29.292**	**Slovenia**	**13.298**
Marea Britanie	18.943	Grecia	11.577
Cipru	18.230	Malta	12.572
Irlanda	17.843	Portugalia	8.933
Olanda	17.718	R. Cehă	8.913
Germania	17.338	Estonia	6.765
Danemarca	16.958	Slovacia	6.888
Belgia	16.726	Ungaria	6.631
Franța	15.604	Lituania	5.854
Suedia	15.968	Letonia	5.594
Finlanda	15.372	Polonia	5.704
Italia	14.580	Bulgaria	3.343
Spania	13.011	**România**	**2.942**

Sursa: Eurostat, 2010.

Venitul disponibil pe persoană echivalentă în țările UE în 2007 oferă următoarea imagine: mediana pe UE poate fi considerată Spania, cu 13.011 euro. România, cu 2.942, se plasează cu mult sub 60% din mediană (nivel sub care UE consideră plasarea în sărăcie), mai precis la 23% din mediană. Performanța umană a tranziției românești apare și mai dezamăgitoare, dacă o raportăm la media celorlalte țări în tranziție: veniturile pe persoană în România reprezintă, în 2007, 39,4% din media veniturilor celorlalte 8 țări în tranziție, în care nu am inclus Bulgaria. Politica tranziției a aruncat în sărăcie un segment substanțial de salariați.

Întreaga tranziție a României a fost caracterizată printr-o politică *pro-profit* (profitul a fost avantajat pe toate căile) și *anti-salarială.* Profitul este avantajat cu sistemul de impozitare nu progresiv, ci unic, 16%. Politica salarială a fost centrată pe *politica salariului mic,* considerată un factor pozitiv al creșterii economice. Salariații au fost sacrificați pentru o creștere economică iluzorie. În plus, nu există facilități pentru reinvestirea profitului fapt care încurajează consumul lui neproductiv.

Valoarea salariilor s-a prăbușit încă din primul an al tranziției, atingând în 1997–1999 nivelul cel mai scăzut: 56–58% din valoarea din 1990. Abia, după 17 ani de tranziție, în 2007, salariul mediu depășește cu puțin nivelul din 1990. Situația este mai dramatică dacă adăugăm faptul că s-a produs și o pierdere a numărului de salarii, principala sursă de venituri.

Tabel 25: Salariile și consumul în perioada 1980–2000

Anii	**Salarii medii reale**		**Pensii medii reale**		**Consumul anual mediu/loc (kg.)**		**Locuințe terminate (mii)**	**%**
					Carne	**Zahăr**		
1980	100		100		62,0	28,2	161,4	
1985	95,9		92,0		55,1	26,3	105,6	
1988	93,2	**100**	93,0	**100**	52,4	25,0	103,3	**100**
1992	72,4	77,7	71,0	76,3	45,8	24,1	27,5	26,6
1995	66,1	70,9	64,1	68,9	47,2	23,5	35,8	34,6
2000	58,6	62,9	42,3	45,5	46,3	23,0	26,4	25,6

Sursa: Axenciuc, Vol. I, p. 209.

În anii ’80, consumul de carne a scăzut datorită raritățiipe piață; în anii ’90, a scăzut și mai mult, de data aceasta datorită lipsei banilor. Producția de locuințe s-a prăbușit și ea.

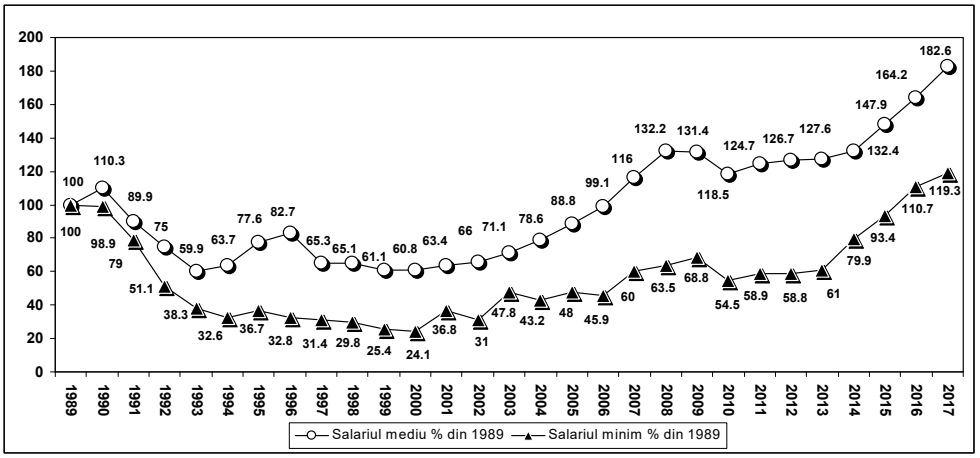

Sursa: Valorile salariului mediu net pe economie au fost preluate din Anuarul Statistic al României 1990–2015, iar valorile pentru salariul minim de pe site-ul Ministerului Muncii, Familiei și Protecției Sociale. Calculele indicilor pentru cei doi indicatori au fost calculați de A. Mihăilescu.

Figura 3: Salariu mediu și minim ca % din nivelurile din 1989

Salariul minim a cunoscut o prăbușire în prima fază a tranziției, ajungând în 2000 la 24,1% din valoarea sa din 1989. De abia în 2016 a depășit valoarea sa din urmă cu 18 ani. Salariul mediu a cunoscut o scădere mai moderată: în 1993 a atins nivelul cel mai scăuzt de 59,9% din valoarea sa din 1989 și a depășit acest nivel în 2007.

Salariile din România se plasează la niveluri extem de scăzute față de valoarea salariilor din țările europene dezvoltate, UE 15, în jur de 17%. Dar și față de țările în tranziție, UE 8, puțin peste 50%.

Tabel 26: Salariul minim și mediu, în EURO, România și UE

	Salariul minim brut (2015)	**Salariul mediu brut (2014)**
UE 15[9]	**1.276**	**3.994**
Luxemburg (maxim)	1.993	6.188
Portugalia (minim)	589	1.692
UE 8	**411**	**1.270**[10]
Slovenia (maxim)	790	2.266
Lituania (minim)	300	837
România	**217** **17%** din UE 15 **52,7%** din UE 8	**661** **16,5%** din UE 15 **52,0%** din UE 8

Sursa: Eurostat [tps00155]UNECE Gross Average Monthly Wages by Country and Year. Salariul mediu a fost convertit din dolari în Euro[11].

Salariul minim este pârghia cea mai importantă a politicii salariale, el fiind stabilit prin hotărâre guvernamentală. Valoarea mediană a salariului minim din 22 de țări UE (conform tabelului 4.25) este de 636,46 euro, cele mai apropiate valori înregistrându-se în Grecia și Portugalia. România se plasează cu mult sub mediană, la 34,17% din aceasta. Dacă aplicăm același prag de sărăcie relativă, 60% din mediană (având valoarea de 381,88), România se plasează, cu un salariu minim de 217,50 euro, la o distanță substanțială: 56,95% din pragul de sărăcie relativă.

Tabel 27: Salariul minim (spc) 2013 în Uniunea Europeană

Luxemburg	**1.922,96**	**Portugalia**	**589,17**
Belgia	1.501,82	Polonia	409,53
Olanda	1.501,80	Croația	395,61
Irlanda	1.461,85	Estonia	390,00
Franța	1.457,52	Slovacia	380,00
Germania	1.440,00	Letonia	360,00
Marea Britanie	1.378,87	Ungaria	332,76
Slovenia	790,73	Cehia	331,71
Spania	756,70	Lituania	300,00
Malta	720,46	Bulgaria	184,07
Grecia	683,76	**România**	**217,50**

În 2013, salariul minim în România (spc) reprezenta 36,4% din media salariilor minime din celelalte țări în tranziție, cu excepția Bulgariei (386,5 EURO). Opțiunea guvernării PSD de creștere rapidă și progresivă a salariului minim, inclusiv a salariilor diferitelor categorii bugetare, este o componentă importantă a unei posibile noi strategii social-economice de relansare a veniturilor românilor, o recunoaștere a valorii muncii lor.

Politica salarială în România nu a avut, în perioada tranziției, ca obiectiv creșterea salariilor. Creșterile salariale care s-au produs au fost considerate ori cedări politice, mai ales în perioade electorale, ori mici ajustări, rezultat al dinamicii economiei. Dacă ar urma politica salarială de până acum, România se va depărta substanțial, în orizontul 2038, de standardele europene.

Creșterea, în 27 de ani de tranziție, a veniturilor salariale cu 61,7% și doar pentru jumătate dintre salariații inițiali, oricum am privi-o, pare îngrijorătoare. Politica salariului mic a fost susținută de argumentul atragerea investitorilor străini, dar în subtext și a ușura procesul de privatizare.

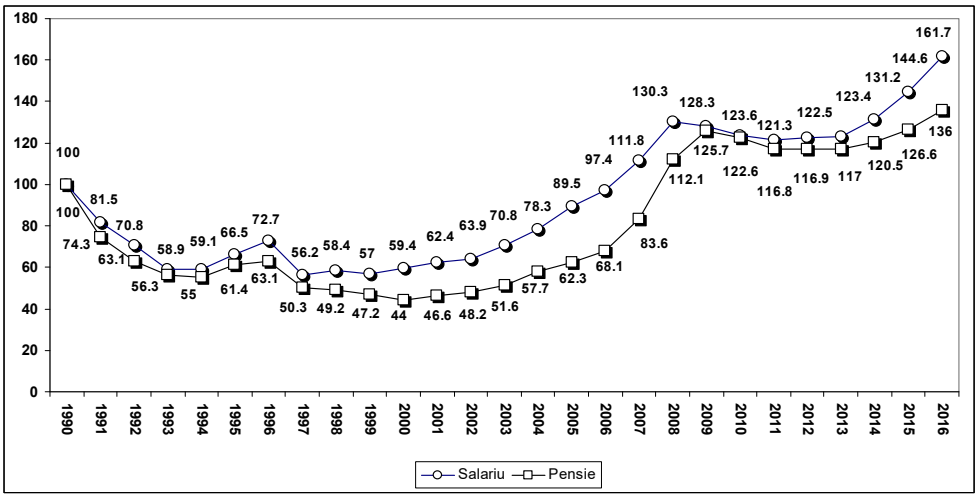

Surse: INS, Anuarul Statistic al României 2002–2016; INS, 2017, Buletin statistic lunar 9/2017.

Figura 4: Dinamica câștigului salarial real mediu (S) și a pensiei medii reale (P) (1990=100)

Cea de a doua categorie foarte importantă de venituri, complementară cu salariul, pensia, a suportat și mai dur costul tranziției: pensiile s-au prăbușit până la 45% în 2000 din valoarea inițială din 1990, depășind cu puțin nivelul inițial abia în 2008.

Obiectivul cheie, o **Românie prosperă și echilibrată,** poate fi realizat doar printr-o schimbare radicală a politicii salariale: **o politică pro-muncă,** o politică salarială **pro-prosperitate;** de la **politica salariului mic**, la **politica creșterii progresive a salariilor** pentru a se atinge standardele europene.

Politica salariului mic nu este o condiție a creșterii economiei, ci o ideologie a **economiei leneșe,** a **economiei pro-profit,** lipsită de motivare a inovației ca sursă primară a creșterii economice, a exploatării ușoare a forței de muncă, susținută cu mijloace politice. Creșterea salariilor trebuie considerată nu un factor care ar descuraja investițiile și scăderea eficienței economice, ci un factor de motivare a inovației și a parteneriatului pentru eficiență.

Politica salarială în următorii 20 de ani va avea ca unul dintre principalele mecanisme refacerea capacității de **negociere colectivă** a salariilor și a îmbunătățirii condițiilor de muncă, complementar cu creșterea ocupării. Este urgentă adoptarea legii sistemului unic al salariilor publice, cu mărirea proiectată a salariilor de importanță națională: sănătate, educație, asistență socială, cercetare, administrație.

Nivelul scăzut al salariilor din economia privată va crea în viitor o problemă dificilă. Ea nu poate fi soluționată decât prin intervenția activă a statului în susținerea creșterii economice sănătoase, dar și prin promovarea parteneriatului muncă/capital.

De ce nivelul salariilor este atât de scăzut în România? Explicația standard în discursul public actual este centrată pe formularea confuză a *nivelului scăzut al productivității muncii.* Formularea trimite emoțional la responsabilitatea salariatului. Trebuie limpezite cauzele așa-zisei productivități scăzute. Desigur, și salariatul poate avea o vină. Dar cauzele stau în altă parte: prăbușirea sferelor cu munci de valoare (dezindustrializarea a produs un dezastru al ocupării de calitate), tehnologia depășită în multe domenii și, mai ales, deficitul de management. Se ignoră însă o altă cauză care explică probabil în cea mai mare parte salariile mici: **raportul dintre muncă și profit.** Politica **pro-profit** susținută de toate guvernările, complementar cu prăbușirea

capacității de negociere a angajaților este cauza principală a standardului de viață scăzut al populației României.

Tabel 28: Ponderea profitului în totalul valorii nou create: semestrul 4, 2014

	Ponderea profitului
UE 18[12]	40,9%
UE 8	39%
România	**62,2%**

Sursa: F. Georgescu, 2016, prezentarea Creșterea economică, dezvoltarea României și reducerea sărăciei, p. 13. Disponibilă la http://www.bnr.ro/Prezentari-și-interviuri-1332.aspx?fld_issue_year=2016.

Un obiectiv important al reechilibrării standardului de viață este, deci, modificarea drastică a raportului muncă/profit: de la **62,2%** în favoarea profitului în 2014, la circa **40%** în perspectiva anului 2038.

Datele duc la o concluzie importantă. Celelalte țări în tranziție, deși și ele cu dificultăți de relansare a economiei, de atragere a investițiilor externe, au reușit să o facă realizând un echilibru între salarii și profit.

Experiența ultimilor 27 de ani nu susține speranța că veniturile salariale cresc automat ca rezultat al creșterii PIB-ului. Datele arată că o creștere a PIB-ului de aproape 3 ori este însoțită de o creștere mult mai modestă a veniturilor salariale, de 34%.

Tabel 29: Dinamica PIB-ului și a salariului mediu: 2015 față de 1990

PIB în PPS	**279,1%**
Salariul mediu real	134,1%

Sursa: INS, Baza Tempo.

O reechilibrare a veniturilor populației nu poate fi realizată fără intervenția activă a factorului politic. În concluzie, creșterea veniturilor, variabila cheie a creșterii calității vieții în contextul actual al României, poate fi realizată acționând în următoarele direcții:

- O politică mult mai activă de creștere a ocupării (creșterea locurilor de muncă, mai ales a ocupării salariale), creșterea valorii muncii: o politică de industrializare și a valorii muncii agricole.
- Înlocuirea **politicii salariului mic** cu **politica creșterii proiectate a salariilor spre nivelurile UE:** creșterea, proiectată pe etape, a salariului minim, creșterea capacității de negociere a angajaților, un program politic de schimbare a raportului dintre salarii/profit în distribuția valorii nou create.
- Revederea politicii de protecție și suport social, accentuând orientarea ei activă: creșterea valorii serviciilor sociale publice și a beneficiilor sociale.
- Asigurarea unui nivel de salarizare decent și stimulent pentru personalul public cu înaltă calificare și responsabilitate: sistemul sanitar, corpul profesoral, personalul din cercetare.

Aceste date ne duc la o concluzie: în România tranziția a fost plătită cu cel mai ridicat cost social.

Inegalitate/egalitate, polarizare socială

Vor românii o societate mai inegală sau mai egală decât ea este?

Un alt cost social al tranziției este creșterea inegalității sociale[13] (Zamfir, 2011, 49–68).

Tabel 30: Credeți că în România diferențele dintre venituri sunt (2010)

Mari sau mult prea mari	**81%**
Normale	5%
Mici sau prea mici	3%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 249.

În perioada tranziției, în România, indicele inegalității, de la un nivel scăzut al indicelui Gini de **24** în 1989, a făcut un salt la **34,7** în 2016, față de **30,8** media UE. Nivelul inegalității din România este caracteristic țărilor subdezvoltate.

Tabel 31: Indicele Gini

24	**30,8**	**34,7**
RO 1989	UE 28 2016	RO 2016

Sursa: Eurostat, [ilc_di12].

Un alt indicator standard al inegalității: raportul dintre veniturile celor mai bogați 20% față de cei mai săraci 20%. Raportul era în 2000 de **4,5** și a crescut în 2016 la **7,2.** La toți indicatorii de inegalitate socială, România se plasează pe primul sau al doilea loc din Europa, după Lituania.

Politica salarială a devenit și ea un mecanism al polarizării sociale. Dacă în România salariul mediu cunoaște o creștere în 2017 față de 1989, **182,6%,** salariul minim se depărtează de salariul mediu, depreciindu-se față de 1989: o creștere de doar de **119,3%** față de nivelul inițial.

Politic, România se depărtează de Europa: un obiectiv important al construirii Uniunii Europene este limitarea progresivă a inegalității sociale. În România, mulți lideri politici consideră inegalitatea ridicată ca un cost inevitabil, chiar ca un indicator al succesului tranziției, de sănătate motivantă. Politica fiscală din ultimii 10 ani este generatoare de creștere a inegalității: o fiscalitate regresivă, și cei săraci și cei bogați plătesc un impozit egal, 16%. Toate țările dezvoltate au o fiscalitate progresivă: cei săraci plătesc impozite scăzute sau deloc, în timp ce proporția impozitării crește odată cu creșterea veniturilor.

Sărăcia: o problemă care a explodat în perioada tranziției

Tranziția s-a caracterizat printr-o explozie a amplorii și gravității sărăciei în România[14] (Stanciu și Mihăilescu, 2011). Trei cauze distincte au contribuit la extinderea rapidă a sărăciei: ***căderea economiei, accentuarea inegalității social-economice,*** un segment mic al populației a devenit foarte bogat, marea masă a populației a sărăcit, și ***deficitul de protecție socială.***

Metodologiile de estimare a sărăciei sunt diferite, dar datele sunt în general convergente.

Prima estimare a sărăciei a realizat-o ICCV în 1994 în mediul urban, completată cu[15] (Zamfir, 1994):

- Sărăcie extremă: 11,8%
- Sărăcia: 39,3%
- Sărăcia relativă (sub 60% din venitul mediu[16] pe persoană): 41,2%
- Nemulțumiți cu veniturile: 68,1%
- Nemulțumiți cu viața: 50,2%
- Sărăcia autoestimată: 45,9% dintre persoane se considerau săraci
- În jurul nivelului decent de viață: alte 38,9% persoane
- Standardul subiectiv de viață. Populația face estimări convergente cu estimările noastre:
- Nu ne ajung nici pentru strictul necesar: 32,2%
- Ne ajung numai pentru strictul necesar: 38,7%
- Ne ajung pentru un trai decent, dar fără alte cheltuieli: 20,3%

ICCV estima că explozia sărăciei în perioada tranziției a avut loc în perioada 1991–94 Datele aceleiași cercetări oferă o imagine clară a sărăcirii în această perioadă, pe un tip de familie: o familie de 4 persoane, cu două salarii, unul mediu și unul minim, și 2 copii cu două alocații (Zamfir, coord., 1994, 80).

Tabel 32: O familie de 4 persoane, un salariu mediu, un salariu minim și doi copii cu alocații pentru copii, ca % din standardul decent de viață

1989	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**
75,7%	77,0%	64,7%	58,3%	60,7%	47,7%

Sursa: C. Zamfir (coord.), 1994.

Unii lideri politici s-au scandalizat: nu este posibil, ICCV exagerează. S-au finanțat alte analize făcute de diferite ONG-uri și instituții internaționale care au coborât estimarea sărăciei la mai mult de jumătate.

Din 1993, starea socială a României a cunoscut o îmbunătățire. În ultimii ani, instituțiile europene au început să facă estimări ale sărăciei în toate țările UE. Surprinzător, datele actuale, 2015, cu metodologii diferite, sunt convergente cu estimările din 1993.

O a doua explozie a sărăcirii se înregistrează între 1997 și 2000. Explozia sărăciei în perioada tranziției s-a datorat următorilor patru factori: **scăderea economiei, pierderea locurilor de muncă, deteriorarea veniturilor principale, salariile și pensiile, o politică socială de protecție plasată la un nivel scăzut.**

Nici după alți 15 ani situația sărăciei nu s-a îmbunătățit spectaculos.

EUROSTAT, starea socială din 2015:

Riscul de sărăcie și excluziune socială (RSES):	
UE 15	23,0%
UE 8	23,5%
România	**37,3%**
Rata sărăciei relative (sub 60% din venitul median):	
UE 15	17,0%
UE 8	16,9%
România	**25,3%**

Depresiune materială severă (DMS)[17]:	
UE 15	7,2%
UE 8	10,3%
România	**23,8%**
Riscul de sărăcie familii cu copii sub 18 ani:	
UE 15	20,4%
UE 8	20,8%
România	**38,1%**
Riscul de sărăcie familii cu 3 copii și peste:	
UE 15	24,5%
UE 8	30,2%
România	**69,5%**
Risc de sărăcie familie cu 2 adulți și 2 copii:	
UE 15	13,5%
UE 8	15,0%
România	**31,1%**
Gospodării fără facilități sanitare de bază:	
UE 28	1,9%
România	**23,8%**

Sursa: EUROSTAT, Income and Living Conditions.

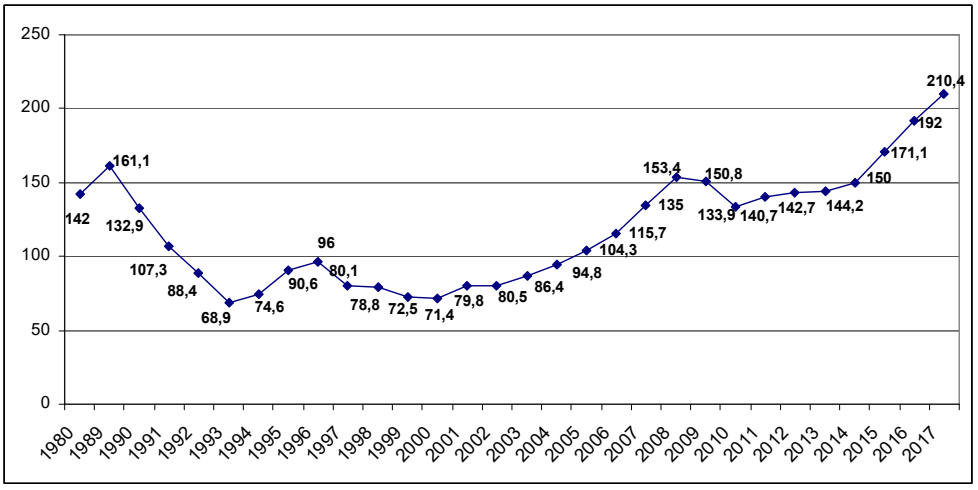

Sursa: Valorile salariilor medii nete din economie au fost preluate din Anuarele Statistice ale INS, 1990–2017, INS, București. Valorile alocațiilor celor doi copii au fost obținute de pe site-ul Ministerului Muncii și Familiei. Valorile coșurilor minime decente pentru familia de doi salariați cu doi copii în întreținere au fost preluate din baza de date a ICCV, calcul Gheorghe Barbu din 1990 până în 2000 și A. Mihăilescu din anul 2000 până în 2017. Valoarea raportului pentru anul 1980 a fost calculat de A. Mihăilescu din datele Anuarului Statistic al României din anul 1981.

Figura 5: Starea familiilor cu 4 persoane, două salarii medii nete și alocațiile a doi copii raportat la standardul minim decent de viață, anii 1980–2017

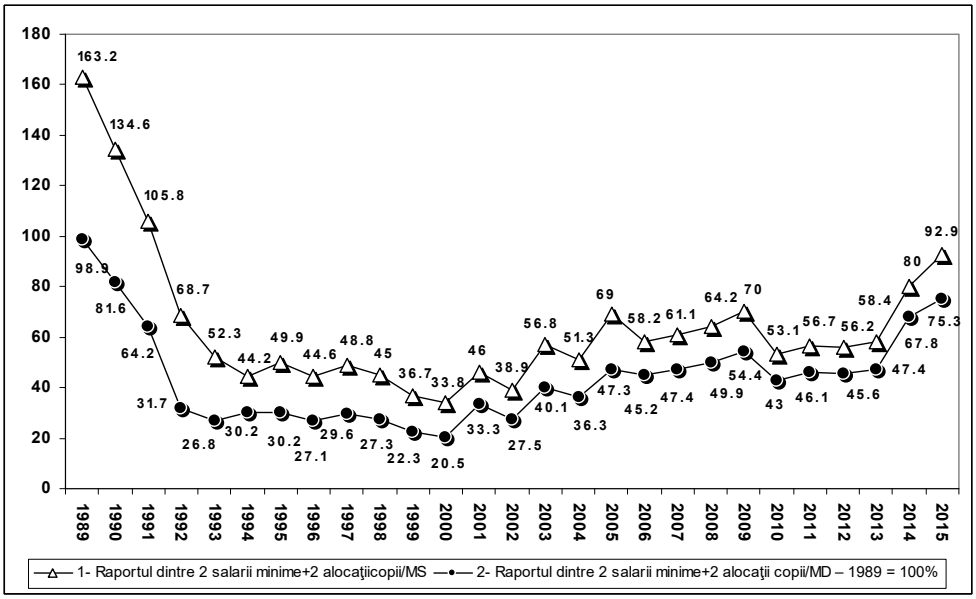

Sursa: Calcule efectuate de A. Mihăilescu, pe baza seriilor de date INS și a celor oferite pe site-ul Ministerul Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice privind alocațiile pentru copii.

Figura 6: Standardul de viață al unei familii din 4 persoane, cu două salarii minime și două alocații pentru copii, raportate la Nivelul minim de sărăcie (MS) și la Nivelul minim decent (MD). 1989=100

Datorită politicii salariului minim, dacă în 1989 acest tip de familie se plasa la nivelul minimului decent de viață, după 1991, pe întreaga perioadă până în 2015 se plasa la niveluri severe de sărăcie (Figura 6).

Deși nivelul sărăciei a scăzut în această a doua fază a tranziției, nivelul ei s-a menținut la mari diferențe de nivelurile europene. Toate metodele de estimare a sărăciei utilizate în statistica europeană indică niveluri extrem de ridicate ale sărăciei în România și în prezent.

În întreaga perioadă, salariul minim nu a fost un factor de scoatere din sărăcie. El nu asigură un nivel decent de viață, decât în 1989 și 2016.

Costul social cel mai important al tranziției a fost o sărăcire care a cuprins o mare parte a comunității. Anii 1990 au cunoscut o explozie a sărăciei. După 2000 comunitatea a beneficiat relativ puțin și inegal de începutul creșterii economice. Absorbția sărăciei a fost modestă.

Ceea ce diferențiază dramatic România de toate celelalte țări este riscul de sărăcie a persoanelor care muncesc, drept rezultat al politicii salariale. Salariile, chiar mici, ar trebui să asigure un minim decent de viață, dar nu o fac. Mai gravă este munca ocazională și mai ales munca informală.

Ca efect cumulat al tuturor politicilor social-economice, munca nu garantează un standard decent de viață, extinzându-se riscul sărăcirii și în zona segmentului activ al populației.

Tabel 33: Sărăcia în muncă în UE și în România[18] 2015

EU 28	**9,5%**
EU 15	9,3%[19]
EU 8	8,4%
România	**18,6%**

Sursa: Eurostat, EU-SILC, cod de date online [ilc_iw01].

În România, rata sărăciei persoanelor ocupate este în prezent cea mai mare din UE, înregistrând o valoare dublă față de media UE 8.

UE își propunea o reducere până în 2020 a săracilor cu 20 de milioane. La rândul său, România a formulat un obiectiv similar. Creșterea actuală a salariilor ar putea să atingă acest obiectiv. După luarea acestui angajament, preocuparea politică de a reduce sărăcia și excluziunea socială a trecut pe un plan secund, până la a dispărea complet în anii 2008–2011. În repetate rânduri, discursul politic al guvernării din acei ani lansa ca explicare a sărăciei „lenea" populației și ca singură soluție la nemulțumirile în creștere – migrația.

În condiții de criză economică severă, asistența socială, instrumentul public de limitare a efectelor de sărăcire severă, este supusă unei politici de decredibilizare și compresie. Bugetul pentru 2012 prevedea o reducere și mai importantă a finanțării asistenței sociale de la 2,8% din PIB la 2%. În fapt, asistența socială propriu-zisă este de sub 1%, restul fiind dedicat alocației de stat pentru copii.

În 2013, țăranii proprietari de pământ sub 5 ha, 87,8% dintre gospodării, ceea ce înseamnă peste 3 milioane de familii, prezentau un risc ridicat de sărăcie.

Deși datele arată că riscul cel mai ridicat de sărăcie îl au copii, sprijinul social pentru aceștia nu a fost o temă politică de interes (Figura 7).

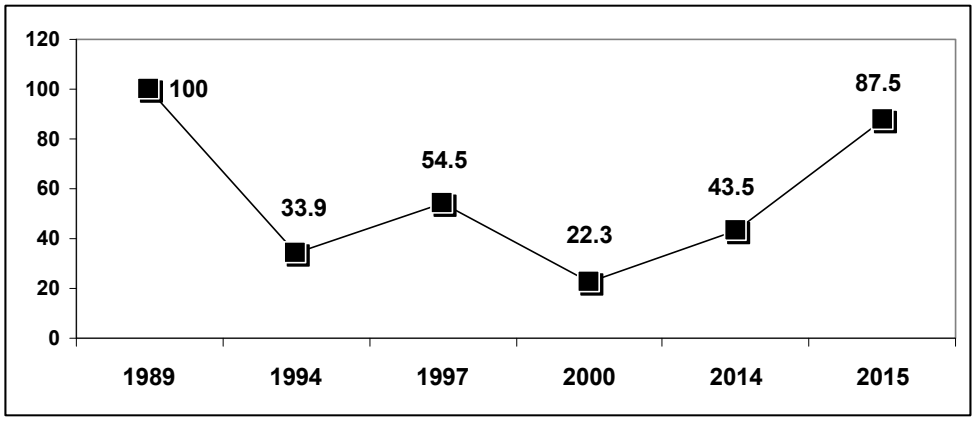

Sursa: Valorile absolute în lei ale alocației pentru primul copil sunt preluate de pe site-ul Ministerului Muncii, Familiei, Protecției Sociale și Persoanelor Vârstnice. Indicii alocației primului copil față de 1989 au fost calculați de autori.

Figura 7: Deprecierea alocației pentru copii (cazul alocației pentru primul copil) 1989 = 100[20]

Este în special îngrijorătoare apariția cu ceva ani mai târziu și creșterea unor comunități confruntate cu o sărăcie extremă, de tipul celor din jurul gropilor de gunoi.

Venitul minim garantat, introdus după multe dispute politice din anul 1994, la un nivel destul de ridicat inițial, și-a depreciat de asemenea valoarea, ajungând în anul 2016 la 16,9% din salariul minim net.

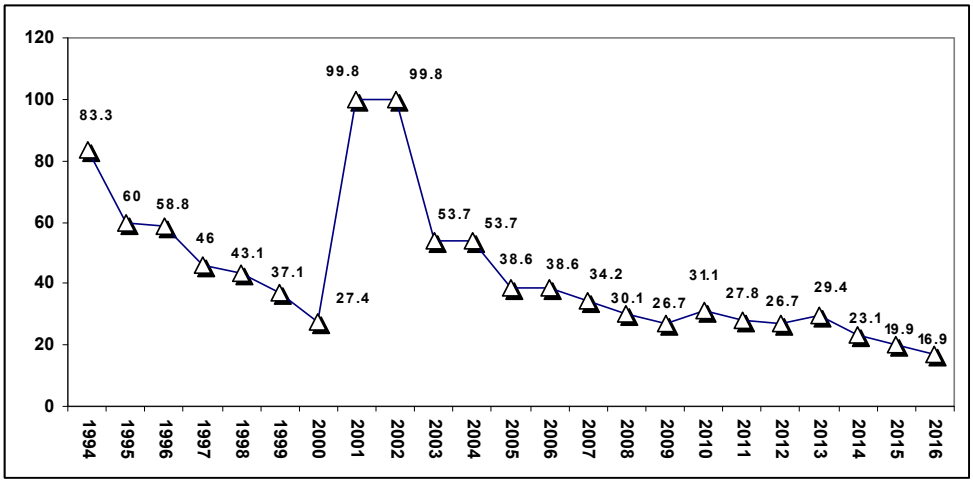

Sursa: calculele autorilor pe baza valorilor venitului minim garantat și a salariului minim: Accesibil la: http://www.dreptonline.ro/legislatie/legea_venitului_minim_garantat.php, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics/ro, http://www.mmuncii.ro/j33/index.php/ro/legislatie/venituri-salariale.

Figura 8: Valoarea VMG pentru o persoană ca % din salariul minim net național

Sprijinul social acordat celor mai săraci (venitul minim garantat acordat pentru o persoană) față de salariul minim a variat surprinzător. El a scăzut în **două etape:** din **1994 până în 2000,** de la **83%** la **27%,** iar în a doua etapă din **2002 până în 2015,** de la **99,8% la 17%** din această valoare (Figura 8).

Eficiența scăzută a politicilor sociale românești în comparație cu celelalte țări europene este probată de impactul lor asupra nivelului sărăciei. În timp ce țări foste socialiste precum Ungaria și Slovenia reușesc să reducă cu peste 11% sărăcia prin transferuri sociale, în România acest procent nu depășește 4%.

Tabel 34: Eficiența transferurilor sociale altele decât pensiile în reducerea sărăciei

Țara/grupul de țări	**Rata sărăciei pretransfer**	**Rata sărăciei post transfer**
UE 15	26,5	17,1
UE 8	24,1	16,9
România	**29,3**	**25,3**

Sursa: EUROSTAT, 2015.

În ultimul timp sunt promovați mulți indicatori sintetici ai politicilor sociale ale țărilor UE. La toți acești indicatori, România se plasează pe ultimele locuri. Este cazul indicatorului *justiției sociale*[21], în care performanța României, cu un scor de 3,9, se situează pe poziția 27 în UE, urmată de Grecia cu un scor de 3,7 față de UE 15 – 6,0 sau de UE 8 – 5,8.

Situația socială a romilor ridică probleme speciale pentru problema sărăciei. Nivelul de sărăcie al romilor este extrem de ridicat. Orice program de suport pentru depășirea stării de sărăcie se confruntă în cazul romilor cu dificultăți complexe: nivel scăzut de școlaritate, calificare, dar și o strategie de supraviețuire la marginea săracă a societății.

Romii sunt o populație cu un profil cultural și social-economic diferit de restul populației. Tradițional, ei au fost ținuți la marginea societății, combinându-se cu auto marginalizarea. Romii au dezvoltat un mod de viață care reprezintă o strategie de supraviețuire la marginea societății, conservând pattern-ul de viață tradițional. Poziția socială marginală nu este efectul doar al marginalizării de către majoritate, ci întărită de promovarea modului lor de viață tradițional în noul context de viață. Cultura specifică romilor a fost cultura unei vieți marginale: lipsă de educație școlară, lipsă de profesii moderne, la sate lipsa de proprietate a pământului, un sistem de supraviețuire prin exploatarea unor nișe marginale: mica producție de linguri și de tingiri, micul comerț, ocuparea locurilor de muncă necalificate cu imagine colectivă negativă, salubritate de exemplu, muncă necalificată în agricultură la boieri sau ulterior la marile gospodării de stat. Deși mulți trăiesc în sate, cei mai mulți nu au adoptat modul de viață tipic al țăranilor.

În sistemul comunist, romii nu au fost recunoscuți ca minoritate etnică distinctă. Dar a fost o politică activă de integrare a lor în sistemul vieții moderne: participare școlară, locuri de muncă în sistemul economiei socialiste, în administrarea publică; complementar cu o politică de eliminare a activităților economice marginale ocupate de regulă de romi.

În perioada de creștere economică în sistemul comunist, gradul de integrare modernă a romilor a crescut semnificativ: integrare școlară, locuri de muncă cu contract. În perioada de criză a sistemului comunist, mai ales în anii ’80, țiganii au fost primele victime, procesul de remarginalizare s-a instalat rapid: lipsa documentelor de identitate, neînscriere școlară sau abandonul școlar, dificultatea de a obține locuri de muncă. Este ceea ce se numește un proces de „rețiganizare”, adică de regres la cultura tradițională a marginalității (Zamfir și Zamfir, 1994).

Situația romilor s-a înrăutățit și datorită intervenției factorului demografic. Marea majoritate a populației s-a caracterizat printr-o natalitate scăzută: niciun copil, cele mai multe familii cu un singur copil sau cel mult doi; foarte rare familii cu mai mult de doi copii. Natalitatea scăzută este o strategie de a asigura familiei și copiilor un standard decent de viață și suport pentru copii. Părinții investesc mult în dezvoltarea copiilor, susținerea participării școlare, dobândirea unei profesii, inclusiv în obținerea locuinței. În populația de romi, standardul scăzut de viață este agravat de natalitatea ridicată. Șansa copiilor de a fi sprijiniți pentru o integrare socială rezonabilă este scăzută.

Starea de spirit a populației: cum estimează românii tranziția?

Am văzut până acum configurația procesului de tranziție și post-tranziție a României pe baza indicatorilor social-economici produși de instituțiile publice. Într-un sistem democratic este foarte important să luăm în considerare și cum estimează oamenii realitatea în care ei trăiesc. Cum procesul de schimbare socială consideră ei că nu este în direcția bună și cum le-a afectat viața.

A fost populația satisfăcută de strategia tranziției și de realitatea rezultată? Poate că populația ar fi îndurat din nou povara schimbărilor sociale dacă ar fi fost convinsă că această concepție/strategie care a stat la baza tranziției a fost corectă și că ea asigură un viitor mai bun.

Sociologii au imaginat un instrument alternativ al populației de a-și exprima opiniile despre problemele importante ale ei și ale țării: *sondajele de opinie.* Acestea oferă grile de exprimare a comunității mult mai largi și mai diverse decât votul electoral: exprimarea *stării sale de satisfacție/insatisfacție față de societatea în*

care trăiește, față de direcția în care țara este orientată, cum este condusă societatea etc.

Institutul de Cercetare a Calității Vieții a dezvoltat un asemenea instrument de evaluare a calității vieții și a dispus inițial de finanțarea necesară să realizeze asemenea estimări. În ultimii 10–15 ani guvernările nu au mai oferit finanțarea necesară, deși credibilitatea lui este net superioară variatelor ONG-uri finanțate substanțial din diferite surse, inclusiv de guvernul român. ICCV oferă o bază excelentă de date despre cum evaluează populația tranziția în perioada critică a tranziției: 1990–2010.

Direcția tranziției. În întreaga perioadă a tranziției și post-tranziției, majoritatea populației estimează că direcția în care România a mers este greșită. Cel mult o treime din populație consideră că ea a fost bună.

Tabel 35: Direcția în care merge societatea

	2010 (ICCV)	**Decembrie 2015 (INSCOP)**	**Decembrie 2016 (IRES)**	**Noiembrie 2017 (IMAS)**	**Decembrie 2017 (IRES)**
În direcția greșită	80%	52%	61%	71%	75%
În direcția bună	10,5%	34%	34%	24%	17%

Sursa: Baza de date ICCV privind Calitatea vieții în România[22] și cercetări INSCOP, IRES, IMAS.

Cum este condusă țara

În primul an al tranziției, 1990, conducerea țării a fost investită cu încrederea de a concepe strategia schimbărilor sociale, deși îndoieli și rezerve au existat de la început. Cei mai mulți (40%, față de 19%) au considerat că țara a fost condusă bine. Din al doilea an al tranziției, 1991, populația își schimbă complet evaluarea: opțiunile politice sunt evaluate predominant negativ, ajungându-se în 2010 la un larg consens: 80% consideră conducerea a fi proastă sau foarte proastă și doar 4% consideră că țara este condusă bine sau foarte bine.

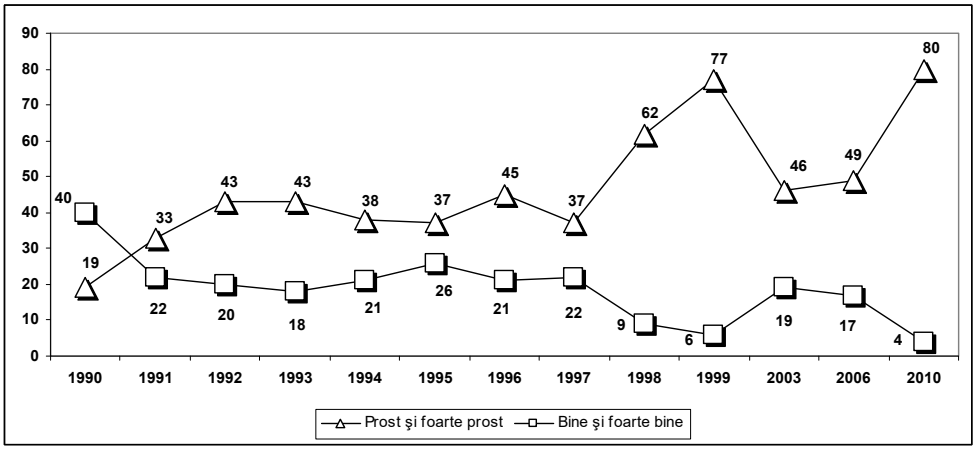

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 245.

Figura 9: Evaluări ale populației privind modul în care este condusă țara (%)

Rezultatele tranziției sunt apreciate de majoritatea populației a fi negative.

Tabel 36: Cum apreciază românii schimbările din societatea românească de după 1989

	1994	**1999**	**2006**	**2010**
Negativ	30%	54%	33%	54%
Pozitiv	24%	12%	24%	13%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2011, p. 260.

Calitatea vieții politice este estimată a fi foarte scăzută: **86%; 2%** sunt mulțumiți și nimeni nu este foarte mulțumit (I. Mărginean și I. Precupețu, 2011, 253).

În 2017, oamenii întrebați ce îi îngrijorează cel mai mult (IRES) au indicat liber multe lucruri, dar cele mai frecvente au fost:

- Criza politică 27%;
- Creșterea prețurilor 24%.

Variabila critică a ieșirii României din situația în care se află este în primul rând nu starea economiei, ci blocajul politic.

Viitorul imediat, perspectivele țării, domină **pesimismul.**

Tabel 37: În raport cu prezentul, condițiile de viață peste 10 ani vor fi

	1994	**1999**	**2006**	**2010**
Mai proaste	23%	44%	30%	52%
Mai bune	66%	39	48%	20%

Sursa: I. Mărginean și I. Precupețu (coord.), 2010, p. 54.

Populația oferă deci o evaluare a întregului proces de tranziție accentuat negativă, atât în ceea ce privește concepția derulării sale, cât și a rezultatelor ei.

Starea de spirit proastă a populației nu pare a fi îngrijorat actorii politici. Ea pare a fi fost considerată un **cost social inevitabil.**

Cât sunt românii de satisfăcuți cu viața lor?

Nu există încă o procedură acceptată de asamblare a indicatorilor parțiali ai calității vieții într-un indicator global. S-a dezvoltat însă interesul pentru un indicator de *satisfacție cu viața:* fiecare persoană estimează, evaluând starea globală a vieții sale, dacă este sau nu satisfăcută cu viața sa și în ce grad. Satisfacția cu viața exprimă evaluarea subiectivă, realizată de membrii comunității, a întregului context al vieții lor. Ea depinde de resursele financiare disponibile, dar și de condițiile structurale pe care societatea le oferă: un sistem politic rațional și orientat spre interesul național, o protecție socială adecvată și motivantă, servicii publice de educație și sănătate de calitate, oameni de încredere cu care trăiești bine.

Acest indicator a fost utilizat până nu demult doar în analizele academice, promovate de către sociologi. În prezent, indicatorii de satisfacție cu viața încep să fie incluși în seriile de indicatori oferiți de statisticile naționale și internaționale.

Seria de indicatori de satisfacție cu viața, realizată de *Institutul de Cercetare a Calității Vieții* între 1990 și 2010, înregistrează un nivel al satisfacției cu viața în România plasat constant pe panta negativă: cei foarte satisfăcuți/destul de satisfăcuți cu viața lor se plasează în toți acești ani scăzut, sub **40%,** similar cu cel din Bulgaria, Grecia și Portugalia, la mare distanță de celelalte țări europene[23].

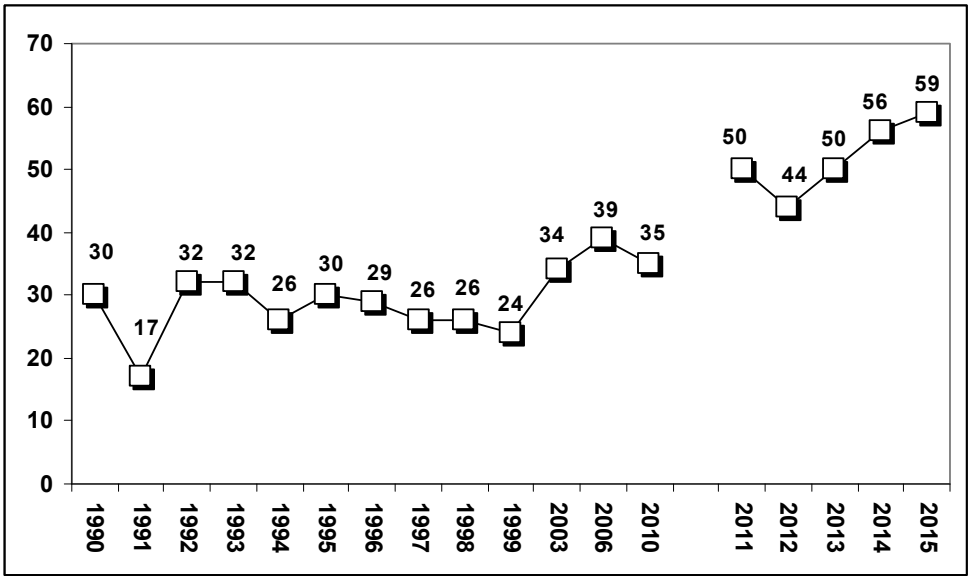

Sursa: Diagnoza calității vieții, 1990–1999, 2003, 2006, 2010, ICCV. Forma întrebării: „Luând în considerare întreaga situație, cât de satisfăcut sunteți cu viața dvs.? ICCV utilizează o scală cu 5 trepte: 1. Foarte satisfăcut, 2. Satisfăcut, 3. Nici satisfăcut, nici nesatisfăcut, 4. Nesatisfăcut, 5. Foarte nesatisfăcut". Eurobarometru: 2011–2014 Scală cu 4 trepte. În cazul acestei scale, persoanele care ar fi optat pentru valoarea de mijloc, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut" se distribuie fie pe valorile negative, fie de cele pozitive.

Figura 10: Satisfacția cu viața: metodologia ICCV 1990–2010; metodologia UE 2011–2015 (Cifrele reprezintă expresie pozitivă de satisfacție cu viața)

Datele Eurobarometrului indică faptul că românii se declară în 2015 satisfăcuți sau foarte satisfăcuți cu viața puțin pe panta pozitivă a scalei. Raportată la celelalte țări europene, starea de satisfacție cu viața a românilor apare într-o lumină mai clară: în România gradul de satisfacție cu viața este la distanță mare față de celelalte țări europene, chiar față de celelalte țări în tranziție (UE 8), cu excepția Bulgariei.

Tabel 38: Satisfacția cu viața: procentul persoanelor foarte satisfăcute + satisfăcute (2015)

UE 15	**83%**
UE 8	76%
UE 28	80%
România	**59%**
Bulgaria	47%

Sursa: Eurobarometrul 83 (2015).

Indicatorul de satisfacție cu viața are o dinamică diferită de cea a indicatorilor deschiși la creșteri continui. Diferite analize conclud că o stare de satisfacție cu viața a unei colectivități care a atins o stare socială de echilibru între nevoi și resurse este caracterizată printr-o distribuție de **83/17 (SEDA):** circa **83%** dintre membrii colectivității exprimă stări variate de satisfacție și în jur de **17%** plasați pe panta

negativă a scalei, experimentând stări de insatisfacție (Zamfir, 2012).

Distribuția satisfacției cu viața înregistrată de Eurobarometrul în 2015 oferă o imagine apropiată de distribuția așteptată: țările europene consolidate (**UE 15**) oferă un grad de satisfacție cu viața caracteristic unei stări de echilibru subiectiv: **83%** satisfacție; țările foste comuniste care par a fi realizat o tranziției relativ bună (**UE 8**) prezintă o satisfacție cu viața apropiată de starea de echilibru: **76%.**

Faptul că doar **59%** dintre români se declară satisfăcuți cu viața reprezintă indicatorul unui dezechilibru al stării sociale a societății românești.

O concluzie. Putem caracteriza societatea românească drept rezultat al celor 27 de ani de tranziție astfel: *o societate sărăcită, dominată de grave inegalități, bazată pe o economie dezorganizată, dezindustrializare accentuată, agricultură polarizată cu o masă de mici proprietăți fără speranțe, mari companii agricole în curs de acaparare de capitalul extern, dar un deficit de gospodării medii; tendințe de manifestări autoritariste sub forma unei democrații slab operante; intervenții politice de tip vasal ale forțelor externe.*

Populația a suferit costul tranziției, dar nu a fost un cost inevitabil pentru o tranziție de succes, ci un cost cauzat de o proastă concepție a strategiei și, de aici, de o administrare defectuoasă a întregului proces de schimbare.

Este România la o răscruce?

Performanțele României în ultimii 28 de ani nu sunt impresionante. Creștere modestă față de celelalte țări în situații similare. În plus sunt crize cronice nesoluționate: agricultura și nici industria. Și factorul politic, care ar trebui să fie motorul dezvoltării, pare a fi blocat în conflicte meschine pentru putere.

Nici cercetarea științifică în care la început s-au pus mari speranțe, politic este ignorată.

Tabel 39: Finanțarea cercetării și dezvoltării ca procent din PIB, 2015

UE 28	**2,03**
UE 15	2,12
UE 8	1,36
România	**0,49**

Sursa: Eurostat [tsc00001].

Este nevoie de schimbări ale abordării. Unele deschideri sunt deja în curs, dar e nevoie de o nouă viziune.

Mai mult ca oricând, România se află la o răscruce. Ea poate continua pe calea în care s-a angajat, viitorul însă nu pare nici pe departe ce am dori. Sau o rupere cu procesul care ne-a dus în fundătură, decizii profunde de schimbare, noi opțiuni, un nou program de dezvoltare socială și economică a țării.

Analiza noastră a ajuns la o concluzie. Obiectivele principale ale tranziției, la care se adaugă și integrarea în UE, au fost atinse. Intrăm inevitabil într-o nouă fază a istoriei României. Se prefigurează în situația actuală două direcții majore de dezvoltare: *un rol mult mai activ al statului în proiectarea unui proces de dezvoltare social-economică a țării.* Se urmărește o politică economică activă, în care raportul dintre muncă și profit trebuie să se echilibreze în favoarea muncii. De asemenea, o politică socială care să asigure o societate mai echitabilă și orientată spre dezvoltarea umană. Depășirea scindării economie/societate, și structurarea economiei care să aibă o orientare spre asigurarea prosperității populației, și cu o vocație de a contribui la procesul de dezvoltare umană și socială reprezintă un obiectiv pe termen lung. Este vital ca starea

socială a țării și calitatea vieții să reprezinte obiective strategice prioritare și să se orienteze spre proiectarea viitorului.

Diagnoza stării sociale actuale a României relevă faptul că *socialul,* sever ignorat, trebuie să constituie o prioritate.

Integrarea în Uniunea Europeană nu a însemnat în mod automat soluționarea problemelor sociale și economice ale României. Mai mult, datele statistice disponibile indică faptul că România continuă să se plaseze la distanțe importante față de celelalte țări europene la majoritatea indicatorilor calității vieții, inclusiv prin comparație cu grupul celorlalte țări foste socialiste (UE 8). Este greu de crezut că această situație se va schimba în viitor, mai ales în contextul unei crize de viziune în construcția europeană. La 10 ani de la integrarea în UE, România concurează cu Bulgaria pentru ultimul loc la toți indicatorii care măsoară calitatea vieții.

Putem vorbi despre o stare de subdezvoltare manifestată printr-o stare accentuată de sărăcie, indiferent de tipul de indicator folosit (*e.g.* sărăcie relativă, risc de sărăcie și excluziune socială etc.). Această problemă trebuie înțeleasă și prin prisma unei polarizări sociale accentuate, diferită de sandardele europene atât între persoane, grupuri sociale, dar și între medii de rezidență, regiuni de dezvoltare sau clase sociale. *Standardul de viață* este scăzut atât prin comparație cu țările dezvoltate, cât și cu fostele țări comuniste, România având cele mai mici venituri din Europa. Nivelul scăzut al veniturilor populației are efecte negative asupra calității vieții indivizilor. Spre exemplu, venitul disponibil per capita plasează România pe ultimul loc în Europa, la distanțe mari față de UE 15 și UE 8, iar salariul minim rămâne de cinci ori mai mic decât în țările europene avansate, dar și aproape la jumătate din nivelul celorlalte 8 țări postsocialiste.

Locurile de muncă salariale s-au redus aproape la jumătate față de 1990, numărul de lucrători nesalariați a crescut exponențial (cei mai mulți în agricultura de subzistență), migrația pentru muncă în țările occidentale este foarte ridicată, iar calitatea locurilor de muncă este suboptimă comparativ cu celelalte țări din UE 28.

Încrederea în majoritatea instituțiilor publice (în special cele centrale) și mulțumirea față de calitatea guvernării sunt, de asemenea, foarte scăzute, iar ideile cu privire la direcția în care se îndreaptă societatea românească sunt pesimiste. Nu în ultimul rând, *satisfacția cu viața,* sau calitatea globală a vieții, este apreciată ca fiind scăzută, în comparație cu cele mai multe țări europene, de majoritatea populației în România. *Societatea românească este demoralizată și manifestă neîncredere și insecuritate cu privire la viitor.*

În aceste condiții, *calitatea vieții* ocupă o poziție centrală în *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani* propusă de Academia Română. În actualul program de guvernare 2017–2020, creșterea bunăstării materiale și a calității vieții reprezintă un obiectiv prioritar.

Este important a se dezvolta *un plan național de acțiune pentru colectarea datelor necesare monitorizării și evaluării progresului României în domeniul calității vieții.* Dezvoltarea de mecanisme și instrumente de monitorizare este esențială pentru a evalua eficiența utilizării fondurilor publice.

Noua viziune politică pentru 2038 pleacă de la *regândirea rolului statului în producerea de bunăstare pentru România.* În primul rând, dimensiunile statului, ilustrate prin ponderea bugetului în PIB (cea mai mică din Europa), ar trebui să crească. În al doilea rând, funcțiile statului ar trebui extinse, fiind importantă organizarea unor servicii publice de calitate (educație, sănătate, asigurări sociale, asistență socială), precum și dezvoltarea de programe de investiții publice de interes național (social și economic). În același timp, ineficiența programelor sociale trebuie rezolvată prin trecerea de la evaluarea și monitorizarea administrativ-birocratică, la evaluarea rezultatelor pe care

le produc. Științele despre societate pot oferi instrumentele necesare pentru această schimbare.

Nu în ultimul rând, este important ca, pe lângă asumarea unei viziuni globale asupra dezvoltării României, deciziile politice să țină cont de interdependența dintre sferele sociale și economice ale vieții.

Ce este România? O țară capitalistă subdezvoltată, cu o slabă eficiență economică, cu mari dezechilibre sociale și economice, cu un sistem public subdezvoltat, incapabil să echilibreze și să susțină, cu un sistem politic dominat de lupta pentru putere, lipsit de viziune.

Dar socialul este o resursă a dezvoltării economice. Ori, criza socială a României face ca socialul să fie o prioritate în strategia viitorului. E nevoie de o recuperare a decalajelor mari, ca resursă a relansării. Deci e nevoie de spargerea structurii gândirii politice blocante pentru dezvoltare.

După cum se vede, gândirea politică a României în tranziție prezintă un sistem coerent, dar responsabil de criza actuală a țării: acordă o importanță scăzută socialului (politică socială minimală), stat mic, gândirea economică este centrată pe economia mondială, economia românească ca parte a economiei mondiale, economia românească este determinată de logica mondială, funcțiile economice ale statului sunt ținute la minim.

Această structură a gândirii politice duce la comportamente predictibile: dacă se deschide nevoia de creștere a salariilor (pensiilor, bunăstarea colectivității) este aspru criticată sfera politică; dacă e vorba de ineficiența sistemului administrativ, corupție etc. acestea nu sunt importante, doar ca temă a criticii opoziției.

Altă prioritate: Centrarea pe economia națională și pe interesele naționale. Inclusiv politicul ca instrument. Și întâietatea cordată socialului.

România se confruntă cu o nouă criză, despre care sperăm să fie una de creștere. Orice ieșire dintr-o criză obligă luciditate, analiză critică și responsabilitate.

Note

[1] Aici este prezentată o formă care stă la baza Capitolului 4 din cartea Istoria Socială a României, care va apărea la finele anului 2018. Textul conține multe ipoteze noi, față de care așteptăm reacții ale colegilor.

[2] La prețuri curente în EURO, România atinge nivelul din 1989 în 2000. La prețuri constante 1989, de abia în 2004.

[3] UE 8 – sunt țările foste comuniste, fără România și Bulgaria.

[4] Strategia Academiei Române cuprinde mai multe volume, fiind disponibilă la http://www.acad.ro/strategiaAR/strategiaAR.htm.

[5] Guvernul Petre Roman a avut o orientare „idealistă" a unei tranziții rapide. În mai 1990 guvernul a adoptat Strategia Postolache, o tranziție proiectată. După alegerile din 1990 s-a adoptat o politică de dreapta radicală. În mai 1991 a operat o remaniere, renunțând la miniștri tehnocrați (Stolojan și alții) aducând miniștri din partidele de dreapta. Politica radicală a generat mișcări sociale (cele ale minerilor fiind doar vârful tensiunilor sociale). Petre Roman și-a dat demisia, fiind înlocuit de un guvern de criză condus de un tehnocrat: Stolojan. Guvernul Stolojan (1991–1992) a avut misiunea de a asigura o perioadă mai echilibrată economic și social până la alegerile din 1992.

[6] Criza economică din 2009–2011 a creat discuții. Unii au considerat că a fost efectul integral al crizei mondiale. Alți specialiști au considerat că la impactul inevitabil al crizei mondiale s-a adăugat și contribuția negativă a guvernării Boc-Băsescu, accentuând substanțial amploarea crizei din România.

[7] A se vedea tipuri de factori extrinseci în explicarea tranziției, în C. Zamfir, 2004, 146–150.

[8] Încă de la începutul anilor '90, Institutul de Cercetare a Calității Vieții a avertizat asupra decalajului cronic dintre politicile sociale ale României și UE: C. Zamfir, coord., *Politici sociale în România: 1990–1998, 1999; Raportul*

social al ICCV: După 20 de ani, Opțiuni pentru România, 2010.

[9] Avem date doar pentru 10 țări din această categorie.

[10] Nu există date pentru Estonia și Letonia.

[11] Disponibil la http://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/en/STAT/STAT__20-ME__3-MELF/60_en_MECCWagesY_r.px/?rxid=a9fa5e81-549d-4198-845f-02d7eee8a67b, accesat la data de 14.01.2017.

[12] Datele disponibile sunt parțiale: din UE 18 avem doar date din 14 țări și pentru UE 8, doar 4 țări.

[13] Datele din această secțiune sunt preluate din C. Zamfir, 2011, 49–68.

[14] De văzut și în M. Stanciu și A. Mihăilescu, 2011.

[15] Sursa principală a datelor este Baza de date despre calitatea vieții a ICCV.

[16] În metodologia de atunci pentru estimare s-a utilizat raportarea la media veniturilor, nu la mediană.

[17] Deprivarea materială severă, situație definită prin existența a cel puțin 4 tipuri de deprivare dintr-o listă de 9 categorii de deprivări.

[18] Rata sărăciei în muncă reprezintă ponderea persoanelor cu un venit sub pragul riscului de sărăcie, stabilit la 60% din venitul median.

[19] Pentru anul 2014.

[20] Sursa de date: indicatori calculați de A. Mihăilescu, CSII, ICCV. Sunt prezentați numai anii cu valori critice: mai mici sau mai mari. Dinamica alocației pentru cel de-al doilea copil urmează același pattern.

[21] Indicatorul este format pe baza a 6 indicatori: prevenție socială, educație echitabilă, acces pe piața muncii, coeziune socială și non-discriminare, sănătate și justiție intergenerațională.

[22] Datele utilizate aici sunt extrase din Baza de date a ICCV despre Calitatea Vieții, prezentate în I. Mărginean, I. Precupețu, 2010 și I. Mărginean, I. Precupețu, 2011.

[23] Gradul de satisfacție cu viața ceva mai crescut înregistrat de Eurobarometru pentru anii 2011–2014 ar putea fi și efectul utilizării unei alte scale (de 4 trepte în loc de 5 trepte). Excluderea treptei intermediare, „nici satisfăcut, nici nesatisfăcut", are ca efect distribuția opțiunilor atât pe panta pozitivă, cât și pe cea negativă.

Bibliografie

Axenciuc, V. (2012) *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul I: Produsul intern brut 1862–2000. Sinteza seriilor de timp a indicatorilor globali, pe secțiuni temporale.* București: Economică.

Axenciuc, V. (2012) *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice. Volumul II: Produsul intern brut 1862–1947. Calcule detaliate și metode de constituire a seriilor de indicatori pe activități – resurse.* București: Economică.

Belli, N. (2001) *Tranziția mai grea decât un război.* București: Expert.

Berend, T. I. (2009) *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brucan, S. (1996) *Stâlpii noii puteri în România.* București: Nemira.

Cesereanu, R. (2006) Conserve de viață, în R. Cesereanu & CO (coord.), *România înghesuită: cutii de chibrituri, borcane, conserve (ipostaze ale ghetoizării în comunism și postcomunism),* București: Limes, 58–63

Comisia Națională pentru Statistică (1990–1999) *Anuarul Statistic al României.* București: Combinatul Poligrafic București.

Copilaș, E. (coord.) (2017) *Sfârșitul istoriei se amână: o radiografie a postcomunismului românesc.* Târgoviște: Cetatea de Scaun.

Copilaș, E. (2012) *Geneza leninismului romantic: o perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc 1948–1989.* Iași: Institutul European.

Copilaș, E. (2015) *Națiunea socialistă: politica identității în epoca de aur.* Iași: Polirom.

Crampton, J. R. (1997) *Eastern Europe in the Twentieth Century-and After.* London: Routledge.

Ekiert, G. și Hanson, S. E. (coord.) (2010) *Capitalism și democrație în Europa Centrală și de Est.* Iași: Polirom.

Eurostat – raport anual 2010, 2011, 2013, 2017.

Florian, A. (2004) *Modele politice ale tranziției.* București: GEEA.

Georgescu, F. (2001) *Starea economico-socială a României în anul 2000.* București: Expert.

Hann, M. C. (2002/2004) *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia.* London and New York: Routledge.

Institutul Național de Statistică (2000–2018) *Anuarul Statistic al României.* București: Institutul Național de Statistică.

Maddison, A. (2006) *The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective. Volume 2: Historical Statistics.* OECD Publishing.

Mărginean, I. și Precupețu I. (coord.) (2010) *Calitatea vieții în România 2010.* București: ICCV.

Mărginean, I. și Precupețu, I. (coord.) (2011) *Paradigma calității vieții.* București: Academiei Române.

Morar, F. (2001) *Reprezentarea politică: actori și autori.* București: Paideia.

Morar, V. (2011) *Morala elementară: stări, praguri, virtuți.* București: Paideia.

Murgescu, B. (2010) *România și Europa: acumularea decalajelor economice: (1500–2010).* Iași: Polirom.

Pasti, V., Miroiu, M. și Codiță, C. (1996) *România: starea de fapt. Vol.1.* București: Nemira.

Pasti, V. (1995) *România în tranziție: căderea în viitor.* București: Nemira.

Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc.* Iași: Polirom.

Poenaru, F. (2017) *Locuri commune: Clasă, anticomunism, stânga.* Cluj-Napoca: Tact.

Postolache, T. (coord.) (1990) *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România.* București: Academiei Române.

Sandu, D. (2003) *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării: încredere, toleranță și rețele sociale.* Iași: Polirom.

Schifirneț, C. (2016) *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății.* București: Tritonic.

Socol, G. (1999) *Evoluție, involuție și tranziție în agricultura României.* București: Institutul Român pentru Libera Întreprindere.

Stanciu, G. (1938) *Structura economică a satului românesc: contribuțiuni la cunoașterea economiei țărănești din România.* București: Tip. Finanțe și Industrie.

Stanciu, M. și Mihăilescu, A. (2011) *Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context European.* București: ICCV.

Stănescu, I. (2014) *Puterea politică: de la comunism la noul capitalism: (1989–2014).* București: Pro Universitaria.

Todorova, M. și Gille, Z. (2010) *Post-Communist Nostalgia.* New York: Berghahn Books.

Todorova, M. (2010) *Remembering Communism: genres of representation.* New York: Social Science Research Council.

Turnock, D. (1997/2005) *The East European Economy in Context. Communism and Transition.* London, New York: Routledge.

Văcărel, I. (coord.) (2016) *Cunoaște România: retrospectivă 2007–2013.* București: Academiei Române.

Zamfir, C. (coord.) (2011) *România: răspunsuri la criză.* București: ICCV.

Zamfir, C. (coord.) (2015) Analiza situației existente a României în domeniul calității vieții, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. I,* București: Academiei Române, 284–311.

Zamfir, C. (coord.) (1994) *Dimensiuni ale sărăciei.* București: Expert.

Zamfir, C. (coord.) (1999) *Politici sociale în România 1990–1998.* București: Expert.

Zamfir, C. (coord.) (2016) Calitatea vieții-România 2018–2038, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea a 2-a,* București: Academiei Române, 385–521.

Zamfir, C. (coord.) (2017) Calitatea vieții – România 2018–2038, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Sumar executiv,* București: Academiei Române, 57–61.

Zamfir, C. și Cace, S. (coord.) (2016) O strategie a relansării calității vieții în perspectiva 2037: Direcții. Priorități. Obiective. Ținte. Restricții. Oportunități, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. III, Partea 1,* București: Academiei Române, 361–390.

Zamfir, C., Cace, S., Precupețu, I., Preoteasa, A. M., Stănculescu, M. și Zamfir, E. (coord.) (2016) Calitatea vieții: România 2035 – direcții și priorități, în I.-V. Vlad (coord.), *Strategia de dezvoltare a României în următorii 20 de ani. Vol. II,* București: Academiei Române, 284–314.

Zamfir, C. (2004) *O analiză critică a tranziției: ce va fi „după”.* Iași: Polirom.

Zamfir, E. (coord.) (2000) *Strategii antisărăcie și dezvoltare comunitară.* București: Expert.

Zamfir, E. și Maggino, F. (eds.) (2013) *The European Culture for Human Rights: The Right to Happiness.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Zamfir, E. și Zamfir, C. (coord.) (1995) *Politici sociale: România în context european.* București: Alternative.

Zamfir, E. și Preda, M. (coord.) (2000) *Diagnoza problemelor sociale comunitare. Studii de caz.* București: Expert.

Zamfir, E., Bădescu, I. și Zamfir, C. (coord.) (2000) *Starea societății românești după 10 ani de tranziție.* București: Expert.

Zamfir, E., Pop, M. și Zamfir, C. (1994) *România ’89 – ’93. Dinamica bunăstării și a protecției sociale.* București: Expert.

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

O resursă digitală pentru sociologia românească: Biblioteca Virtuală de Sociologie

Eugen Glăvan*
Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: The capacity of storing existing materials and the ever rising editorial production is one of the contemporary challenges of academic and educational institutions. Also, the ability to disseminate structured content information using interoperability standards facilitates the discovery of resources. This fact is very important given the context of extreme abundance of information, specific to digital societies. In this article, we will present an initiative of the Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy, which aims at digitalizing the relevant Romanian sociological publications. The context, the web platform architecture and the main indicators of the use of the available resources, as well as the development plans, will be discussed. Thus, through ensuring the free access to books and studies, the Virtual Library of Sociology contributes to the consolidation of the Romanian sociological community.

Keywords: *digital library; Romanian sociology; web usage statistics; communication technologies.*

Cuvinte-cheie: *bibliotecă digitală; sociologie românească; statistici utilizare web; tehnologii de comunicare.*

Istoric, comunicarea umană a impus dezvoltarea unor instrumente și instituții adecvate pentru diseminarea mesajului în raport cu complexitatea acestuia și a numărului indivizilor implicați. De la comunicarea orală în cadrul comunităților mici până la „*satul global*" din prezent, papirusul, tiparul, televiziunea sau internetul au avut rolul de a facilita transmiterea informațiilor. Fiecare modalitate de comunicare a inspirat modalități proprii de producere, stocare, codificare, decodificare și feedback. Fiecare proces comunicațional a trebuit să țină cont de numărul actorilor implicați și de cantitatea de informație. Aceste caracteristici au modelat soluții în timp, cum ar fi memoria orală, biblioteca sau arhiva, mediile de stocare electronice.

Bibliotecile digitale s-au dezvoltat începând cu anii 1990 pentru a răspunde adecvat posibilităților oferite de tehnologiile moderne de comunicare. Principalele caracteristici ale acestora sunt viteza, mobilitatea, interconectivitatea și mediile electronice de stocare. Se estimează că publicistica științifică va folosi preponderent formate electronice de publicare (Beagrie, 2008, 6), ceea ce crește necesitatea dezvoltării unor instrumente adecvate. Internetul s-a impus ca modalitate esențială pentru diseminarea informațiilor, iar conținutul și serviciile bibliotecilor digitale servesc utilizatorilor ca interfață între comunitatea de specialiști și clienți sau beneficiari. În esență, practicile de construire a unei biblioteci digitale privesc pe de o parte tehnologiile și rețelele computerizate, pe de altă parte conținutul, modalitatea de organizare, comportamentul utilizatorilor și politicile editoriale (Borgman, 1999, 229). În România dezvoltarea acestora este deficitară, existând relativ puține resurse generale.

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București. E-mail: eugen@iccv.ro.

Putem aminti în acest sens Biblioteca Digitală Națională (http://digitool.bibnat.ro) sau Biblioteca Digitală a Bucureștilor (www.digibuc.ro). Inițiativa SCIPIO Platforma Editorială Română (www.scipio.ro) dezvoltată în cadrul unui proiect POS DRU de către CNCSIS-UEFISCDI se pare că nu reușește să atragă conținut pentru a deveni relevantă ca resursă multidisciplinară. În domeniul sociologiei există preocupări limitate la producția editorială proprie a instituțiilor educaționale sau de cercetare. Lipsește însă coordonarea sau interconectarea colecțiilor disponibile, iar lipsa standardelor face dificilă identificarea resurselor. Un proiect notabil al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, este Biblioteca Sociolbuc (https://sas.unibuc.ro/biblioteca-sociolbuc). Aceasta se concentrează pe materialele apărute în cadrul ideatic al Școlii Sociologice de la București, digitalizând fragmente din acestea.

În acest articol vom prezenta Biblioteca Virtuală de Sociologie (BVS) (www.biblioecadesociologie.ro) o inițiativă instituțională a Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română. Aceasta se înscrie în direcția consolidării comunității sociologice românești prin construirea unei baze de date comprehensibilă care colecționează, digitalizează, organizează și oferă acces structurat la materiale de specialitate din domeniul sociologiei și specializărilor conexe. Acest demers este concretizat din punct de vedere organizațional în dezvoltarea, începând cu anul 2016, a unui program instituțional în cadrul ICCV coordonat de prof.univ.dr. Cătălin Zamfir și dr. Eugen Glăvan. În cadrul institutului, interesul pentru diseminarea materialelor și informațiilor în format digital reprezintă o preocupare continuă și de tradiție. Alte inițiative ale ICCV au fost concretizate, pe lângă publicațiile de specialitate (Revista Calitatea Vieții și Revista Inovația Socială), în Arhiva Română de Date Sociale (www.roda.ro/ro/home, oferă colecții de baze de date electronice și documentațiile aferente) sau România Socială (www.romaniasociala.ro, platformă de opinii și dezbateri).

Biblioteca Virtuală de Sociologie publică începând cu anul 2013 în format electronic cărți și studii de sociologie românească la adresa web www.bibliotecadesociologie.ro. Materialele publicate în cadrul BVS sunt organizate în două categorii principale: Cărți și Studii. O subcategorie importantă în cadrul Studiilor este reprezentată de Reviste, subcategorie care cuprinde colecția integrală a Revistei de Cercetări Sociale (1994–2000) și, în curând, a revistei Viitorul Social (1972–1989). De asemenea, BVS publică informații bibliografice despre colecțiile revistelor de sociologie din România care oferă acces liber la conținut, cum ar fi Sociologie Românească, Revista Calitatea Vieții, Jurnalul Practicilor Pozitive Comunitare etc. Pe lângă materialele digitalizate și difuzate în cadrul BVS sunt publicate periodic anunțuri despre evenimente relevante pentru comunitatea sociologică românească, precum și un newsletter trimis către 800 de abonați.

Obiectivul general al BVS este consolidarea comunității sociologice din România prin punerea la dispoziția tuturor celor interesați a publicațiilor sociologilor români în format electronic și cu acces liber. Obiectivele specifice sunt reprezentate de:

- Digitalizarea publicațiilor sociologice românești pentru care nu există versiuni electronice, de exemplu cele antebelice și interbelice, Revista Sociologie Românească sau Viitorul Social, și diseminarea acestora utilizând mecanisme standardizate de import, export, identificare, stocare și recuperare.
- Centralizarea informațiilor despre platforme digitale care difuzează publicații sociologice românești care oferă acces liber la conținut.
- Publicarea integrală a materialelor de specialitate editate sub egida ICCV și corelarea informațiilor cu site-ul ICCV.

- Corelarea volumelor postate în BVS cu baza de date din cadrul proiectului Publicistica românească 1900–2015.

În vederea atingerii obiectivului de consolidare și informare a comunității sociologice românești, BVS transmite lunar un newsletter către aproximativ 800 de abonați. Acesta cuprinde statistici de utilizare a site-ului, referințe la ultimele materiale publicate, apeluri de articole și prezentări la conferințe, precum și informații despre evenimente relevante raportat la momentul lansării newsletter-ului. Un exemplu de newsletter trimis în luna octombrie 2018 poate fi găsit la adresa www.bibliotecadesociologie.ro/news-10-2018. Pentru a completa oferta editorială, platforma BVS publică și informații despre cereri de articole, conferințe, lansări de carte și evenimente din domeniul sociologie.

La data de 10.10.2018 platforma BVS cuprindea în ofertă 848 de cărți și articole în format digital, după cum urmează: 192 de cărți, 625 de articole, 13 rapoarte de cercetare, 7 manuscrise și 11 alte tipuri de publicații. Din punct de vedere al distribuției în timp predomină materialele tipărite după 1989. Acest fapt este influențat de disponibilitatea acestora, schimbarea metodelor tradiționale de publicare prin promovarea mediilor electronice și ritmul lent de digitalizare și se va schimba pe măsură ce va crește recuperarea publicațiilor apărute înainte de 1945. BVS folosește structura logică AACR2R de catalogare descriptivă a înregistrărilor bibliografice (Kao, 2001, 31), reținând informațiile în zone distincte și individualizate pentru fiecare unitate bibliografică. În prezent se dezvoltă posibilitatea ca metadatele să fie exportate în formatul bibliografic dorit de utilizator.

Oportunitatea dezvoltării BVS este probată accesarea platformei, aceasta înregistrând în intervalul 01 ianuarie – 30 septembrie 2018 un număr de 15.548 de vizitatori unici pe site și 60.085 de descărcări de documente. O vizită unică reprezintă accesarea site-ului BVS de către un utilizator definit pe baza IP-ului într-un interval dat, de obicei 24 de ore; acesta poate accesa mai multe pagini ale site-ului și descărca materiale multiple.

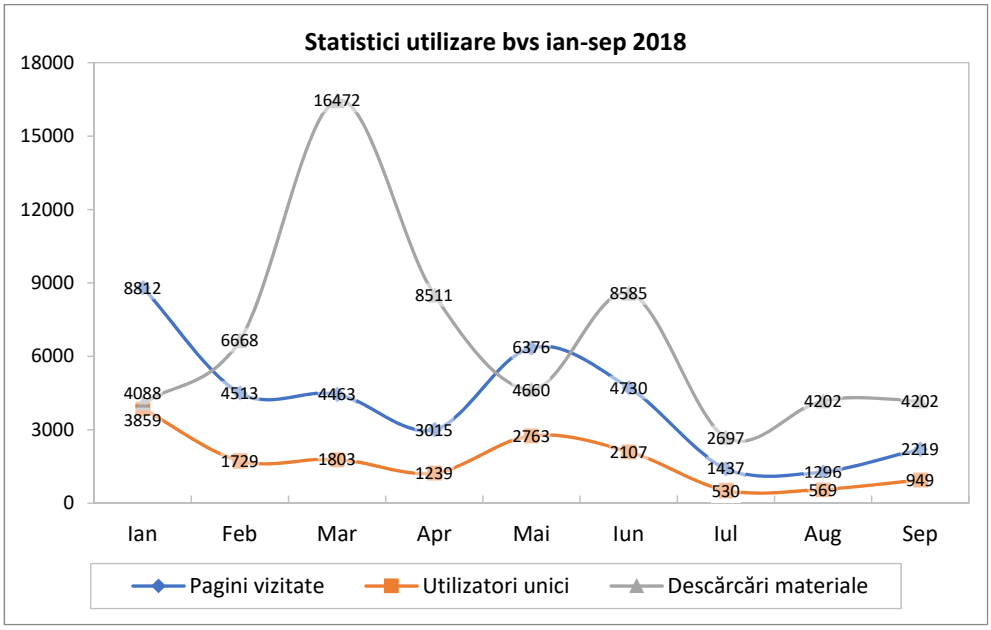

Figura 1: Statistici de utilizare BVS în intervalul 01.01.-30.09.2018

Din punct de vedere tehnologic 74% dintre utilizatori au accesat platforma utilizând dispozitive desktop, 26% telefoane mobile și sub 1% tablete. În Figura 1 se poate observa evoluția lunară a numărului de utilizatori unici (definiți pe baza IP-ului de conectare și care nu cuprinde revizitarea site-ului în aceeași zi sau navigarea anonimă), a paginilor vizualizate și a numărului de descărcări a materialelor în intervalul ianuarie-septembrie 2018. Pe baza informațiilor oferite de IP a fost extrasă și locația geografică a utilizatorilor, înregistrându-se un număr de 70 de țări, cele mai frecvente fiind România (85,46%), Republica Moldova (4,33%), Rusia (3,10%), SUA (2,07%), Marea Britanie (0,66%) etc.

Statisticile prezentate în acest articol trebuie interpretate cu prudență. Aceste cifre reprezintă o estimare conservatoare a utilizării BVS și este bazată pe înregistrarea traficului pe site și a caracteristicilor acestuia ținând cont de prevederile legale referitoare la protecția generală a datelor utilizatorilor. Astfel, vizitatorii site-ului au putut opta ca activitatea să nu fie înregistrată, în consecință statisticile generale cuprind o fracțiune din parametrii utilizării resurselor. O altă precizare necesară este aceea a accesării platformei de către motoare de indexare a informațiilor. Deoarece un accent important a fost pus pe maximizarea oportunităților de descoperire a informației, o parte din statisticile de utilizare poate fi atribuită programelor automate.

Tiparul de accesare în timp a BVS pare să sugereze o utilizare influențată de procesul educațional terțiar, afirmație întărită de distribuția pe vârste, 41% dintre utilizatori încadrându-se în intervalul 18–24 de ani. Alături de distribuția geografică a utilizatorilor, numărul de pagini vizitate și descărcările de materiale sunt mai mari în perioadele sesiunilor studențești, ceea ce arată o integrare organică cu activități specifice educaționale pentru documentele publicate.

Organizarea în funcție de tipul materialului digitalizat în cadrul BVS (cărți, studii, colecții) este completată de indicarea fiecărei înregistrări prin cuvinte cheie. Această etichetare facilitează utilizatorilor identificarea acestora în funcție de interes și conturează un profil al domeniilor de interes și al ofertei editoriale a bibliotecii digitale. Cele mai frecvente cuvinte cheie sunt prezentate în Figura 2: tranziție (39 de materiale), România (31 de materiale), politică (31 de materiale), munca (28 de materiale) etc. Lista completă cuprinde 930 de termeni, majoritatea în limba română, ceea ce reflectă preponderența publicațiilor în această limbă. Trebuie să precizăm că majoritatea cuvintelor cheie sunt derivate din titlurile sau cuprinsul manuscriselor, în forma originală acestea lipsind în cele mai multe cazuri. Deși momentan numărul de publicații în cadrul BVS este limitat, putem afirma că tematica este congruentă cu preocupările curente ale sociologiei românești în ansamblu (Zamfir et al., 2015). O analiză de conținut a cuvintelor cheie relevă interesul pentru analiza macrosocială a sistemelor socialist și capitalist, dar și a procesului de tranziție și problemelor sociale asociate schimbărilor recente din societatea românească.

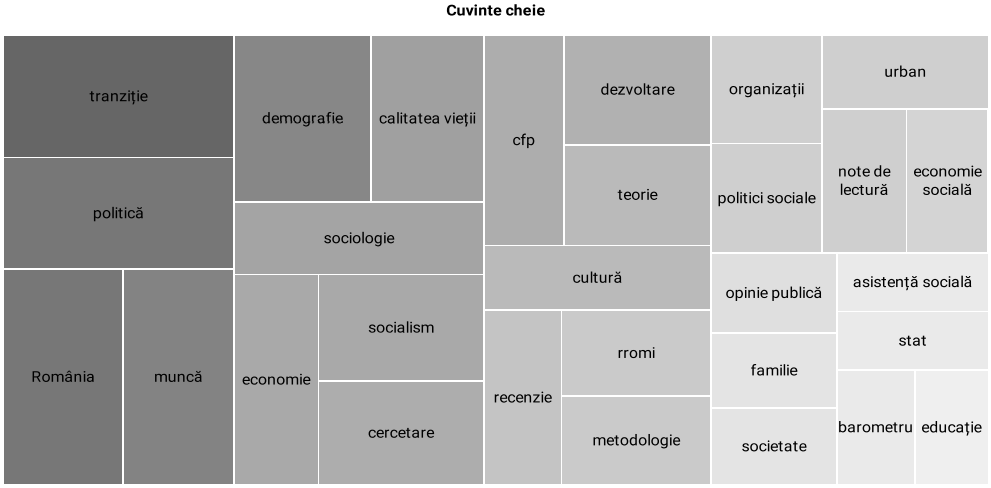

Figura 2: Treemap cu cele mai utilizate cuvinte cheie aferente materialelor din cadrul BVS

Activitățile specifice pentru implementarea și dezvoltarea optimă a BVS pot fi grupate în trei categorii:

1. Activități de informare
   a. Identificarea noilor lucrări și a posibilității apariției lor în BVS;
   b. Diseminarea informațiilor despre apariția materialelor în BVS prin intermediul email-ului sau newsletter-ului;
   c. Realizarea unor materiale informative despre BVS și difuzarea acestora în cadrul evenimentelor comunității sociologice românești.
2. Activități tehnice
   a. Actualizarea software-ului și aplicațiilor specifice utilizate pentru site-ul BVS;
   b. Asigurarea securității site-ului prin implementarea protocoalelor și aplicațiilor specifice și realizarea copiilor de siguranță;
   c. monitorizarea permanentă a fluxului circulării și descărcării informațiilor și a lucrărilor din BVS;
   d. Oferirea suportului tehnic autorilor pentru publicarea materialelor în BVS.
3. Activități de reprezentare
   a. Promovarea în rândul colegilor și a altor centre științifice de interes, în vederea dezvoltării BVS;
   b. Atragerea unor materiale reprezentative, obținerea acordului pentru publicare din partea autorilor sau instituțiilor care dețin drepturile de difuzare.

Cărțile și studiile din cadrul Bibliotecii Virtuale de Sociologie respectă schema de citare APA. Astfel, în titlu sunt cuprinse informații despre autor, anul de publicare, titlul, locul de publicare și editura. În cazul articolelor sunt adăugate numele revistelor, numărul și paginile. În direcția creșterii descoperirii indirecte a documentelor prin utilizarea motoarelor de căutare, platforma BVS a implementat vocabularul schema.org pentru date structurate, acesta conținând informații organizaționale și marcaje pentru materialele postate. Fiecare înregistrare are propria pagină statică URL care este optimizată pentru motoare de căutare. Interfața mai cuprinde informații tehnice despre profilul și accesarea materialului publicat: numărul de descărcări, numărul de fișiere, mărimea, data de creare și ultima dată de actualizare. Fișierul poate fi descărcat direct, gratuit și fără necesitatea autentificării, utilizând link-ul „Download” din secțiunea „Descărcați fișierul”.

În momentul actual BVS asigură digitalizarea publicațiilor, diseminarea informațiilor, accesul liber la materiale și monitorizarea traficului. Una dintre dimensiunile care poate fi adăugată este aceea a dezvoltării și integrării BVS în categoria depozitelor instituționale de informații. Declarația din 26–27 mai 2016 a Consiliului Competitivitate din cadrul Uniunii Europene (European Council, 2016) care privește piața digitală unică europeană prin care s-a întărit principiul „Open Science" conturează o politică europeană. *Amsterdam Call for Action on Open Science* (***, 2016) urmărește publicarea în regim deschis a tuturor rezultatelor de cercetare din cadrul programelor finanțate din fonduri publice. Astfel, BVS poate fi dezvoltată într-un *repository* instituțional, utilizând politici, standarde și practici recunoscute la nivel internațional în domeniul arhivelor digitale pentru interoperabilitate.

Bibliografie

*** (2016) Amsterdam Call for Action on Open Science. Disponibil la http://openaccess.nl/sites/www.openaccess.nl/files/documenten/amsterdam-call-for-action-on-open-science.pdf. Accesat în 15 octombrie 2017.

Beagrie, N. (2008) Digital curation for science, digital libraries, and individuals. *International Journal of Digital Curation,* 1, 3–16.

Borgman, C. L. (1999) What are digital libraries? Competing visions. *Information Processing and Management,* 35, 227–243.

European Council (2016) Competitiveness Council, 26–27/05/2016. Disponibil la http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compet/2016/05/26-27. Accesat în 04 martie 2017.

Kao, M. L. (2001) *Cataloging and classification for library technicians.* Binghamton, NY: The Haworth Press.

Zamfir, C., Filipescu, I. (eds.), Zamfir, E., Ilie, S., Stănescu, S. M. și Iordache, M. (2015) *Sociologia românească: 1900–2010. O istorie socială.* Cluj-Napoca: Eikon.

ISSN: 2668-1455
ISSN-L: 1220-5389